

FÖLDRAJZI TANULMÁNYOK

9

Dr. Lettrich Edit

Kecskemét és tanyavilága

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

Lettrich Edit

Kecskemét és tanyavilága

Földrajzi tanulmányok 9.

Az alföldi városainkról és a tanyavilágról az utóbbi évtizedekben megjelent földrajzi tanulmányok után a jelen munka a beható analízis módszerével tárja fel egy szerkezetileg bonyolult tanyás város, Kecskemét és környéke települési viszonyait.

Lazultak-e a város és a tanyavilág kapcsolatai az elmúlt időkben, s ha igen, merre haladt a város és merre a tanyavilág fejlődésútja? Ezekre a kérdésekre s más településföldrajzi problémákra keres választ a szerző ebben a munkában.

A tanulmány két fő fejezetre oszlik. Az első a kecskeméti tanyavilágnak az ország más vidékeitől elütő egyedi vonásairól, sajátos mai problémáiról nyújt sokoldalú ismertetést. A második Kecskemét város fejlődését, településszerkezete fő jellemzőit mutatja be. Komplex módszerrel vizsgálja az egykori agrárváros egyszerű szerkezeti felépítésétől a mai Kecskemét fejlett város-szerkezetéig vezető fejlődésutat, és taglalja a jelen kép fő vonásait. A város és környéke fejlesztési problémáihoz is bőséges támpontokat szolgáltat. Gazdag illusztrációs anyag — térképek, légi-felvételek — egészítik ki, teszik szemléletessé a tanulmányt.

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST

FÖLDRAJZI TANULMÁNYOK

FÖLDRAJZI TANULMÁNYOK

9

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
FÖLDRAJZTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK
KIADVÁNYAI

Szerkesztő

MAROSI SÁNDOR

a földrajzi tudományok kandidátusa

Szerkesztő bizottság

ENYEDI GYÖRGY

a földrajzi tudományok kandidátusa

PÉCSI MÁRTON (főszerkesztő)

akadémiai levelező tag

SÁRFALVI BÉLA

a földrajzi tudományok kandidátusa

SIMON LÁSZLÓ

a földrajzi tudományok kandidátusa

SZILÁRD JENŐ

a földrajzi tudományok kandidátusa

Dr. Lettrich Edit

Kecskemét és tanyavilága

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1968

Lektorok

ERDEI FERENC

akadémikus

GRANASZTÓI PÁL

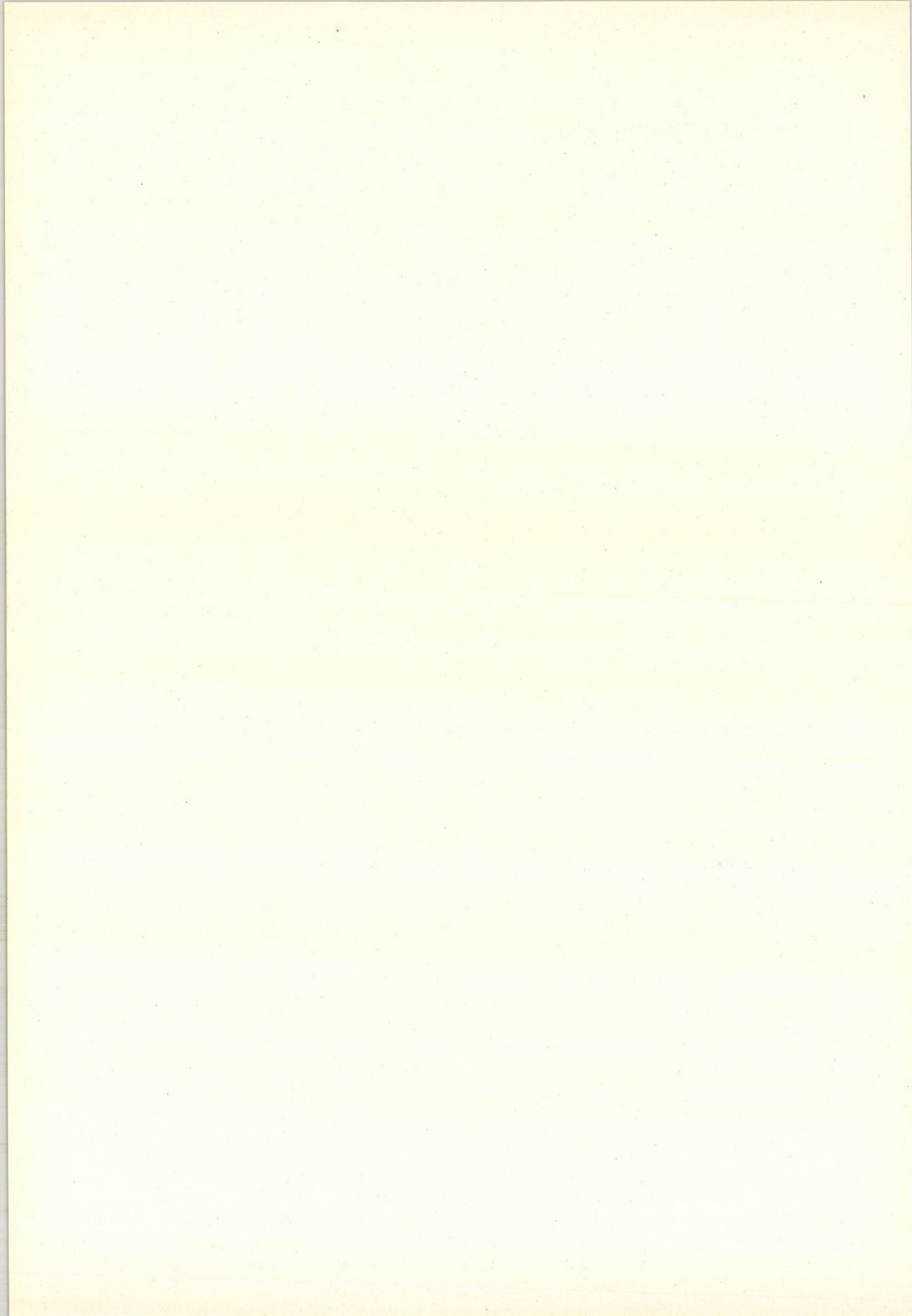
a műszaki tudományok doktora

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1968

PRINTED IN HUNGARY

Tartalomjegyzék

Bevezetés	7
KECSKEMÉT ÉS TÁGABB KÖRNYÉKÉNEK TERMÉSZETI KÉPE ÉS TELEPÜLÉSHÁLÓZATA	
A) Kecskemét és tágabb környékének természeti képe	13
B) Kecskemét tágabb környékének településhálózata	19
A településviszonyok alakulása a XVIII. század közepéig	19
A tanyarendszer kialakulása és virágkora	25
A tanyavilág 1949–1960 között	33
A VÁROS ÉS SZÜKEBB KÖRNYÉKE	
A) Kecskemét fejlődése a századfordulótól a harmincas évekig	45
Kecskemét kiemelkedése az agrárvárosok sorából	45
Kecskemét agrárvárosi településszerkezetének átalakulása	50
B) A város mai térbeli szerkezetének fő vonásai	57
A szerkezeti sajátosságok formálásában ható funkciók	57
A népesség térbeli elrendeződése és foglalkozási viszonyai	67
Alaprajz. Beépítési övezetek	79
Funkcionális morfológiai övezetek	88
C) Kecskemét szűkebb környéke: a belső-tanyazóna	103
A belső-tanyazóna övezetei a mezőgazdasági termelés jellege szerint	104
A népesség térbeli elrendeződése, foglalkozási szerkezete	110
A belső-tanyazóna intézményhálózata, forgalmi feltártsága, közműellátottsága	113
A belső-tanyazóna gazdálkodási-települési képének várható alakulása	120
Irodalom	124

Bevezetés

Az elmúlt évtized alatt öröndetesen gyarapodott a magyar városokkal foglalkozó településföldrajzi tanulmányok száma. Az egyetlen városra korlátozódó monografikus vizsgálatok mellett városainkra általános érvénnyel kiterjedő törvényszerűségeket kutató tanulmányok is fellelhetők. E munkák zömében a városok életjelenségei állanak az érdeklődés homlokterében. A települések fiziognómiájának problémái csaknem teljesen kiszorulnak a településföldrajzi megfigyelések köréből. Nemcsak azért különös ez a „morfológia-mentes” szemlélet, mert tudományos szempontból egyoldalú, beszűkült — s mint ilyen nem is képes kellően tükrözni a sokoldalú valóságot —, hanem azért is, mert elhalad a fejlődés leginkább szembeutnő eredményei mellett, anélkül, hogy azokat tudományosan is figyelembe venné. Városaink arculatában és szerkezetében végbemenő nagy jelentőségű átalakulásaival is kellene foglalkoznia a — gyakorlat igényeivel lépést tartani kívánó — településföldrajznak.

ERDEI FERENC akadémikus az elmúlt évek során számos tanulmányában és publikációjában ezeknek a településszerkezeti kutatásoknak a szükségességére és gyakorlati értékére hívta fel a szélesebb szakmai közönség figyelmét. A Valóság 1964. évi 6. számában rámutatott, hogy milyen ellentétek állnak fenn az alföldi tanyás városaink spontán útkeresésében tapasztalható fejlődésút és a városrendezési tervekben szereplő elképzelések között. Ezeket a feszültségeket és ellentéteket feloldani, s az adott lehetőségek mérlegeléséből eredő legjobb megoldásokat megtalálni olyan feladat, amelyhez a jelen településviszonyok alapos elemző értékelése is, fontos, sőt nélkülözhetetlen.

A települések szerkezetében zajló átalakulások vizsgálatát végző településföldrajzi kutatási eredmények tehát fontos láncszemét alkotják azon komplex ismereteknek, amelyek — a településtudomány átfogó, több tudományág eredményeit szervesen egymásba kapcsoló rendszerén keresztül — a korábbiaknál sokoldalúbb ismereteket nyújtanak településeinkről. Ezek a településtudományi ismeretek pedig az eddiginél hatékonyabban segíthetik a tervezőmunkát.

A tanulmány célkitűzése, hogy egy szerkezetileg bonyolult város példáján keresztül ráirányítsa a településföldrajzi kutatásokkal foglalkozók figyelmét a városszerkezetek vizsgálatának jelentőségére s egyben választ keressen arra, hogy melyek az alföldi tanyás városok mai szerkezeti sajátosságai. A fejlettebb alföldi városok csoportjába tartozó Kecskemét példája ugyan nem általánosítható, de szerkezete számos olyan vonást mutat ma is, amelyek alföldi városaink zömében fellelhetők. Ezek ismerete felte-

hetően ugyanúgy eredményesen hasznosítható más alföldi városok vizsgálatához is, miként a tanulmányban alkalmazott módszerbeni eljárások.

A kutatások során alkalmazott módszer legfontosabb, s egyben újszerű vonása, hogy a dinamikusságot — a térben és időben egyaránt zajló változást — igyekezett a szerző sokoldalúan tükrözni. Az elemzés alá vont „pillanatnyi kép” mögött annak változó, átalakuló voltát érzékelteti, a fejlődés során térbelileg is gyorsan tovagyűrűző városszerkezeti övek mozgását, fejlődésirányát mutatja be.

MENDÖL TIBORNak az alföldi városok morfológiájára vonatkozó — számos vonatkozásában ma is időszerű — megállapításai, valamint a tőle származó funkcionális városértelmezés mintegy bázisul szolgáltak jelen kutatásokhoz. Ennek a városértelmezésnek — mely szerint a funkcionális tartalom az, ami a város lényege — kiemelkedő elméleti fontosságot tulajdonítunk. Alföldi városaink éppen városias funkcióik folytán emelkednek a városiasság fokára, műszaki felszereltségük elmaradottsága ellenére. De éppen alföldi városaink esetében tér el legerősebben egymástól a közigazgatási városhatár és a funkcionális értelemben vett földrajzi városhatár, valamint az építészeti szemszögből várostestnek tekintett „beépítési terület”. A közöttük levő különbségek az eltérő városfogalomból adódnak.

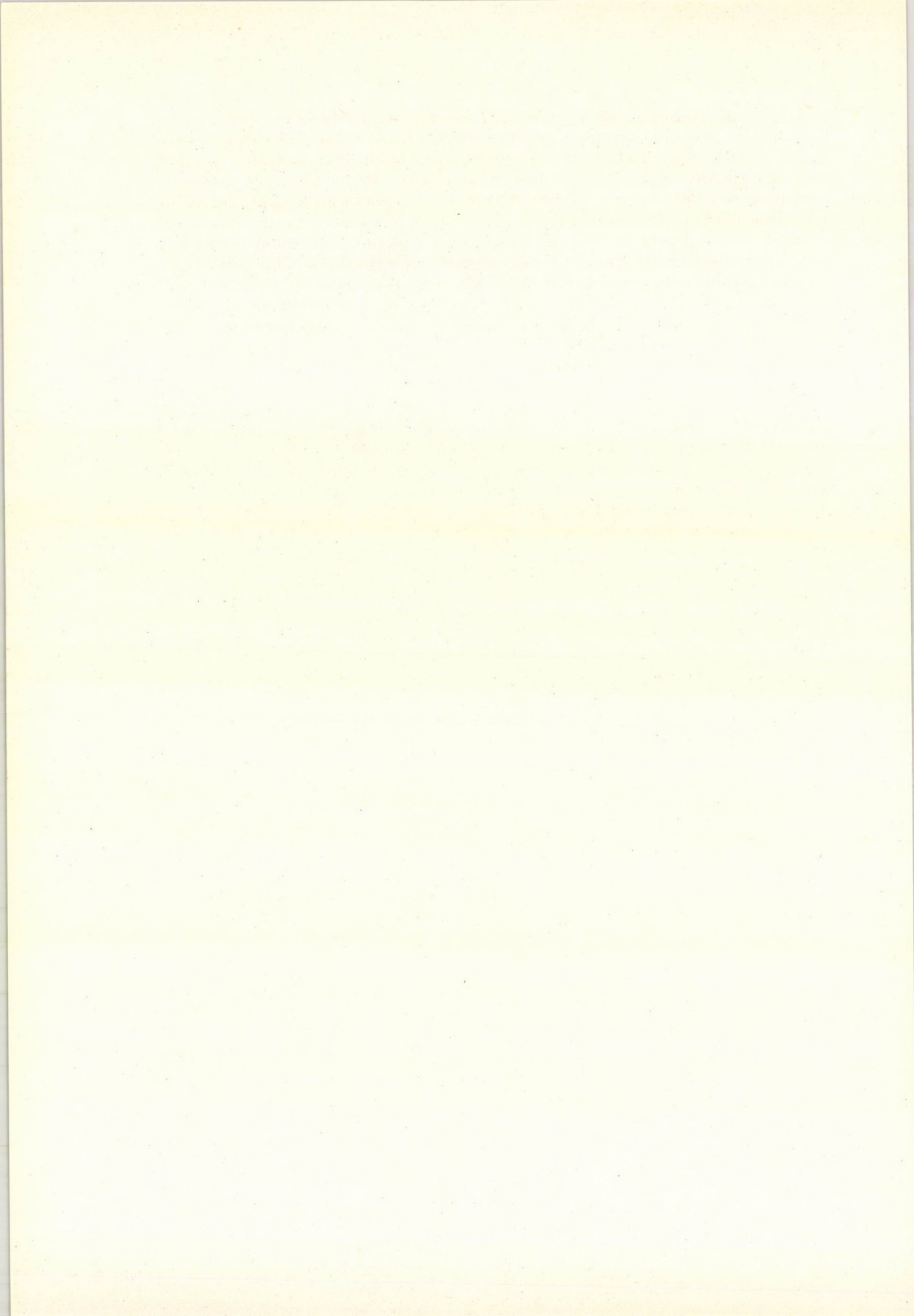
A funkcionális tartalomra épülő *földrajzi városfogalom* szerint a város kiterjed mindazokra a területekre, amelyek által a város a maga rendeltetését betölti. A fejlett városokban felhalmazódó különböző funkciók, a sokféle szerepkörnek megfelelően, a városterületen térbelileg is differenciálódva helyezkednek el. Ezzel tehát megindul a különféle rendeltetésű területek — az övezetek — kiformalódása. A város így szerkezetileg mind összetettebbé válik. A térbelileg is kitáguló várostest — a közlekedés fejlődése folyamán — nem minden esetben alkot térbelileg is megszakítatlan, összefüggő területet. Rendszerint a közlekedési útvonalak mentén gyorsan előrenyomuló külső lakóöv részdarabjai a várostest területi terjeszkedésének legfrissebb termékeiként térbelileg elszakadva, különállóan fekszenek a város központi, törzsterületétől. Ezek a „tartozék-települések”, a más rendeltetésű területek (szántóföldek, erdők stb.) közbeékelődésének ellenére a várostest együttesének szervei, funkcionális tartozékai, mint azt Kecskemét szerkezete is világosan mutatja. A „tartozék-települések” és a központi, *törzstelepülés* együtteséből álló „eszmei” területegyüttes — amelyek esetleges térbeli széttagoltságuk dacára is funkcionálisan egyyvé tartoznak — alkotják a földrajzi értelemben vett város területét.

Ez a földrajzi — funkcionális — értelmezésű város területét, lélekszámát, határait tekintve jelentősen különbözik attól a területtől, s a rajta élő népesség számától, amelyre a város joghatósága kiterjed. A város *közigazgatási határai* — alföldi városaink többségében — a földrajzi városnál jóval nagyobb területet, s nagyszámú nem városi népséget is magukban foglalnak. Mint arra MENDÖL TIBOR rámutatott, ezeknek a nagy határú alföldi városoknak a közigazgatási területén több, egymástól eltérő — funkcionálisan heterogén — település foglal helyet: a városmag, a vele területileg összenőtt falu-burok és a tanyai szórványtelepülések. Ezek világos szétválasztása, pontos lehatárolása gyakran nem könnyű módszerbeli feladat. E tanulmányban a népszámlálási körzetekre lebontva igyekeztem a feladatot megoldani, a város szerkezeti öveit, határait, valamint környékének sajátos települési zónáit bemutatni.

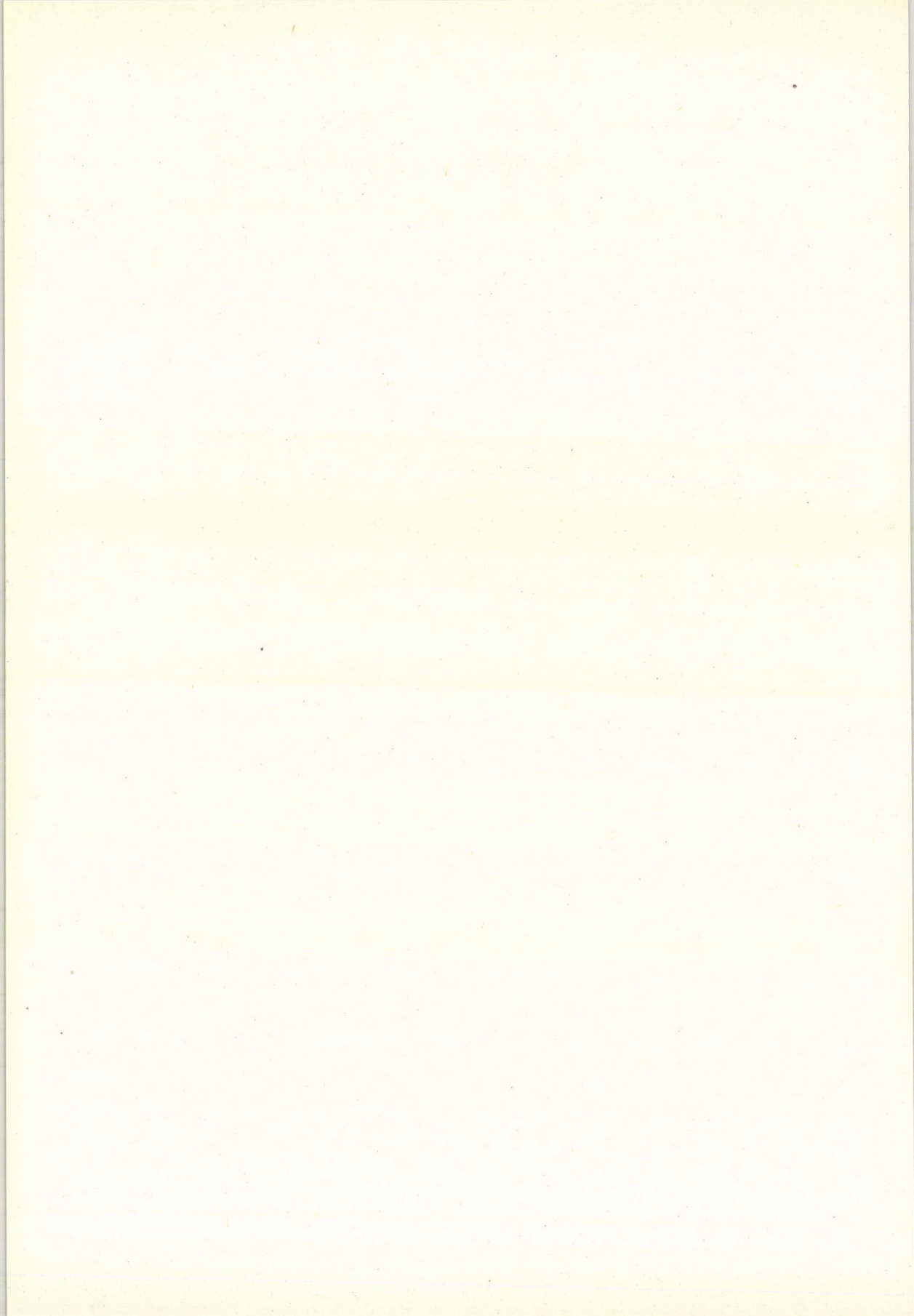
A műszaki tudományok körébe tartozó városépítésben, és- tervezésben használatos városlehatárolás is némileg eltérő a funkcionális városfogalomból eredő városlehatárolástól. A városterületnek tekintett „*beépítési terület*” csak a térbelileg is összefüggő településterületet tartalmazza. A tartozék-település-részeket, mint a beépített területtől térbelileg eltagoltakat pedig a „városkörnyék” kategóriába sorolják, mint a városon kívül fekvő, bár azzal szoros kapcsolatban álló területet. Ez a felfogás tehát nem terjed ki a teljes városterületre. Ennek a tervezésnél jelentkeznek némi hátrányai, mint arra tanulmányunkban rámutatunk. A funkcionális szemlélethez való közeledés kétségtelen jele aza körülmény, hogy a városépítésben, és- tervezésben a „városkörnyék” problémái mind jelentősebb súlyt kapnak. Egybeesik ezzel a városföldrajznak arra irányuló igyekezete, hogy a várostest területét minél egzaktabban lehatárolja, s egyben e határok változási irányait körvonalazza.

A tanulmány két fő fejezetre tagolódik. Az első fejezetben a város tágabb környéke, a Kecskemétet környező tanyavilág kialakulása, fejlődése, mai településviszonyai kerülnek bemutatásra. A második fejezet a város szerkezeti sajátosságainak és az azokat meghatározó funkcionális fejlődésnek beható elemzését tartalmazza, s Kecskemét közvetlen környékének településviszonyairól is részletes képet nyújt.

A tanulmány elkészítéséhez nyújtott értékes szakmai észrevételeikért, tanácsaikért köszönetemet fejezem ki ERDEI FERENC akadémikusnak és GRANASZTÓI PÁLnak, a műszaki tudományok doktorának. Köszönet illeti Kecskemét Városi Tanácsát a kutatásokhoz szükséges adatok összegyűjtésében való szíves segítségért, valamint BORSOS PÉTER tudományos kutatót, a Duna—Tisza közti Mezőgazdasági Kísérleti Intézet tudományos munkatársát az agrártermelés távlati terveire, valamint ezek várható munkaerőkihatásaira vonatkozó adatok szíves közléséért.

*Kecskemét és tágabb környékének
természeti képe és településhálózata*

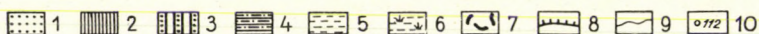
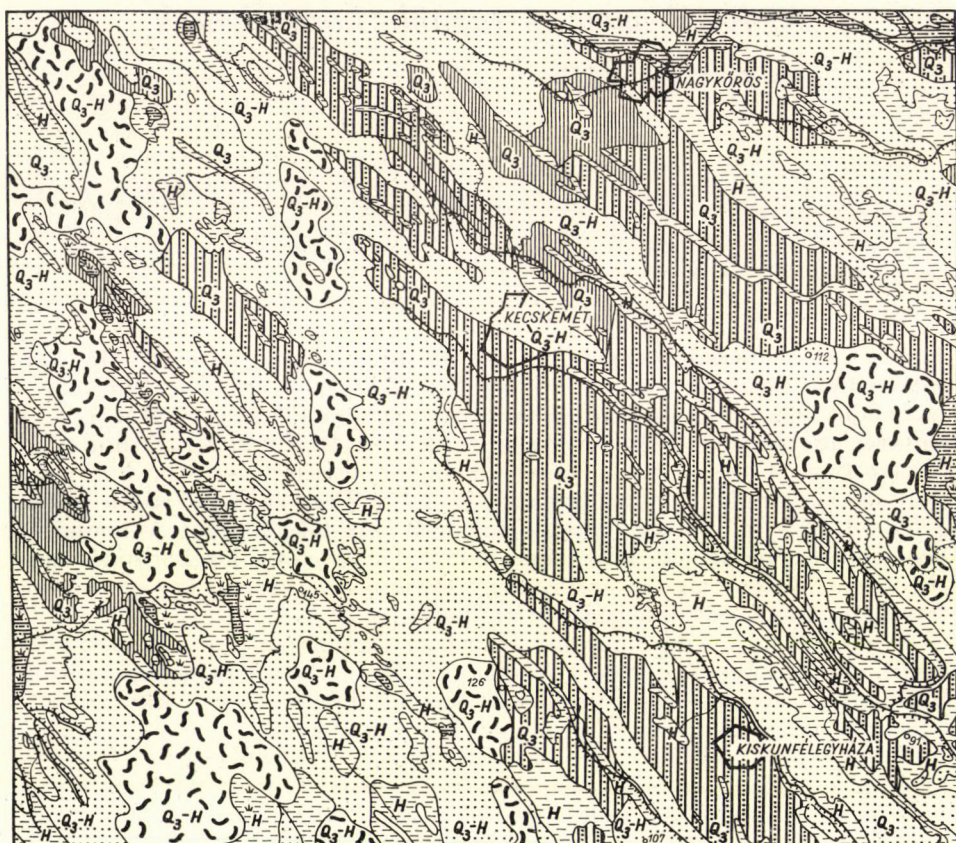
A) Kecskemét és tágabb környékének természeti képe

Kecskemét és tágabb környéke — a kecskeméti járás — mintegy 1750 km² kiterjedésű területe a Duna—Tisza közti Hátságon fekszik, annak É-i harmadát foglalja el. Genetikáját tekintve a Duna—Tisza közti Hátság — a kutatók többségének véleménye szerint (BULLA B., PÉCSI M., SOMOGYI S., SÜMEGHY J., FRANYÓ F.) — az alföldi Duna pliocén-pleisztocén kori nagy hordalékkúpjának a maradványa. A folyó a Pesti-síkságról több ágban ÉNy-ról DK felé tartva építette hatalmas hordalékkúpját. A hordalékkúp Dunától mentesülő felszínén, az utolsó jégkortól, a löszképződés és a futóhomokmozgás volt az uralkodó. A táj mai arculatában így az egészen fiatal képződmények és formák az uralkodók.

A hordalékkúp túlnyomórészt homokos, iszapos, agyagos üledékekből épült. A felszínen félig kötött homokbuckák, vékony lepelhomoktakarók váltakoznak homokos lösszel és löszös homokkal fedett térszínekkel. Közöttük mély fekvésű laposok vízzáró üledékei húzódnak.

Formakincsét tekintve nem a nagyformákbeli különbségek, hanem a kisformák gazdag változatai jellemzik a felszínt (1. ábra). *Geomorfológiai körzetei* ennek megfelelően éles határok nélkül, szinte észrevétlenül olvadnak egymásba. A Duna—Tisza közti Hátság területünket érintő két legjelentősebb kistája: 1. a Ny-i homokvidék és 2. a Lajosmizse—Kecskemét—Kiskunfélegyháza határaiban húzódó nagy kiterjedésű homokos löszfelszín. A terület mintegy kétharmada a magasabban fekvő Ny-i homokvidékhez tartozik, míg a járás keleti harmadát a homokos lösztakaró borítja. Közöttük a határ nagyjából a Kecskemétet átszelő Budapest—Szeged 5. sz. főút vonalát követi. Kecskemét város tehát e két kistáj metszéspontján fekszik. Területünk — a kecskeméti járás — felszíne ÉNy-ról DK felé lejt. A Ny-i homokvidék — átlagos 130 m tszf-i magasságával — mintegy 40 m-rel fekszik magasabban a Tisza árterénél (Kecskemét 119,8 m, Miklóstelep 132 m, Méntelek 129 m, Kerekegyháza 124,8 m). A felszín KDK felé fokozatosan alacsonyodik, majd belesimul a Tisza árterébe (Alsóúrrét v. á. 114,8 m, Nyárlőrinc 107,5 m, Lakitelek 105 m, Kiskunfélegyháza 99,7 m).

A Kecskemétől Ny-ra fekvő nagy kiterjedésű homokterület felszíne aprólékosan tagolt. Főként holocén futóhomok borítja. Homokbucka-csoportok, É—D-i irányban húzódó, közel párhuzamos buckasorok és ezek között hosszan elnyúló laposok, elgátolt mélyedések jellemzik. Két nagy kiterjedésű homokbuckavonulat húzódik területünkön É-ről D-re, csaknem párhuzamosan egymással. Az egyik Tatárszentgyörgyön át nyúlik be vidékünkre, Kerekegyháza határába, majd ettől D-re az Ágasegyháza —

1. ábra. Kecskemét környékének geomorfológiai térképe (PÉCSI MÁRTON)

1 = homok, 2 = lösz, 3 = homokos lösz, 4 = öntésagyag, iszap, homok, 5 = időszakosan belvizes terület (laposok), 6 = időszakos mocsár, 7 = löszleplel takart fosszilis hosszanti buckák, 8 = csatornák, 9 = időszakos vízfolyás, 10 = tszf-i magasság

Izsák-i buckacsoportéhoz kapcsolódik. Ez a csupán féligkötött homokbuckavonulat K felé hirtelen egy ÉNy–DK-i irányú hosszan nyújtózó elgátolt lapos medencére – az Ágasegyháza–orgoványi Nagyrétre – bukik le. Tőle K-re ugyancsak É–D irányban húzódik a következő homokbuckavonulat Helvécia–Jakabszállás–bugaci Nagyerdő között; részei egymástól erősen elkülönülnek. A buckasorok között kialakult rossz lefolyású mélyedésekben „szék”-ek, azaz szikes tavak sorakoznak. Legtöbbjük nyáron kiszárad. Ezek az időszakosan vízborította mocsaras területek a múlt század elején még a pákászok, halászok s a pusztai emberek „vízi-országa” volt. A járható utakat rajtuk kívül mások nemigen ismerték itt. A belvízrendezések, ármentesítések mind szűkebbre szorították vissza a hajdani vízivilág területét. A társadalom tájformáló tevékenysége azután a homokvidék felszínének alakulásába is döntően beleszólt. A természetes

1. kép. Kecskemét szabadon terjeszkedett a sík terepen, a várostest lazává, terjengőssé vált (MTI foto)

növénytakarót sok helyen megsemmisítő túllegetetés miatt nagyméretű homokmozgás bontakozott ki. A szél szabad játékának kitett futóhomokfelszín azután erdősítéssel, gyümölcs-, és szőlőültetvényekkel megkötötték. A sívó homokvidéken az ország egyik legnagyobb kiterjedésű belterjes kerti kultúrája alakult ki.

A Kiskunság homokvidékéhez K-ről nagy kiterjedésű *homokos löszvidék* kapcsolódik Lajosmizse—Nagykőrös—Kecskemét—Kiskunfélegyháza határában, amely ÉNy—DK-i irányú ékszerű sávban fut ki a Tisza árteréig. Alacsonyabb fekvésű, mint a homokvidék. Formákban is szegényebb, egyhangúbb annál, bár a felszín itt sem teljesen sík. Gyakoriak az apró mélyedések, szikes laposok, melyekben időszakosan felgyűlik a talajvíz. A Kecskemét környéki homokos lösztakaró laza, rétegzetlen, vályogzóna nélküli. A lösz vastagsága Borbás—Lászlófalva—Lakitelek között átlag 1—3 m. Alpár—Lakitelek vidékén finomszemcsés homoklepel borítja a lösztakarót.

A homokos lösztakarón kitűnő termőtalaj (mészlepedékes csernozjom) alakult ki a szántóföldi termelés számára. Jóval korábban művelés alá vették, mint a Ny-i területek sívó homokvidékét. A termelés belterjesedése azonban a hagyományos szántóföldi kultúra keretein belül maradt. Az utolsó félévszázadban már mindinkább elmaradt a Ny-i homokhátságon kialakuló fiatal monokultúras szőlő- és gyümölcskerteké mögött, melyek fejlődésében azonban — főleg árugabona és trágyaszükségletük kielégítésében — kezdettől fogva fontos szerepet játszott.

2. kép. Tanyák sűrű hálózata alakult ki a homokhátságon (MTI foto)

Vidékünk két kistáját vízrajzi és éghajlati viszonyai fogják területi egységbe. E gyenge reliefenergiájú terület *vízhálózatának* kialakulatlansága a felszín egységesen fiatal jellegéről tanúskodik. A felszíni vízfolyások száma csekély, a patakhálózat ritka. A rossz lefolyású területek meglehetősen kiterjedt térszíneket foglalnak el. A gyér felszíni vízhálózat nem biztosít megfelelő természetes csapadékvízlevezető rendszert. Mesterséges vízlevezető csatornákkal kellett a vízhálózat hiányait felszámolni. A XIX. században megkezdődött belvízlevezető, ármentesítő főcsatornák kiépítésével megoldották a belvizektől sokat szenvedett Kecskemét mélyebb fekvésű D-i területeinek ármentesítését. A főcsatornák Ny-on a Duna felé, Kecskemét területén és tőle K-re pedig a Tiszába biztosítanak vízlevezetést (Alpár—Nyárlőrinci-csatorna, Dong-ér, Csukás-ér). A felszíni vizek gyér volta miatt a települések vízellátásában az ásott és fúrt kutak játsszák a fő szerepet. Kecskemét ivó- és ipari vízellátását jelenleg 368 fúrt kút hivatott megoldani. Az ipari üzemek vízigényét mélyfúrású kutakból fedezi, ahonnan a vizet szivattyúval kell a felszínre hozni. A tanyavilág népessége ásott kutak vizét fogyasztja. Ezek vize erősen meszes, túlságosan kemény, sok helyen felszíni csapadékviztől fertőzött.

A terület talajvizekben sem bővelkedik. A felszín kőzetanyaga ugyan zömében vízáteresztő, de a csekély csapadékbetétel mellett igen erős a pá-

rolgási veszteség. A talajvízszint mégsem áll mélyen, mert a hordalékkúp szerkezetében a vízáteresztő és vízzáró rétegek — lencses településben — sűrűn váltakoznak. A talajvíztükör a homokvidéken átlagosan 3—5 m, Kecskemét környékén 6—7 m mélyen áll. Időszakos vízszintingadozása azonban jelentős. Nedves esztendőkből pl. Kecskemét mélyebb fekvésű részein 1—2 m-re is felemelkedik, sőt helyenként a felszínre is tör. A talajvíz mennyisége általában kevés. Csak Ágasegyháza—Bugac—Jakabszállás vonalától DNY-ra — területünk DNY-i sarkában — a pleisztocén végi holtmeder durvább anyaga tartalmaz bőségesebb talajvizet. Ezenkívül még Kecskemét ÉK-i határában fordul elő jelentősebb mennyiségű víz, ez azonban ritka kivétel a homokvidéken. Kecskemét város É-i peremén 8—10 m mély kutakból 100—200 l/p vízhozamot is ki tudnak termelni. Hasznosítására ásott kutakból való öntözéses zöldéskertészet alakult itt ki. A legújabb időkben a kutatók figyelme a terület vízproblémáinak megoldásában a mélységbeni rétegvizek felé terelődött. A felszín alatti nagy mélységben pleisztocén homokkal, kavicsal kitöltött mélyedések jó víztárolók. Bőséggel tartalmaznak ipari-, ivó- és öntözővíznek egyaránt alkalmas rétegvizet. A szakemberek véleménye szerint a Cegléd—Kecskemét—Lakitelek vápa a legszélesebb, s egyben leggazdagabb víztároló. Feltárása és hasznosításának kísérletei már megkezdődtek.

Vidékünk *éghajlata* egyveretű, szélsőségesen kontinentális jellegű. A szélsőségség mind a hőmérsékletjárásban, mind a csapadékeloszlásban megnyilvánul. A hőmérséklet évi középértéke 10,5°. A január —1,5°, a június 22° középhőmérsékletű, tehát az évi közepes ingás 21—22° között van. A maximumok különbsége azonban az 50°-ot is meghaladja. A téli —20° és a nyári 38° szélső hőmérsékleti értékek kialakulása ezen a vidéken nem ritka jelenség. Napfénytartamban, napsütéses órák számában Kecskemét és környéke az ország egyik leggazdagabb területe, ami a gyümölcs- és szőlőtermelés szempontjából különösen jelentős. Azonban a forró nyarakkal olykor csapadékszegénység párosul. A levegő nagyfokú páraszegénysége folytán a csapadékhiány nem ritkán aszályt eredményez, s a természetes évi erős ingadozását okozza. Ezen az öntözés megfelelő módszereinek kialakításával, az öntözőrendszerek kiépítésével segíteni lehet. (Kecskeméten a hőségnapok száma 23, a nyári napoké 80.) A csapadék évi átlaga Kecskeméten 50 év átlagában 517 mm jut. Ebből a tenyészidőszakra (április—szeptember) azonban átlagosan csak 295 mm jut. A csapadék mennyiség bizonytalansága és a havi eloszlás szeszélyessége folytán akadnak olyan esztendők is, amikor a bőséges csapadék okoz károkat a termelésben.

A szél erejének káros hatásai ellen a vidék népessége minden időben kemény küzdelmet vívott. A szélerősség évi középértéke ugyan nem magas, 1,5 Beaufort fok, azonban a homokvidéken a csekélyebb széljárás is — a növényzet nélküli homokot magával ragadva, áttelepítve — jelentős felszínformáló erő. A futóhomok megkötésével — erdősítéssel, szőlő- és gyümölcsstelepítésekkel — mind jobban ellensúlyozták a szél kártékony működését. A permetező, esőztető rendszerű öntözés — a kísérleti gazdaságok tapasztalatai alapján — a helyenként ma is fennálló homokverés veszélyét már csaknem teljesen ki tudja küszöbölni.

A természet pusztító erőivel való kemény küzdelemben formálódott Kecskeméten és környékén az antropogén hatásokra elvadult táj kultúr-

tájjá. Olyan kultúrtájjá, amelyen a vízhálózat, a talaj-, a felszíni viszonyok stb. egyaránt gondos megfontolások alapján történő komplex tevékenységet igényeltek ahhoz, hogy a mai kép kialakuljon.

Alig egy évszázad leforgása alatt zajlott le az a nagyszabású küzdelem, amely a sivó homokon megteremtette a szőlő- és gyümölcsöskertek kultúrtáját. Nemcsak a rideg marhatartással pusztított homoki legelőkön megindult homokmozgást — mint súlyos elemi csapást — szüntette meg, hanem az ország legintenzívebb mezőgazdasági kultúrájú vidékévé alakult az egykori nyers, fiatal felszín. Tennivaló azonban még bőven jut a jelen s a jövő számára is.

B) Kecskemét tágabb környékének településhálózata

A településviszonyok alakulása a XVIII. század közepéig

A Duna—Tisza közti Hátságon a magyarságot megelőzően huzamosabb ideig itt élt jazig-szarmaták, avarok nomád népek voltak; nem alkottak állandó településeket. A vidék füves-ligetes pusztái kedveztek a nomád életformának. A magyarság a Bene-pusztai kora Árpád-kori sírlelet tanúsága szerint a X. sz.-ban, közvetlenül a honfoglalást követően, megszállta ezt a vidéket. Az állandóan lakott települések kikristályosodási folyamata azonban csak egy századdal később — a XI. sz. végétől — vette kezdetét, mint arról SZABÓ KÁLMÁN Kecskemét környéki Árpád-kori ásatásainak gazdag anyaga is tanúskodik.

A koraközépkori településviszonyokról átfogó képet nyerhetünk MENDŐL TIBORNak a magyarság megtelepedési folyamatát, téli szálláshelyeinek fokozatosan állandó jellegű telephellyé való rögződését ismertető tanulmányából, továbbá BELÉNYESI MÁRTÁNAK a telek s telep kialakulására vonatkozó kutatásaiból, valamint SZABÓ ISTVÁNNAK a magyar falurendszer kialakulásával foglalkozó legújabbban megjelent munkájából. Megállapításaik vizsgált területünkre is illenek.

A XII. sz. végén—XIII. sz. elején Kecskemét környékén — mint másutt is az országban — *apró falvak viszonylag sűrű hálózata* volt kialakulóban. Oklevelek említése szerint itt ez idő tájt ilyen templomok köré csoportosult, apró, állandóan lakott telephelyek egész sora állott. Templomos helyek voltak — nevükből is következően — Hetényegyháza, Ágasegyháza, Juhászegyház, Törökegyház, Koldusegyház, Kolosegyház. Ezek és a Ballóság nevű település Kecskemét közvetlen szomszédságában állottak. Távolabb helyezkedtek el Borbásszállás, Mizse, Felsőmonostor, Baracs és Kerekegyháza. Az elpusztult, koraközépkori falusi templomok alaprajzát SZABÓ KÁLMÁN ásatásai tárták fel. A XIII. sz. derekán a tatárjárás ugyan ezeket a még gyenge gyökeret eresztett településeket, Kecskeméttel — a koraközépkori apró falucskával — együtt elsöpörte, de többségük hamarosan újjáéledt. A XIII. sz. végén betelepített kunoknak a megtelepült magyarságtól akkor már elütő, nomád pásztorkodása, nyári és téli szállásaik között vándorló életformája újabb színfoltot hozott a vidékre. A Kiskunság kunszállásainak falvakká fejlődése ma még nem minden részletében tisztázott folyamat. Valószínű, hogy a téli szállásaik faluvá fejlődésére gyorsítóan hatott a közvetlen szomszédos magyarság aprófalvas településrendje. Feltehető azonban, hogy az állattartás mind a magyarság, mind a kunok körében a megtelepedés után is központi szerepet játszott.

Az apró falvak és kunszállások körében elhelyezkedő Kecskemét mint fontos útvonal — a Buda és Szeged közötti út — mellett fekvő település

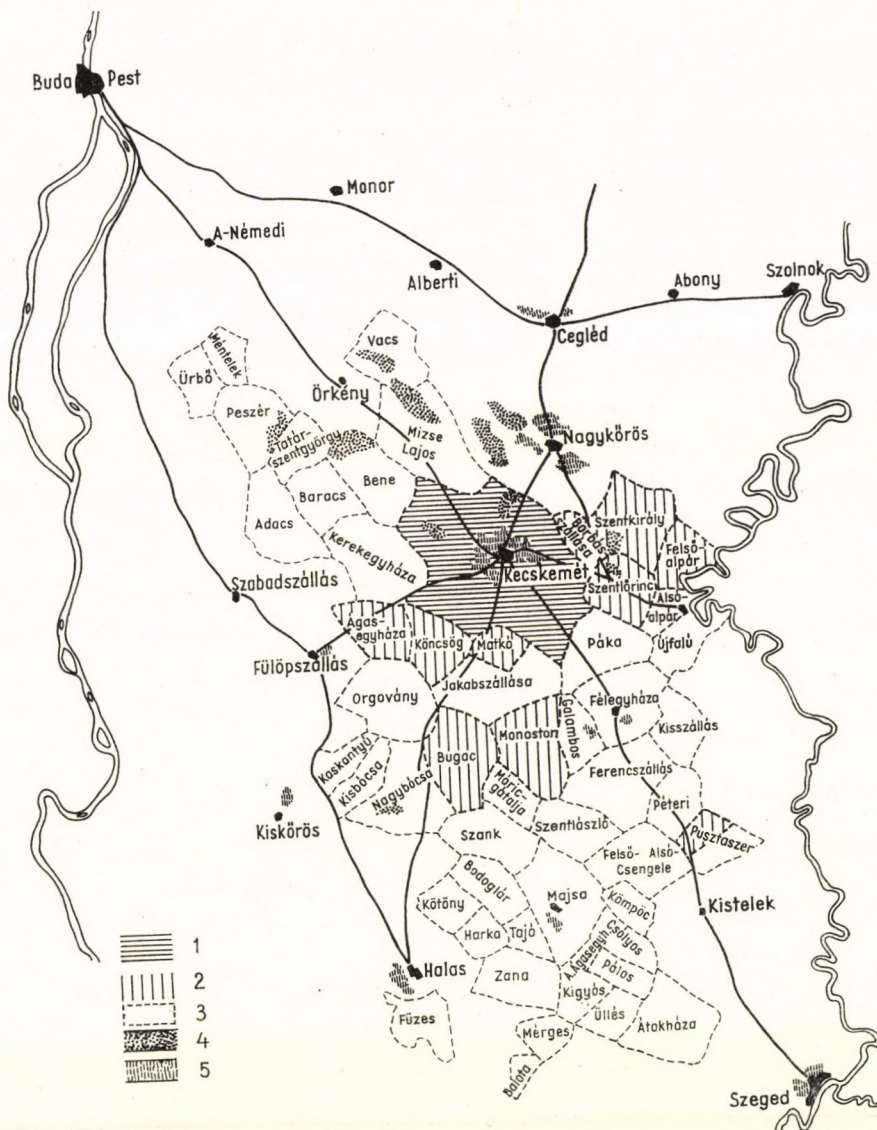
jelentősége a tatárjárást követően mindinkább növekedett. A XIII. sz. második felében kelt oklevelek királynői útvám- és áruvám-szedési állomásként említik, amelynek ez időből fennmaradt pecsétje is tanúsítja kiemelkedő, megkülönböztetett szerepkörét. Az országban fokozatosan kibontakozó árutermelés a vásárhelyek szerepét megnövelte. MAJOR JENŐnek a magyar vásárhelyek kialakulásával foglalkozó kitűnő tanulmánya alapján feltételezhetjük, hogy Kecskemét vásárhely szerepét fokozhatta az is, hogy a település egymástól etnikailag különböző, s gazdálkodásában is némileg elütő népcsoportok érintkezési pontján helyezkedett el.

Vásárhelyként való fejlődése kapcsán Kecskemét a XIV. sz. elején a környező településekhez viszonyítva már jelentős kiváltságokat élvezett, melyek várossá való fejlődésében fontos tényezőkké váltak: önkormányzattal rendelkezett, s lakosai ügyében tanácsa bíraskodott. Egy 1368-ban kelt oklevél oppidumként említi Kecskemétet, amely ekkor már népesebb vásárváros. Környezetének fejlődésével további sorsa sajátosan szövődött egybe.

Történészeink — MAKKAI LÁSZLÓ és BELÉNYESI MÁRTA — rámutatnak, hogy a rendi társadalom kifermálódása a XV. sz.-ban kiváltott egy pusztásodási folyamatot az országban. Az apró jobbágyfalvak népére fokozódó jobbágyterhek nehezedtek. A terhektől szabadulni törekvők a kevésbé nyomasztó helyzetű, szabadabb közösségekbe — az oppidumokba, civitasokba — menekültek. Ez a fokozott belső népességmozgás, a kicsiny falvakból a kiváltságosabb s nagyobb településekbe való beszivárgás, a tilalmak ellenére is intenzíven zajlott, és számos apró falvunk megszűnését, dezertálódását eredményezte. A társadalmi okok mellett e pusztásodási folyamat kialakulásában bizonyos termelési és települési okok is közrejátszhattak, amennyiben az apró falvak a XV. sz.-i fejlettebb termelési viszonyok közepette már kevésbé előnyös településformának bizonyultak, mint a népesebb közösségek, melyekben a munkamegosztás fejlettebb formái hatékonyabban érvényesülhettek. A Kiskunságban is bekövetkezett a XV. sz.-ban a *pusztásodási folyamat, megszüntetve a Kecskemét közvellen szomszédságában fekvő hat falut*: Juhász-, Kolos-, Koldus- és Hetényegyházát, Törökegyházat, továbbá Ballószágot. Néptelenné vált határunk beolvadt Kecskemét határába, amelyen a nyaghatárú rideg állattartás térhódítása egyes vélemények — MAKKAI LÁSZLÓ, MÁRKUS ISTVÁN stb. — szerint ez időktől veszi kezdetét.

A kifejlett rendi társadalomnak a XV. sz.-ban a városokra is nehezedő elnyomását Kecskemét egyre nehezebben viselte. A királyi birtoklás védőszárnyai alatt felnőtt mezőváros 1439-ben magánföldesúri kézre került. Eddigre már kialakult városias szervezettel és fejlett gazdasági bázissal rendelkezett. Földesurainak uralma már nem tudta korábbi helyzetéhez mérten lényegesebben visszaszorítani, de városi fejlődése megtorpant. A földesurak egymást követő sorát a XVI. sz. derekán a török hódoltság szakította meg.

A *török hatalomnak* az Alföldön való megszilárdulásáig — a XVI. sz. végéig — sűrűn ismétlődő harcok színhelye volt ez a vidék is. A hódítók elpusztították a települések nagy részét. Az Alföld településhálózata a hódoltság következtében alapvető változáson ment keresztül. A középkori falvak többsége megsemmisült, csak kevés számú település tudta létének folyamatosságát megőrizni. Ezek a felperzselt falvakból összeseregglők

2. ábra. Kecskeméthez tartozó puszták a XVI–XVIII. sz.-ban (HORNÝK JÁNOS)

1 = a város eredeti határa, 2 = a város által bérelt, később megszerzett puszták, 3 = a város által bérelt puszták a XVII–XVIII. században, 4 = erdő, 5 = szőlő

mentsvárai lettek. A védelem céljából létrejött népesebb települések és a körülöttük terjedő óriási lakatlan pusztaságok jellemezték az alföldi hódoltsági területek XVI. sz-i településképét.

Kecskemét tágabb környékének falvai is áldozatul estek a török hódításnak. A török kincstár földesúri hatalma alá került Kecskemét, mint kászáros, viszonylagos védeltséget tudott nyújtani a területén összegyűlt

népességnek. Az elhagyott, pusztává lett környező falvak határát Kecskemét fokozatosan bekebelezte, így óriási méretűvé duzzadt.

HORNYIK JÁNOS tanulmányában részletes képet rajzolt a XVI. sz.-i Kecskemét környéki pusztásodásról. A Kiskunság területén a „Háromváros” — Kecskemét, Nagykőrös, Cegléd — továbbá Halas élte túl ezt a korszakot. A XVII. sz.-ban a török feudális hatalom gyengülése folytán hosszabb-rövidebb békésebb periódusok következtek. Egy-egy ilyen periódus alatt gyéren benépesült ismét Kunszentmiklós, Szabadszállás, Fülöpszállás és Lacháza is. Rajtuk kívül rövid időre néhány Tisza menti elhagyott falu is időszakosan újjáéledt, de lakosai a harcok időszakában ismét visszahúzódtak a biztonságosabb kősz-városokba.

A török hódoltság alatt az Alföldön — egyben a Kiskunság vidékén is — bekövetkezett pusztásodás mind méreteiben, mind jellegében alapvetően különbözött a XV. sz.-i pusztásodási folyamattól. Nem a magyar társadalmi-gazdasági fejlődésben gyökereztek azok az erők, amelyek a kicsiny falvak népességének nagyobb közösségekbe való menekülését, összetömörülését váltották ki, hanem az ellenséges idegen hatalommal szembeni védelem keresése volt a településrend kényszerű átalakítását kiváltó tényező. *A védelem céljait szolgálóan alakultak a terület népességének életviszonyai, ehhez igazodtak a települési és a gazdálkodási formák is*, melyek számos vonása ez időtől lényegesen elüt a hódoltságtól mentes országrészekétől.

Amíg a hódoltságtól mentes vidékek jobbágyfalvaiban viszonylag nyugodt keretek között tovább folytatódott a szántóföldi termelés fejlődése a XVI–XVII. sz.-i Magyarországon, addig az Alföldön a hódoltság körülményei között a gazdálkodás fejlődési folyamata más irányt kapott. A földművelés fejlődése megakadt, nem terjedt túl a minimális szükségletek kielégítésének határain. A földek rendszeres művelését, a termés betakarítását a létbizonytalanság alapvetően akadályozta. *A gazdálkodás bázisa a rideg állattartás — a könnyebben biztonságba helyezhető, lábon elhajtható állatállomány — s a hozzá kapcsolódó állatkereskedelem, tőzsérkedés lett.* A Kiskunság füves pusztáin ugyan már a XV. sz.-tól kezdetét vette a nagyhatárú rideg állattartás, amely azután a XVI–XVII. sz.-i sajátos történeti viszonyok között nagyarányúra szélesedett.

Ez a gazdálkodási mód a települési sajátosságok formálódására is kihatott. Az állattartás szükségletei szabták meg a határhasználatot s a település módját is. Hatása kiterjedt a település belsőségére és a külsőségre egyaránt. A XVI–XVII. sz.-ban kiformalódott települési mód azután alapvetően befolyásolta a vidék településhálózatának XVIII–XIX. sz.-i fejlődését is, létrejött sajátosságai a mai képen is felismerhetők.

Történetseink — MÁRKUS ISTVÁN, PAPP LÁSZLÓ — nyomatékosan hangsúlyozzák, hogy a főleg etnográfusok köréből származó korábbi felfogástól eltérően, nem szabad a hódoltsági viszonyok között nagyarányúvá szélesedett alföldi rideg állattenyésztést a honfoglalók nomadizálása töretlen újjáéledéseként felfogni. Mint PAPP LÁSZLÓ írja, erről akkor beszélhetnénk, ha a már több évszázad óta megtelepülten élő magyarság településeit elhagyva, a vidék teljes népessége téli-nyári szállások közötti szakaszos vándorlásba kezdett volna. De nem történt ilyen visszafejlődés — példa rá Kecskemét esete is.

Kecskemét palánkokkal, árkokkal körülvett zárt településterülete állandóan lakott, s nagyobb számú népesség tömörülésének színhelye volt a

XVI—XVII. sz.-ban. HORNYIK JÁNOS becslése szerint Kecskemét XV. sz. végi 4000—5000 fős lélekszáma a XVII. sz. utolsó harmadára 6000 fölé növekedett. Ennek a népességnek túlnyomó többsége állandó jelleggel a város halmazosan elrendeződő lakóépületeiben lakott. A füves, lakatlan pusztákon csordáikkal, nyájaikkal egész évben kint tanyázó, legelőről legelőre vándorló pásztornép a kecskeméti társadalomnak csak egy rétegét alkotta. Kecskemét parasztvárosi társadalmi szerkezete a török alatti időkben teljesedett ki. HORNYIK, MAJLÁT, MÁRKUS, MAKKAI munkáiból összegezően megállapíthatjuk, hogy ez a civis társadalom lényeges vonásaiban eltért a zömmel iparos-kereskedő népességű magyar városokétól. A polgárság itt állattenyésztéssel, állatkereskedelemmel foglalkozott, s a kézműiparosok száma viszonylag csekély volt. Azonban a polgárság társadalmi állását — személyes szabadságát, a földbirtoklás jogát — tekintve semmiben sem maradt el az iparos-kereskedő városoké mögött.

A nagyarányú rideg állattartás és az alárendelt szerepű szántóművelés a várostest körül a *termelés sajátos zónáit* hívta életre.

A halmazos belsőséget egykor Kecskeméten is valószínűen ólaskertek övezték. Ez az övezet azonban igen korán — feltehetően még a török előtti időkben — felbomlott, ill. benépesült. A palánkkal és árokkal kerített városterülethez közvetlenül a veteményes- és szőlőskertek parcellái csatlakoztak. HORNYIK szerint Kecskeméten a XIV—XV. sz.-tól már fejlett művelési ágat képviselő szőlészet a török alatt is virágzott. A szőlőskertek É-ről félkörívben övezték a várost. Délen pedig mélyebb fekvésű területek határolták, amelyeket belső legelőként hasznosítottak. Mindezek a külsőségek csak csekély hányadát alkották. Az óriási határ többi része a külső legelői zónájába tartozott. Ezeken folyt a rideg állattartás. A füves puszták egyhangúságát a Kecskemét és Nagykőrös között húzódó nagyobb összefüggő erdőség szakította meg. Talfája és Nyír elnevezésben maradt fenn nyomuk a kecskeméti határban. A hatalmas marhacsordákkal a pásztorok állandóan kint tartózkodtak a határban, a nyári és téli szállások között vándorolva. A homokos talajú, gyengébb legelőkön nyáron legeltettek; a jobb talajokon hagyott kaszálók mellé téli időszakban húzódtak az állatok átteleltetésére rendszeresített téli szállásokba. Ezek a téli szállások a határnak egy körülkerített darabját alkották, ahova télen behajtották a csordát. Hozzájuk a jóság téli etetését biztosító *kaszáló-kertek* területe csatlakozott. A kaszáló egy-egy darabját felszántották, szántóként használták. A szántók tehát nem alkottak a határban nagyobb összefüggő területet, hanem a külső legelő övében elszórtan, a téli szállásokhoz kapcsolódó mezei kertekben foglaltak helyet.

PAPP LÁSZLÓ a kecskeméti tanyákról írott tanulmányában behatóan foglalkozott ezekkel a *mezei kertekkel*. Mint megállapítja, ezek rendszere a *határhasználatnak sajátos formája, amely lényegesen elüt a jobbágyságtól földközösségben művelt határhasználatától*. Az egy-egy gazda birtokában, ill. állandó használatában levő határbeli földdarabot nevezték a XVII. sz.-ban mezei kertnek. Ennek egy részén termelte meg a gazda az ellátására szükséges gabonát, a többit pedig kaszálónak hagyta. Kecskemét határában már a XVI. sz.-ban jelentős számú mezei kert volt a gazdacsaládok magántulajdonában. Az *ősi jusson bírt* vagy vásárolt ún. *pénzes kertek* aránya a XVII. sz.-ban tovább nőtt, szemben a többi kertekkel, melyeket *városadományú kertnek* neveztek. Ez utóbbiak a város tulajdonába tartoztak, s

azokat az előírt szolgáltatások ellenében a város élethossziglani használatra engedte át polgárainak. A mezei kertek száma idők folyamán tetemesen gyarapodott. A XVII. sz.-ban egy-egy tehetősebb gazdának már több kertje is volt a város határában. Ezek főleg a kötöttebb talajú területeken, Városföld, Úrrét, Talfája, Nyír, Borbás pusztáin létesültek.

A mezei kertek voltak a kecskeméti tanyák elődei, mint arra PAPP LÁSZLÓ rámutatott. A XVI–XVII. sz.-ban még elsődlegesen az állattenyésztést, közelebből az átteleltetést szolgálták. Az átteleléshez szénát biztosító kaszálók egy-egy felszántott darabjának megművelése, a mezei kert szántóföldként is történt használata csak másodlagos, alárendelt jellegű maradt a XVIII. sz. derekáig. A rajtuk emelt építmények (szárnyék, cserény, ólak, kunyhó) is az állattartással függtek össze.

A kiskunsági XVI–XVII. sz.-i határhassználat tehát lényegesen más volt, mint a szántóművelésre alapozott jobbágyfalvaké. De némileg eltért az Alföld más vidékein ugyancsak állattartásra alapozódó határhassználattól is, amennyiben itt a közösségre birtokolt legelők mellett a magántulajdonban levő kerteknek is jelentős szerepük volt a gazdálkodásban. (2 ábra).

Állataik legeltetésére a tehetősebb gazdák a közös határ egy-egy darabját bérelték. A vagyonosabbaknak 200–300 marhájuk is volt. Méneseik, gulyáik a fogadott pásztorok felügyelete alatt „szilajkodtak” a gazda által bérelt pusztákon, csak télen huzódtak be a gazda saját birtokában levő mezei kertbeli téli szállásra. A szegényebb lakosok jószágait közös ménesbe, gulyába verték, s úgy legeltették. A XVII. sz.-ban a megsokasodott állatállomány számára már szűknek bizonyult a határ. Ezért a város a maga joghatósága alá tartozó pusztákon kívül is bérelt idegen pusztákat magyar és török földesuraktól egyaránt, amelyeket azután polgárainak kellő szolgáltatás ellenében adott át.

A pusztákon egész éven át kint tartózkodó *rideg legények*, azaz pásztorok, gulyások, csikósok semmiféle állandó lakóhellyel nem rendelkeztek. A téli szállásokon emelt cserények, kunyhók, tüzelős ólak csak időszakosan lakott építmények voltak. A XVI–XVII. sz.-ban a városon kívül semmiféle állandóan lakott település nem állott még Kecskemét határában.

Kecskemét környékén a rideg állattartással szorosan összekapcsolódó határhassználat és sajátos településrendszer kezdetei a XV. sz.-ba nyúlnak vissza; teljes kibontakozása a XVI–XVII. sz.-ra esett. Létét meghosszabbította a XVIII. sz.-ban is még egy ideig virágzó marhakereskedelem, amely azonban a század második felében erős hanyatlásnak indult. A kunok XVIII. sz. elején történt „megváltakozása” folytán Kecskemét számos pusztája bérletét elveszítette. A hirtelen bekövetkezett legelőhiány súlyos válságba sodorta a kecskeméti gazdákat, akiknek körében a vagyoni differenciálódás ez időben már erőssé vált. A vagyonos állattartó gazdák-ból álló magisztrátus ekkor kényszerintézkedéshez folyamodott. Elrendelte, hogy senkinek sem lehet egynél több kertje. Ezzel igyekezett a mezei kertekhez kapcsolódó szántók egyre fokozódó térhódításának gátat vetni. A közel három évszázadig fennállott gazdálkodási-települési forma bomlását azonban a magisztrátus egyre szaporodó tiltó rendelkezései nem tudták megállítani. A XVIII. sz. második felében már az eddigitől eltérő, de gyökereiben a múlthoz szorosan kapcsolódó új gazdálkodási-települési forma alakult ki: a szántóföldi termeléshez kapcsolódó tanyás települési-gazdálkodási mód. Ennek megfelelően alakult a vidék településhálózata is.

A tanyarendszer kialakulása és virágkora

A XVIII. sz. második felében az Alföldön a mezőgazdasági árutermelés szerkezete gyors ütemben átalakult. Néhány évtized leforgása alatt a külterjes állattartást belterjesebb ágazatok — gabonatermelés, szőlő-gyümölcsstermelés — váltották fel. Az új gazdálkodási viszonyokban a szántóföldi termelésre helyeződött át a súlypont. A termelés új rendje alföldi városainkban — köztük Kecskeméten is — a tanyarendszer kiépülésével kapcsolódott össze.

A XVIII. sz. második felétől a rohamosan *terjeszkedő szántóföldi szemtermelés a rideg marhatartást egyre inkább a gyenge termőképességű homoki puszták legelőire szorította vissza*. A jobb minőségű legelőket feltörték és gabonaföldekké alakították. A virágzó gabonakonjunktúra gyorsította ezt a folyamatot Kecskemét határában is.

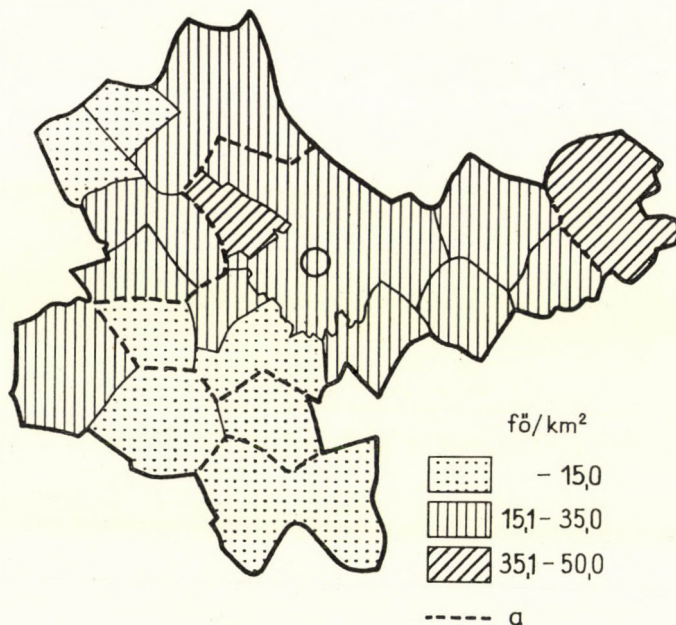
Az új és a régi között éles harc alakult ki. A parasztpolgárság egy része szívósan ragaszkodott a tőzsérkedéshez, mely évszázadokig busásan jövedelmezett. A gyengébb homoki legelőket azonban nem lehetett mértéktelelenül igénybe venni. Rövidesen jelentkeztek a túllegeltetés káros hatásai. Az összefüggő fűtakaró sok helyen elpusztult, felszínre került a kötetlen homok, s megindult a futóhomok képződés, amely az 1780-as években súlyos elemi csapásnak számított.

Gyorsan haladt a szántóművelés terjedése a kötöttebb, jó termőképességű talajok területén, így Városföld, Úrrét, Talfája, Borbás határában. Fejlődését nagyban elősegítették az itt elhelyezkedő mezei kertek. Ezek az állattartás céljait szolgáló átteleltető funkciót mindinkább elvesztették, s *fokozatosan a szántóföldi művelés igényeinek megfelelő gazdasági udvarokká alakultak át*. A gazda családjával, cselédeivel dologidőben huzamosabban kint tartózkodott ideiglenes lakóhelyén, ahol terményeit és a takarmányt tárolta, állatait is tartotta. *Ezek a szántóföldi művelésre átalakult mezei kertek lettek a tanyák a kecskeméti határban*.

Akinek mezei kertje, tanyája volt, az a városban is rendelkezett házzal. A magántulajdonban lévő területeken létesült tanyák tulajdonosai többnyire a módos gazdák sorába tartoztak már régtől. A „városadománya” földeken pedig csak olyan városi polgárnak lehetett „kertje”, akinek a városban háza volt s igavonó állatot tartott. A határban — a termelés színhelyén — létrejött tanya csak dologidőben szolgált ideiglenes lakóhelyként. A fő funkciója gazdasági udvarszerepköre volt. Nem lett volna ugyanis célszerű a városbeli ház mellett — a többnyire kisméretű városi telkeken — zsúfolni össze a termelés céljait szolgáló létesítményeket, még a városhoz közel fekvő földek birtokosainak sem, még kevésbé a várostól távoli szántókat művelőknek.

A homokveszedelem meggátlására Kecskemét az 1790-es évektől megkezdte a homokterületek kiosztását, hogy azokat a gazdák ültetvényeikkel, erdősítéssel, szőlővel, gyümölccsel megkössék. Az egykori közös legelőkben a szegényebb népességnek is jutott. A várostól így mind távolabb fekvő puszták is fokozatosan művelés alá kerültek. Ezek művelését már a távolság miatt sem lehetett a városból rendszeresen ellátni. A gazdák földjeiken — az átalakult mezei kertek mintájára — tanyákat létesítettek. Velük jelentősen szaporodott a kecskeméti határbeli tanyák száma.

A XVIII. sz. közepétől a XIX. sz. közepéig terjedő periódus alatt lényegében kialakult a Kecskemét környéki tanyahálózat. ERDEI FERENC megállapításaival egybehangzóan a tanyásodás *első szakaszának* tekinthetjük ezt az időszakot. Fő jellemzője, hogy a létrejött tanyák csak ideiglenesen lakottak, s mint a városbeli ház tartozékai fungáltak. A termelés színhelyén létesített gazdasági udvart jelentették, ahol dologidőben huza-mosabban is kint tartózkodnak.

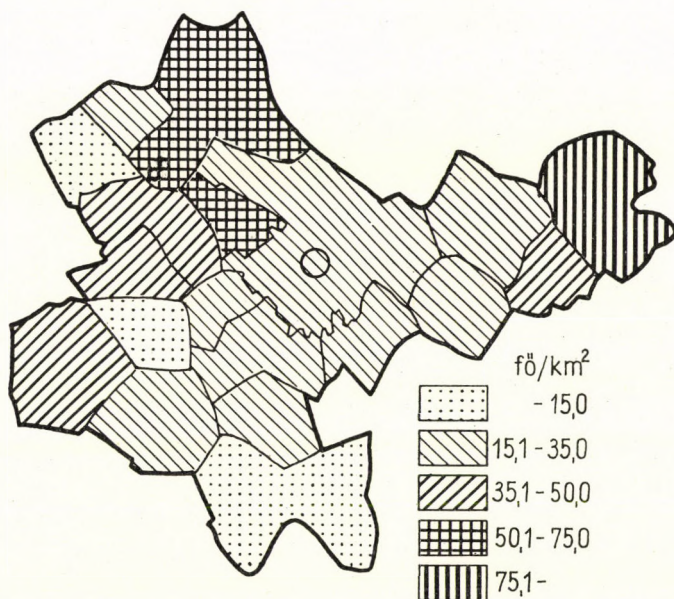

3. ábra. A kecskeméti járás népsűrűsége 1869-ben (Kecskemét belterülete nélkül)
a = Nagy-Kecskemét közigazgatási határa

A tanyarendszer fejlődésének *második szakaszában* — 1850 és 1890 között — megindult a népességnek a városból való erős kirajzása, miáltal a tanyák állandó jelleggel lakott településekké váltak. A mezőgazdaság belterjesedésével a mezei munkák szaporodtak, s teret hódított az istállózó állattartás, így egyre inkább szükségessé vált, hogy valaki állandóan kint tartózkodjék a tanyán. A gazdálkodás üzemének központjává lett tanya — gazdasági súlyának növekedése folytán — ideiglenesen lakott helyből állandóan lakott helyé vált. Az 1787. évi népszámlálás még mindössze 1308 főnyi állandó lakost számlált Kecskemét határában, a városbeli 21 318 főnyi lakossággal szemben. A XIX. sz. második feléig már megtízszereződött a tanyavilág népességszáma. Ezzel kezdetét vette Kecskemét körül az egyelőre még laza, de már állandó jellegű településekből álló településhálózat kiformalódása.

ERDEI FERENC tárgyalja tanyai tanulmányaiban behatóan az alföldi tanyafejlődés folyamatát, ismerteti a létrejött tanyák típusait: a családi- és

eselédestanyát, nagygazdatanyát, és kiscgazdatanyát. Vidékünkön ez időben a szántóföldi nagygazdatanyák mellett egyre nagyobb arányt képviseltek a kiscgazdatanyák. SZABÓ ISTVÁN megállapítása szerint a nagycsalád szétbomlásának folyamata szorosan összefüggött az állandóan lakott kiscgazdatanyák szaporodásával. Az új öröklési rend szerint a birtok szétoosztásra került a gazda gyermekei között, akik a maguk földjén új tanyát létesítettek, oda véglegesen kiköltöztek. Rokonságuk ugyan volt bent a vá-

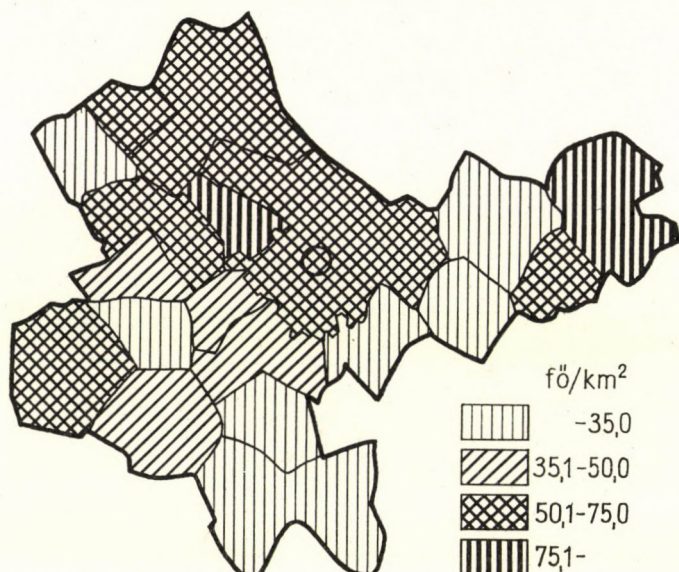
4. ábra. A kecskeméti járás népsűrűsége 1900-ban (Kécskemét belterülete nélkül)

rosban, de oda csak ünnepek, családi események alkalmával szálltak. A XIX. sz. végén már egyre kevesebb tanyai lakosnak volt a városban háza. A homokterületek folyamatos parcellázásával is tovább nőtt a kiscgazdatanyák aránya. Ezeket az állandóan lakott kisbirtokos tanyákat egyre gyérülő szálak fűzték a városhoz, amelynek határában magányosan állottak, a szomszéd tanyájától 0,5–1,5 km távol.

A tanyák zöme a XIX. sz. derekáig a várostól K-re, DK-re, a szántóföldek zónájában helyezkedett el, míg a homokvidéknek várostól távolabb fekvő szakaszai csak gyéren lakottak voltak.

Az 1850–1890. évek közötti időszakban a népességfejlődés súlypontja mindinkább a nyugati homokvidékek felé tolódott el (3–4. ábra). A központi homokvidéken gyors ütemben fejlődő tanyavilág sűrű tanyahálózatot teremtett, amelyen 1890-ig 35–50 fős/km-re emelkedett a népsűrűség. Ennek a zónának a Ny-i szélén, a várostól 15–25 km távolságra fekvő tanyavilág már nem tudott eleven kapcsolatot megőrizni a várossal, s leválása, az itt kifejlődő apró falumagok önállósulása rövidesen megindult.

Ennek kapcsán jöttek létre a távoli pusztai szórványok világában — Izsák, Kerekegyháza, Lajosmizse — a sűrű tanyahálózattal körülvett kicsiny, zárt faluszerű települések. A továbbiakban ez a nyugati peremvidék közigazgatásilag is levált Kecskemétről. Területén a falumagok falvakká nőttek, tanyák sokaságával övezve, amelyek a homokos területeket sűrűn ülték meg, míg a szikes laposok — Orgovány, Jakabszállás, Ladánybene, Kunbaracs későbbi községek — gyéren lakottak maradtak.

5. ábra. A kecskeméti járás népsűrűsége 1930-ban (Kecskemét belterülete nélkül)

A járás többi területe — a Tisza menti falut alkotó Tiszakécske kivételével — 1948-ig Kecskemét közigazgatási határába tartozott. A továbbiakban ezen a Nagy-Kecskeméthez tartozó területen kísérjük figyelemmel a tanyavilág fejlődésének útját (1. táblázat). Ezen a Kecskemétet körülölelő összefüggő hatalmas területen, amelyhez D-en még Bugac csatlakozott, a tanyavilág szorosabb kapcsolatot tudott fenntartani a várossal, amelynek hatása a tanyafejlődés menetében, sajátosságaiban is kiütözik.

A tanyafejlődés *harmadik szakasza* — 1890 és 1949 között — lényeges változásokat hozott a tanyahálózat térbeli képében. Új tanyaforma vette át a szántóföldi tanyák eddigi típusaitól a vezető szerepet: a kapitalista jellegű gazdálkodást megtestesítő kisbirtokos „farmtanya”, — ahogy ERDEI FERENC elnevezte ezt a tanyatípust.

Az 1890-es évektől kezdődő új szakasz szorosan összefügg a vidék mezőgazdasági árutermelésében bekövetkezett újabb lényeges fejlődéssel. Fő vonása a termelés jelentős méretű további belterjessé válása.

A gyér legelőjű homoki területeken kiterjedt szőlő- és gyümölcsstelepités indult meg, a határ nagy részén tekintélyes méretű művelésági változások zajlottak le. *A szőlő és a gyümölcs nagymértékben terjeszkedett a gyenge*

1. TÁBLÁZAT

A népsűrűség alakulása 1869–1960 között a kecskeméti tanyavilágban, fő/km²*

Községek \ Év	1869	1890	1900	1910	1920	1930	1949	1960
Ágasegyháza	4,9	12,3	13,4	23,3	26,6	31,9	38,1	42,1
Ballószög	22,6	26,9	32,2	38,5	41,9	47,6	61,9	67,1
Hetényegyháza	42,3	49,8	58,7	60,5	66,4	76,8	89,1	91,0
Helvécia	13,7	14,5	17,1	28,4	31,5	38,0	51,5	61,9
Városföld	21,5	24,3	28,2	30,8	33,7	34,9	39,7	35,4
Lászlófalva	21,4	25,2	29,5	30,1	30,3	32,5	34,8	32,7
Lakitelek	30,5	34,9	41,0	48,2	53,3	71,3	88,0	91,4
Nyárlőrinc	15,8	18,1	21,3	23,9	24,0	28,8	40,2	42,2
Bugac	7,9	9,0	10,6	12,4	17,2	22,1	31,4	31,3

* 1948-ig közigazgatásilag Kecskeméthez tartozó területen 1948–1950 között létesült tanyaközségek 1960. évi területére vetített népességszáma alapján

szántók, rossz legelők rovására. E fejlődés kapcsán egyre gyengült a gabonatermelés eddigi uralma, az extenzív állattartás pedig a bugaci pusztákon is fokozatosan háttérbe szorult. A legelők nagyfokú területi csökkenése és a szőlőtermelés jelentős trágyaigénye az állattartást is, de a szántóföldi növénytermelést is belterjesedésre, a földterület nagyobb hatásfokú hasznosítására kényszerítette.

A mezőgazdasági termelés fejlődésében ez időben lezajlott változásokat szembetűnően jelzik — bár magát a fejlődést csak megközelítően tükrözik — a területen bekövetkezett művelésági változások. 1895–1935-ig a rét és legelő aránya a homokvidéken — a Kecskeméttől Ny-ra eső területen — a korábbi 25–45%-ról mintegy a felére, 15–20%-ra csökkent. A szőlő térfoglalása viszont 1,5–3%-ról 10–12%-ra emelkedett. A mélyebb fekvésű D-i területeken — a szikes laposok, szikes tavak zónájában, Bugac vidékén — a fejlődés folyamata, a szőlő és szántó térnyerése viszonylag lassúbb volt, mint a központi homokhátságon. Városföldön pedig — ahol a szántóföldek már korábban a határ jelentős részét elfoglalták — ez időben ugyancsak csekély volt a művelésági változás.

Az egykori homokpuszták csaknem összefüggő szőlő- és gyümölcskertekké alakulása meggátolta az elhomokosodás terjeszkedését, mely a századfordulót megelőzően egyre komolyabb veszéllyel fenyegette a már művelés alá vont szántókat, szőlőterületeket. A rendkívül munkaigényes ágazatok kiszélesedése egyben nagyszámú — városból kirajzó, s más vidékről idetelepülő — mezőgazdasági népesség foglalkoztatását tette lehetővé.

Az 1880-as években a filoxéra pusztításai nyomán borkonjunktúra következett be. Az immunis homoktalajok iránti kereslet fokozódott. A közeli főváros és gyorsan fejlődő peremterületei — mint nagy fogyasztópiac — is jelentős hatással voltak a kiskunsági belterjes kerti kultúra kialakulására. A kecskeméti homokföldeken már a konjunktúra alatt az 5–10 holdas kisbirtokok százai jöttek létre. Számuk idővel egyre gyarapodott. Ezen szőlőstanyák tulajdonosai már nem a hagyományos értelemben vett parasztok, hanem vállalkozók — mint ezt ERDEI FERENC is kiemeli —

2. T Á B L Á Z A T

A népesség számának alakulása Nagy-Kecskeméten* 1890—1941 között

Év	Belterület		Kertségek		Belső-tanyazóna	
	fő	%	fő	%	fő	%
1890	29 193	58,7	3 086	6,3	3 768	7,6
1900	31 304	53,8	3 300*	5,7	7 609	13,1
1910	34 133	50,7	3 570*	5,3	11 933	17,8
1920	35 577	48,6	3 721	5,1	12 875	17,7
1930	34 788	43,8	5 958	7,5	13 910	17,6
1941	35 740	41,2	9 500*	10,8	14 308	16,3
* Becsült számadatok						
Népességnövekedés						
1890—1900	2 111	7,2	214	14,4	3 841	102,0
1900—1920	4 273	13,6	421	12,8	5 266	69,2
1920—1941	163	0,4	5 779	156,0	1 433	11,2

* Nagy-Kecskemét = Kecskemét 1930. évi közigazgatási határa, amelyből 1948—1950-ben váltak le az

akiket a birtok apró mérete is kényszerített arra, hogy a földterületet minél célszerűbben, gazdaságosabban hasznosítsák, mert megélhetést az csak így nyújthatott.

A szőlővidéken uralkodó kis- és törpebirtokkal a homokvidék korábban gyéren lakott területén rendkívül sűrű tanyahálózat alakult ki. Ennek kapcsán lényeges eltérések jöttek létre a szőlőtanyák zónája — a központi homokvidék — és a szántóföldi tanyák zónája — a K—DK-i területek —, valamint a szikes tavak, laposok mélyfekvésű zónája között mind népsűrűség, mind a tanyahálózat alakulása tekintetében.

A tanyafejlődés *harmadik szakaszában* (1890—1949) érte el virágkorát a kecskeméti tanyavilág. A fejlődés méreteire jellemző, hogy 1930-ban Nagy-Kecskemét összlakosságának 48,7%-a volt tanyai lakos, szemben az 1890. évi 35%-kal. A múlt század utolsó évtizede alatt végbement parcellázások a városhoz viszonylag *közel fekvő területeken* főleg a Ny-i, DNY-i szőlővidékeken igen sűrű tanyahálózatú, egyre fokozódó népsűrűségű tanyazónát hívtak életre. Tíz év alatt a népesség száma itt megkétszereződött. Nagy sűrűségű, helyenként már záródó jellegű települések alakultak ki — mint Kadafalva, Csalános, Nyír —, amelyek mintegy átmenetet jelentenek a szórvány- és a zárt települések között. Az első világháborús évek alatt, s azt követően a 20-as évekig kialakult mezőgazdasági konjunktúra kapcsán e vidék népessége két évtized alatt (1910—1930) mintegy 70%-kal emelkedett tovább. Ezzel azonban el is érte a fejlődése csúcsát, népességaránya 1930-tól csökkenni kezdett.

A várostól *távolabb fekvő* tanyavilág fejlődése egyenletesebb volt. Itt a 20-as évektől megújult szőlő- és gyümölcsstelepítések népességfejlődési hatása még a 40-es évekre is áthúzódott.

A városhoz Ny felől kapcsolódó magas népsűrűségű szőlővidéknek mintegy folytatása az erősen benépesült, viszonylag magas népsűrűségű Hetényegyháza, Ballószög (58,7 fő/km² és 32,3 fő/km²). Ezzel a Ny-i népesebb tanyazónarésszel átellenben, a K-i peremen egyedül Lakitelek te-

Külső-tanyazóna		Tanyazóna összesen		Külterület összesen		Összesen	
fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
13 646	27,4	17 414	35,0	20 500	41,3	49 693	100
15 985	27,4	23 594	40,5	26 894	46,2	58 198	100
17 670	26,2	29 603	44,0	33 173	49,3	67 306	100
20 936	28,6	33 811	46,3	37 532	51,4	73 109	100
24 811	31,1	38 721	48,7	44 679	56,2	79 467	100
27 721	31,7	42 029	48,0	51 529	58,8	87 269	100
2 339	17,2	6 180	35,5	6 394	31,2	8 505	17,1
4 951	31,0	10 217	43,3	10 638	39,5	14 911	25,5
6 785	32,4	8 218	24,3	13 997	37,5	14 160	19,3

önállóított tanyaközségek. Ez utóbbiak alkotják a külső-tanyazónát

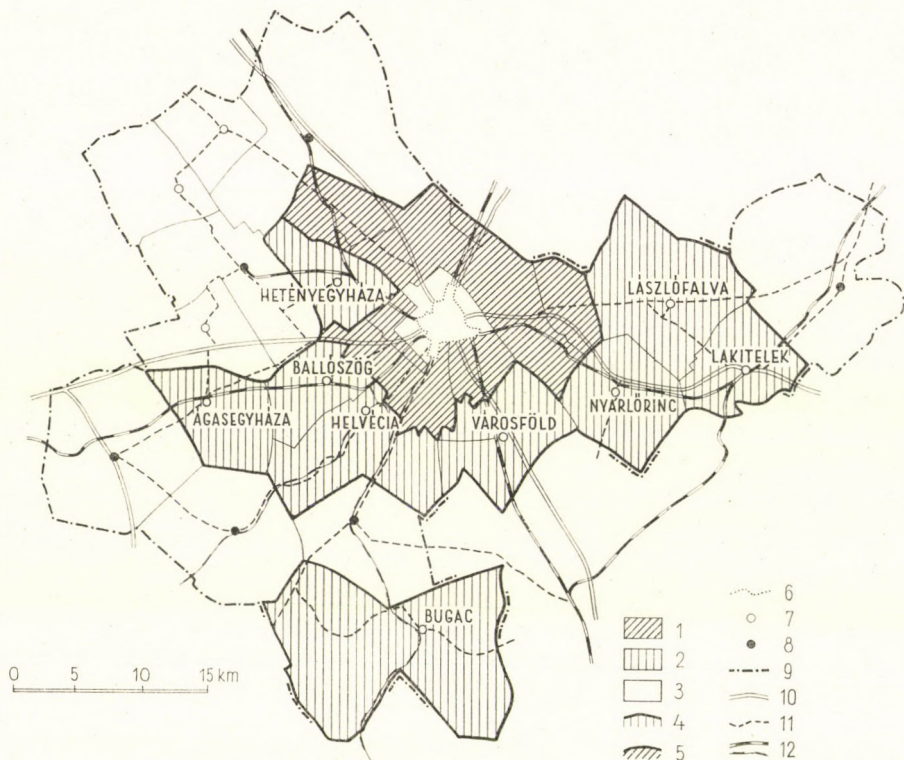
területén alakult csak ki hasonló fokú népsűrűsödés (41,0 fő/km²). A korán benépesült, zömmel szántóföldi tanyák ritkább szórványával megült Ki-határ tágas vidékén a népsűrűség 21–30 fő/km² között maradt. A bugaci pusztán pedig az 1900. évi népszámlálás időpontjában mindössze átlagosan 10 lakos jutott 1 km² területre.

Kecskemétet a környező tanyavilággal összekötő vasúthálózat kiépülése (1895–1905), majd ezt követően a forgalomnak 1927-ben átadott bugaci vonal a népesség térbeli elrendeződésének képeire is hatással volt. A forgalmilag kedvezőbb helyzetbe került területek gyorsuló ütemben népesültek be, míg a forgalmi árnyékban levők stagnáltak, kevésbé fejlődtek. Az 1930. évi népszámlálás időpontjára a várossal igen jó forgalmi kapcsolatokat nyert Ny-i homoki szőlővidék népsűrűsége 40–75 fő/km²-re emelkedett (5. ábra). A gyér vasúthálózatú K-i részek népsűrűsége — Lakitelek kivételével — viszont alig fejlődött valamelyest, és csak átlagosan 28–34 fő/km² körül mozgott. A gyéren lakott bugaci puszták népességnövekedése a század első évtizedében vett erősebb lendületet. Népsűrűsége a vasúti összeköttetés kiépülése nyomán az 1920. évi 17,2 fő/ről 22,1 fő/km²-re emelkedett. Ezzel valamelyest ez a fejlődésben hátramaradt vidék felzárkózott az alacsonyabb népsűrűségű szántótanyás-zónához (2. táblázat).

A tanyafejlődés harmadik szakaszában a következőkben összegezhető térbeli képet mutatta a kecskeméti külterület, s azon belül a tanyavilág, amely a mai állapotot is meghatározza (6. ábra).

1. A városközponttól mintegy 2–3 km távolságban fekvő területeken a *kertségek zónája* helyezkedett el. Ezen a várossal mindinkább összeépülő övezeten a tanya nem uralkodó településforma. A népesség zöme már a századforduló első harmadában nagyobbára szőlők közötti lazább lakótelepeken és zárt városi lakótelepeken helyezkedett el. Túlnyomó többségük fő kereseti forrása nem mezőgazdasági ágazatokból adódott. Máriahegy, Vacs-hegy, a Dárdai- és Voelker-telep, Szolnoki-hegy, Alsó- és Felsőszéktó, Székely-telep tartoznak e kertségek övezetéhez.

2. A városhoz 3–10 km távolságra levő övezetben alakult ki a *belső-tanyazóna*. Népsűrűsége igen magasra emelkedett — 60 fő/km² feletti —, a sűrű tanyahálózatú Ny-i részeken pedig kisebb helyi centrumok képződése is megindult, pl. a zárt település jellegével ható Kadafalva, Miklóstelep területén. A *belső-tanyazóna* K-i felén kevésbé sűrű a tanyahálózat, né-

6. ábra. Kécskemét *belső- és külső-tanyazónája*

1 = *belső-tanyazóna*, 2 = *külső-tanyazóna*, 3 = Kécskemétről 1930 előtt levált, közigazgatásilag önállósult tanyaközségek, 4 = Nagy-Kécskemét határa (1930–1948 közötti határ), 5 = Kécskemét közigazgatási határa 1960-ban, 6 = a város belterülete, 7 = tanyaközségek (zárt falumag nélküliek), 8 = tanyaközségek zárt falumaggal, 9 = a kécskeméti járás határa, 10 = főforgalmi út, 11 = út, 12 = vasút

mileg kisebb a népsűrűség, de még így is meghaladja a *külső-tanyazónában* K felől hozzácsatlakozó vidékét. A város élelmiszerellátásában e zónarész zöldségtermelése, állattartása igen jelentős szerepet töltött be. A város ellátóövezetének fontos része lett, népessége a városi piacra való gyakori kosarazása révén a várossal sokkal szorosabb kapcsolatban áll, mint a hasonló szántóföldi tanyás, távolabb fekvő *külső-tanyazónában* lakók.

3. A városcentrumtól 10–18 km távolságig terjedő területek tanyavilága a *külső-tanyazónát* alkotja. A Ny-i részeken besűrűsödött tanyahálózatú területek szinte átmenet nélkül olvadnak össze a már korán önállósult s zárt falumagot kifejlesztett települések körüli tanyavilággal (pl.

Izsák, Kerekegyháza). Lényeges különbség közöttük, hogy a kecskeméti tanyavilág külső-tanyazónájában a várossal kiépült városcentrikus, jó forgalmi kapcsolatok hatására hosszú ideig nem indult meg önálló kis településgócok kiformalódása. Az 1937. évi tanyarendezés tett ugyan kísérletet erre tanyai kirendeltségek alakításával, de nem sok eredménnyel. Egyedül a Kecskeméttől távol eső K-i részeken — Lakitelek területén — indult meg a 40-es években több apró kis telepből összenövő zárt faluszerű településtest kifejlődése.

A tanyavilág 1949—1960 között

A terület tanyai népességének alakulásáról a népesedési adatok csak igen hiányosan tájékoztatnak az utolsó 20 esztendőre vonatkozóan. Az 1941., 1949. és 1960. évi népszámlálások közötti időben sokféle, s egymással elmentésen ható erő összefonódottan jelentkezik az így felvázolható képen. A háborús veszteségek, a földreform, majd a szőlőkultúra visszaesése, s az 50-es évek derekától ismét meginduló és erősödő szőlőtelepítések, valamint a város egyre növekvő vonzóereje mind megannyi vonzó és taszító tényező a népességfejlődés folyamatában.

A fejlődés bemutatása céljából 1949—1960 között is a Nagy-Kecskemétre — 1930. évi közigazgatási határon belüli területre — vetített népességszám alakulását vizsgáljuk az általunk megállapított tanyazónák szerinti tagolásban (3. táblázat).

3. T Á B L Á Z A T

A népességfejlődés 1949—1960 között Nagy-Kecskemét területén

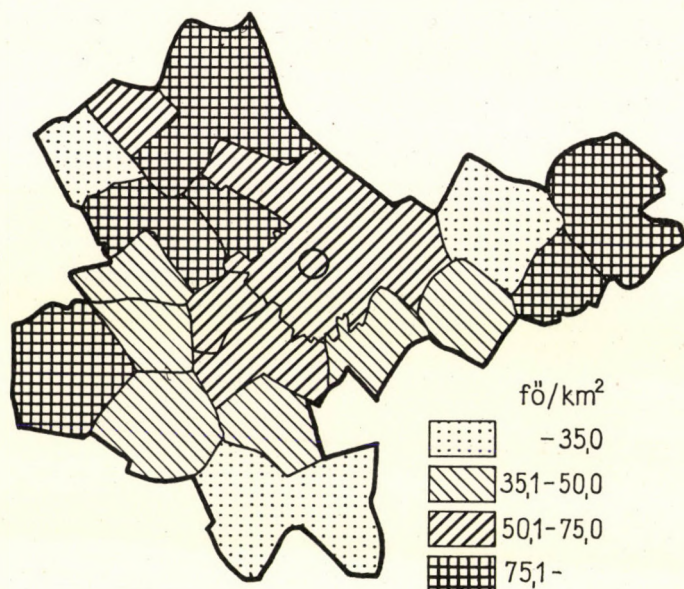
Év	Belterület	Kertségek	Belső-tanyazóna	Külső-tanyazóna	Mindkét tanyazóna együtt	Külterület összesen (2—4)	Össz-népesség (1 + 6)
	1	2	3	4	5	6	7
1941	35 740	9 500	14 308	27 721	42 029	51 529	87 269
1949	33 330	10 458	13 539	31 042	44 581	55 039	88 369
1960	46 351	8 364	12 127	32 148	44 275	52 639	98 990
1941—49	—2 410	958	—769	3 321	2 552	3 510	1 100
1949—60	13 021	—2 094*	—1 412	1 106	—306	—2 400	10 621

* A kertségekbeli a belterületbe történt bekebelezések miatt mutatkozott e látszólagos népességcsökkenés.

A kecskeméti tanyai népesség az 1941—1949 között eltelt nyolc esztendő alatt mintegy 2500 fővel gyarapodott ismét, de azután fejlődése megállt, sőt az 1949. és 1960. évi népszámlálások közötti időszakban már határozott hanyatlás, visszafejlődés mutatkozott (306 főnyi csökkenés). Bár a visszaesés mindkét — belső és külső — tanyazónában tapasztalható, ütemük és méreteik között lényeges különbségek állanak fenn. A 40-es években határozottan kibontakozó városi népességvonzóerő hatására — a háború alatt és azt követően kialakult speciális időszakot leszámítva — a belső- és a külső-tanyazóna népességfejlődése mind élesebben elvált egy-

mástól. Gazdasági fejlődésük menetében is bekövetkezett jellegváltozásokra figyelmeztetnek ezek a jelenségek.

A külső-tanyaöv a jelentős háborús veszteségek ellenére is tetemes népességgyarapodást ért el a 40-es évek végéig. A földreform során még tárgult népességbefogadó és megkötő képessége; újabb kisbirtokok százai keletkeztek. Ennek kapcsán e külső tanya-övezetben mind a szőlős tanyák, mind a szántóföldi tanyák területén 1949-ig tovább emelkedett a népsűrűség.

7. ábra. A kecskeméti járás népsűrűsége 1960-ban (Kecskemét belterülete nélkül)

Ezzel szemben a belső-tanyazóna — ez az igen magas népsűrűségű terület — már a 40-es évek alatt eláramlási területté vált, ahol határozott formában kibontakozott a városba való beáramlás, amely 1949 után egyre gyorsuló ütemet mutat. 1941—1960 között 2181 fővel csökkent a belső-tanyazóna népessége, szemben a külső-tanyazóna ez időszak alatti 4427 főnyi népességnövekedésével (7. ábra).

Ebben a népességgyarapodásban az 1945-ös földreformnak is volt szerepe. Bugac, Lászlófalva, Nyárlőrinc, Hetényegyháza területén jelentősebb méretű földosztásra került sor. Házhelyosztás ezzel egyidőben nem történt, az új gazdák kapott földjükön létesítettek tanyát. 1948-ban az időközben megalakult Tanyai Tanács megbízása alapján láttak napvilágot azok a tervek, amelyek az 1948—1952-ben létesített tanyaközségek területén „eszmei belterületet” jelöltek ki, a jövőben kiépítendő zárt településű falu — tanyaközpont — számára. Ezek területén ekkor házhelyet is osztottak. Az új tanyaközségekben a fennálló tanyai gazdálkodási-települési formán ezek a jószándékú elgondolások lényegesen nem változtathattak. A külterületen való építkezések tilalma sem segítette előbbre a népesség falvakba — a

kijelölt tanyaközpontok területére — való koncentrálódását. Az 1948 előtt megépült tanyákon kívül újabbak csak csekély számban épültek az 50-es években. Ezt követően, a legutóbbi évtized alatt új lakóházak zömmel a városkörnyéki kertésekben vagy a szőlő- és gyümölcsstermelés zónájában épültek. Itt a kerti kultúra felvirágzása kapcsán létesültek új tanyák, az építési tilalmakkal dacolva. Faluszerű zárt településrag Lakitelek, Bugacmonostor, Nyárlőrinc területén létesített tanyai kirendeltségekhez kapcsolódóan bontakozott ki, valamint Hetényegyházán. A többi tanya-község falumag nélküli tanyai szórvány maradt.

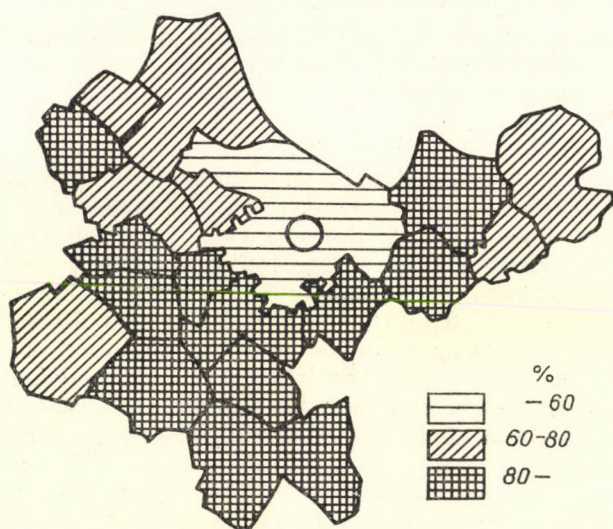
A tanyavilág élete fordulóponthoz érkezett a szocialista mezőgazdaság kialakulásának időszakában. Azok a gazdasági-társadalmi változások, amelyek ennek velejárói, nem egyformán érintették a szőlővidéket és a szántóföldi tanyavilágot, s másként érvényesültek a külső- és a belső-tanyazónában.

A belső-tanyazóna fokozatos szétesése indult meg, s tart napjainkban. A városhoz közeli területeken, ahol már korábban erősen felaprózódtak a birtokok, s a földreform sem hozott lényeges módosulást a birtokviszonyokban, a korábban megindult kétlakiság a város ipari fejlődésének hatására gyors ütemben terjedt. Ebben a forgalmilag rendkívül kedvező helyzetű övezetben a foglalkozásváltozás kezdetben még nem társult lakóhelyváltozással; sőt, a városon kívüli igénytelenebb keretek közötti lakás és az általánossá vált kétlakiság bizonyos jövedelemtöbbletet is biztosít a lakosság egy részének. A kétlaki családok számának növekedése viszont a belső-tanyazóna fokozatos felszámolódására mutat. Népségének a városba való beköltözését a nagyfokú belterületi lakáshiány, s a városi lakásépítkezések vontatott kibontakozása korlátozta. Ugyanakkor még visszahúzó erőt jelent a jövedelemkiegészítést nyújtó agrártevékenység is. Amint ennek lehetőségei az 1950-es években érvényesült mezőgazdasági politika következményeként egyre szűkösebbé váltak, a népesség kétlaki rétege számára a tanya egyre inkább veszített vonzóerejéből. A belső-tanyazóna népessége tömegesen áramlani kezdett a városba; az ott megszerzett nem agrár munkahely közelében kívánt letelepedni. Az egykori tanya — a szőlővidék kedvező forgalmi fekvésű területrészein — egyre inkább kiegészítő jövedelemforrást nyújtó tevékenység színterévé vált. A rossz forgalmi kapcsolattal helyekről viszont, mert azok nem nyújtottak lehetőséget a kétlakiság lakóhelyváltoztatás nélküli kialakítására, már az átalakulás első periódusában megindult az elvándorlás, részint a városba, részint a kedvezőbb fekvésű nyugati szőlővidékekre. A belső-tanyazónában a szórvány jellegű településforma nem számolódott ugyan fel, de a kétlakiság erősödő térhódításával a külterületi lakóhelyek egyre nagyobb hányada vesztette el tanya-jellegét.

A külső-tanyazónában a népesség foglalkozási struktúrájában továbbra sem történt alapvető változás. A keresők túlnyomó többsége (65—85%-a) agrár foglalkozású (8. ábra). Lényeges különbségek támadtak ezen a tanyazónán belül a szőlő- és gyümölcsstermelő területek és a szántóföldi növénytermelési — állattenyésztési profilú vidékek között.

A mezőgazdasági termelés nagyüzemi kereteinek megteremtése súllyal a külső-tanyazóna K-i területén, a régi szántótanyák vidékén zajlott le. A külső-tanyazóna Ny-i, szőlő-gyümölcsstermelő profilú vidékét nem érintették ilyen alapvető változások. Itt a termelés szervezeti formáiban

és technikai szintjében máig sem történt alapvető változás. A szőlő-kultúrában az 50-es évek első felében bekövetkezett nagyfokú leromlást kiterjedt szőlőtelepítések követték. Mind a kisüzemekben, mind a nagyüzemi keretekben létesített újabb telepítések jórészt kisüzemi termelési technikai szinthez kötődtek. A vidék már korábban kialakult belterjes területhasznosítását — a szőlő- és gyümölcsstermelést — továbbra is mint munkaigényes, még kevésbé gépesített termeléságot fejlesztették. A termelőszövetkezeti szakcsoportokban — amelyek a családi művelésforma

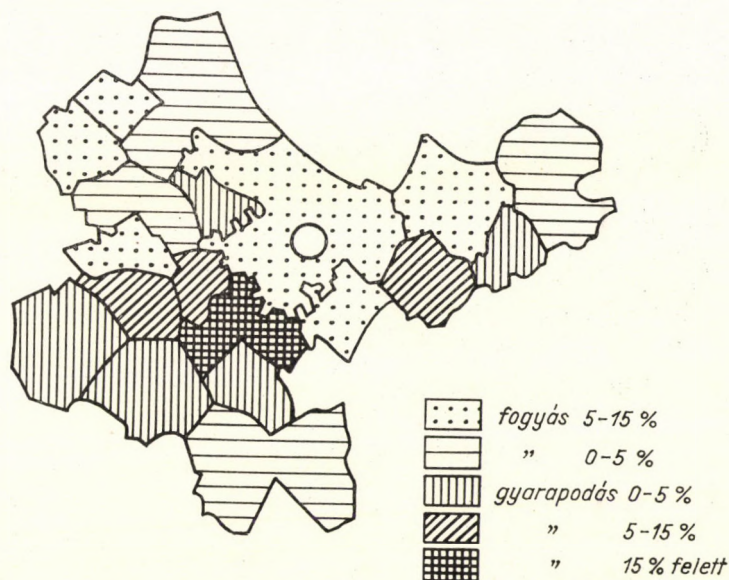
8. ábra. A mezőgazdasági keresők százalékos aránya a kecskeméti járásban 1960-ban (Kecskemét belterülete nélkül)

kialakításával jelentősen hozzájárultak a leromlott kerti kultúra felvirágoztatásához — a termelés a kisüzem keretei között maradt, és hagyományos munkamódszereket alkalmaz. Ez az üzemforma viszont szorosan a tanyatelepüléshez kötődött továbbra is. A munkaigényes kerti kultúra nem nélkülözheti az állandó gondozást, a lakóhely tehát nem lehet tőle nagyobb távolságra. A tanya mint kellő megélhetési forrást biztosító kisüzemi termelési és települési forma itt ma sem veszítette el a szerepét. Így érthető, ha a népesség száma e külső-tanyazónában tovább növekedett a két utolsó népszámlálás közötti időszakban — Ágasegyháza, Ballószög, Hetényegyháza, Helvécia területén (9. ábra).

Azonban nem egyedül a tanyás kisüzemi termelés konzerválta itt továbbra is a tanyai településformát, ehhez a terület közlekedési struktúrája is nagymértékben hozzájárult. A forgalmi hálózat ugyan az autóbussz közlekedés jelentős fejlődésével lényegesen javult, azonban szerkezetileg továbbra is Kecskemét-centrikus maradt (10. ábra). Az 1948–1952-ben kijelölt tanyaközpontok saját forgalmi hálózatának kifejlesztése elmaradt, így a helyi intézmények ide való koncentrálása sem történhetett meg eredményesen, azok a szükségletekhez alkalmazkodóan nagybárra ma is szét-

szórtan helyezkednek el. Közlekedésileg ma is csak Kecskemét felé van feltárva a terület, ami a zárt falumagok kialakulásának lehetőségét lassítja.

Ezen a sűrű tanyahálózatú vidéken a kiépítendő kisebb helyi centrumokhoz — tanyaközpontokhoz — kapcsolódó közlekedéshálózat kialakítása, valamint a szőlő- és gyümölcsstermelés nagyüzemi kereteinek kiformálása lassú, hatalmas anyagi befektetéseket igénylő folyamat. Ehhez mérten a tanyavilág népességének zárt településegységekbe — tanyaközpontokba — tömörülése is igen hosszú időt igényel.

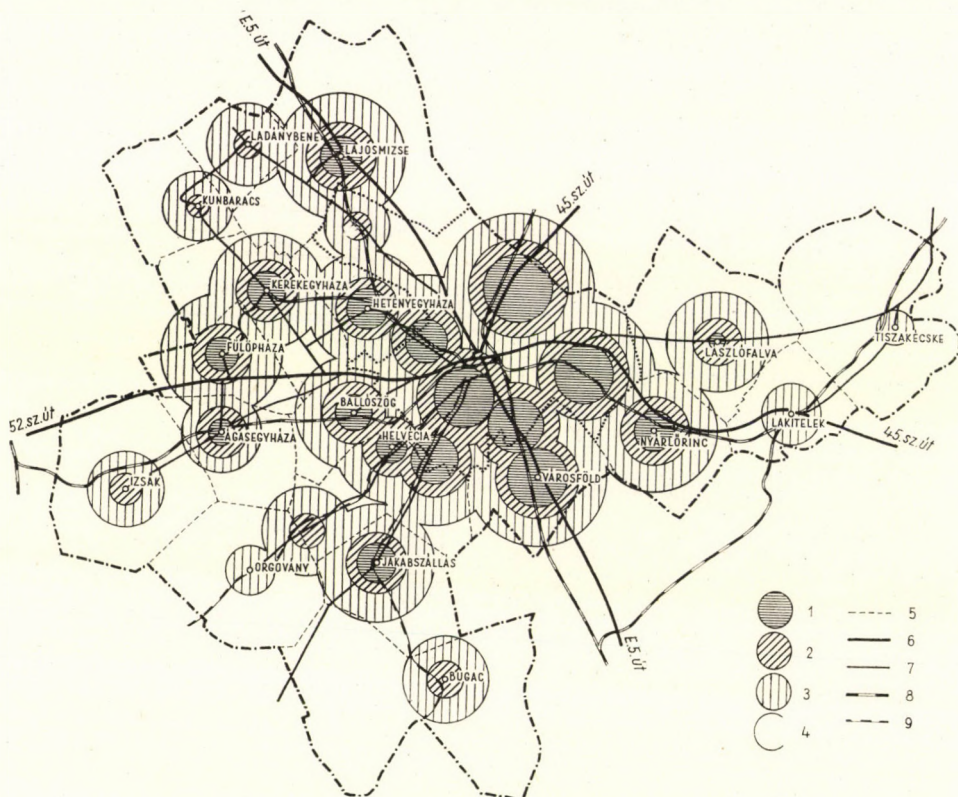

9. ábra. A népesség tényleges fogyása, ill. gyarapodása a kecskeméti járásban 1949—1960 között (Kecskemét belterülete nélkül)

Más a helyzet a külső-tanyazóna K-i felén — a szántóföldi tanyák egykori vidékén —, ahol már lényeges változások történtek a mezőgazdaság szerkezetében, szervezeti formáiban egyaránt. Itt a szocialista nagyüzemi fejlődés szükségszerűen vezetett bizonyos munkaerő-felesleg képződésére, amely a városba való beözönléssel vagy a Ny-i szőlősvidekekre való átáramlással keresett új, jövedelmező munkalehetőségeket. Nem egyértelmű ez a folyamat, hiszen csak a városba költözők esetében járt együtt foglalkozás-változtatással. Ez a népességmozgás Bugac, Lászlófalva és Városhely népességszámát összesen 507 fővel csökkentette az elmúlt 11 év alatt. Vándorlási veszteségük 19—30%-ra emelkedett. Különösen Lászlófalva és Városhely népességcsökkenése volt számottevő (225 és 270 fő).

A város vonzóhatása a kétlakosság terjedését siettetheti, ami egyben lassítja a népesség lakóhelyéről való eláramlását. Városhely területének nagy részéről Kecskemét ugyan 60—65 perces utazással elérhető. Ennek ellenére a kétlakosság nem tudott itt gyökeret verni, főleg a kiegészítő jö-

vedelmet biztosító háztáji termelés hátramaradottsága miatt. A jövedelem-szerzés szempontjából is kedvezőtlennek bizonyult itt a tanyarendszerű település, ami hozzájárult a népesség egyre erősödő elvándorlásához. A termelés kezd elválni ezen a vidéken a tanyarendszerű településtől, sőt igényli is annak átalakulását. A tanya itt jobb hiányában csak kényszerű lakóhelyet biztosít a megfelelő anyagi erőforrásokat nélkülöző népesség számára. A zárt falumagok kialakulása, fejlődésük nagyobb arányú segítése

10. ábra. A kecskeméti járás forgalmi feltártsága (közúti és vasúti izokron együtt)

Kécskemét központjából 1 = 45 percen belül, 2 = 60 percen belül, 3 = 90 percen belül, 4 = 90 percen túl elérhető területek, 5 = községhatár, 6 = főforgalmi út, 7 = út, 8 = vasút, 9 = keskeny-vágányú vasút

a külső-tanyazóna K-i felében valóban igen sürgető, időszerű feladat, amely csupán a lakosság önerejéből nem oldható meg. A termelésre és településviszonyokra egyaránt kiterjedő komplex, tervszerű fejlesztés biztosíthat csak kellő segítséget a településhálózat fejlesztéséhez, ezen a város-ellátás szempontjából is fontos vidéken.

A Kécskeméttől távolabb fekvő — nagyobb forgalmi távolságú — Laki-telek és Nyárlőrinc népességének zárt, faluszerű településbe tömörülése már a 40-es években megindult. Az 1937-ben kijelölt tanyaközpontok helyén ma már szépen formálódó falucska áll a tanyai szórványok gyűrűjében (11. ábra).

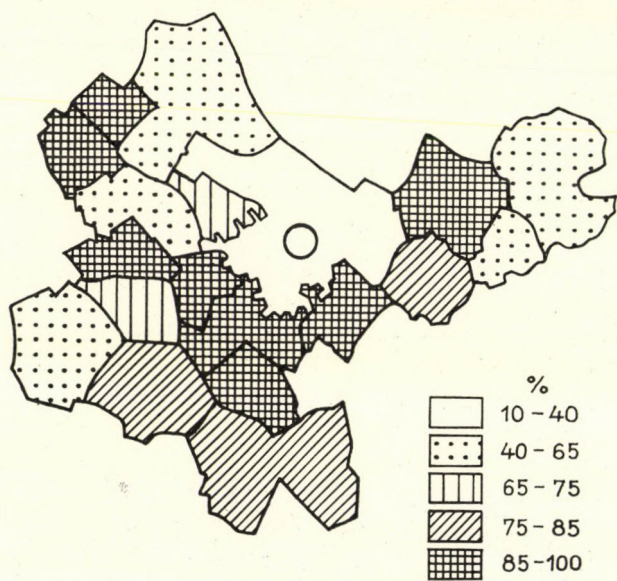
3. kép. Új telepítésű szőlők a régi tanyák körül (Lettrich Edit felv.)

4. kép. Jól karbantartott tanya, gondosan művelt szőlővel (Lettrich Edit felv.)

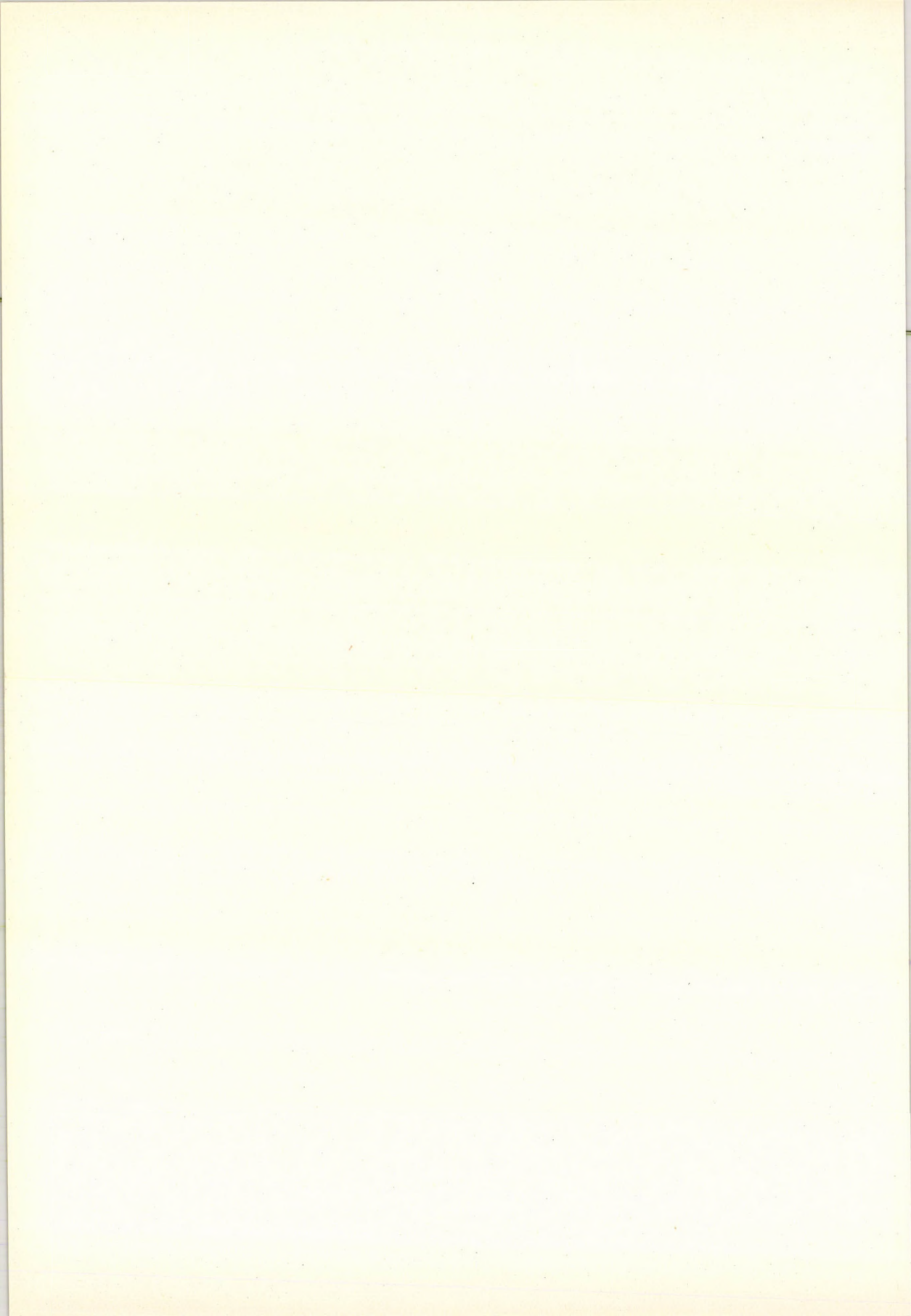
5. kép. Egykori nagygazdatanya a szántóstantyák zónájában (Lettrich Edit felv.)

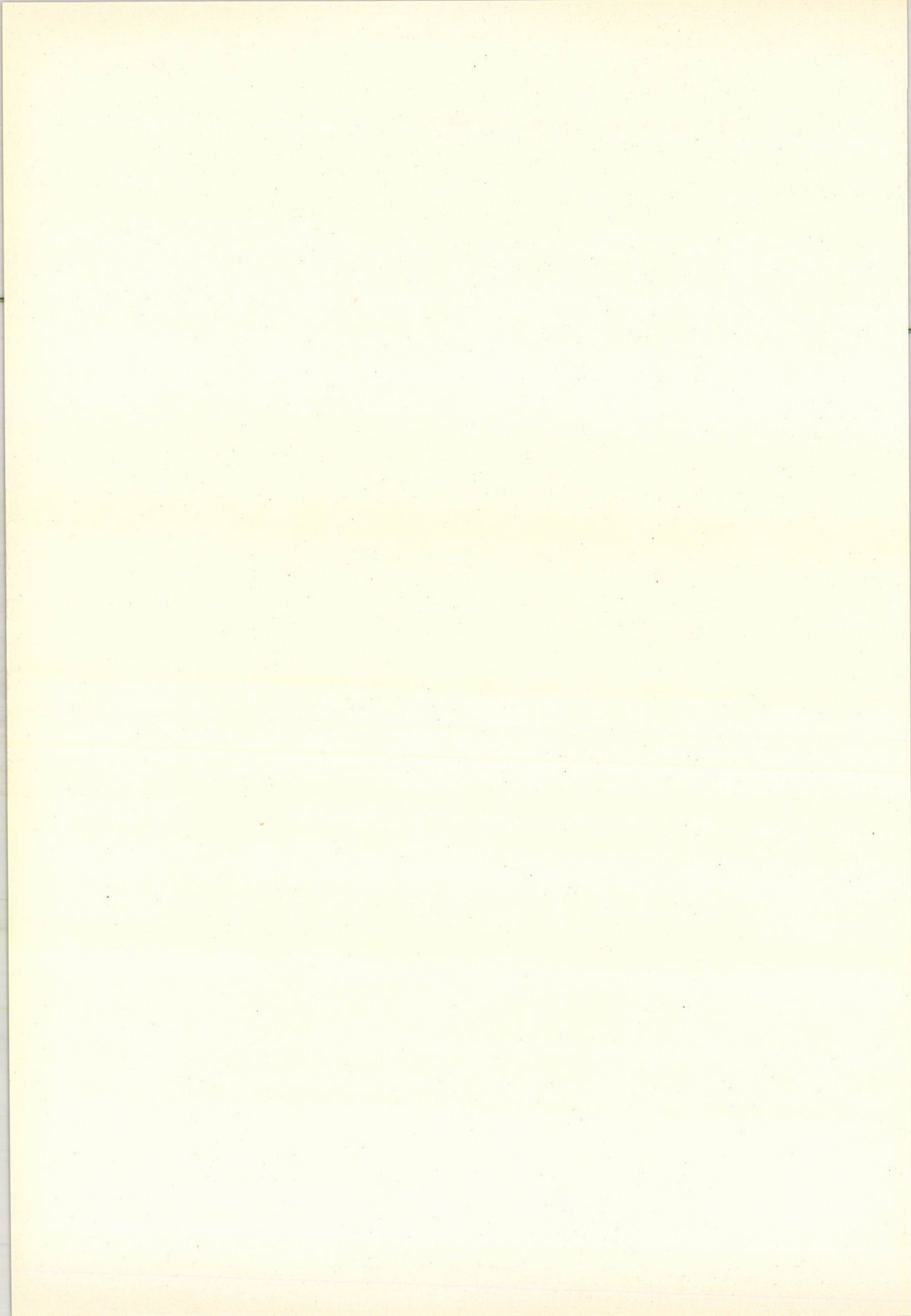
II. ábra. A külterületi népesség százalékos aránya a kecskeméti járásban

A város és a tanyavilág kapcsolatában fontos változások történtek az elmúlt két évtized alatt. Ezek — mint az eddig vázoltakból is kitűnt — csak részben nyertek kifejezést a külső-tanyazóna 1948—1950-ben bekövetkezett közigazgatási önállósításában. A Kecskemét közigazgatási határából kiszakadt Ágasegyháza, Bugac, Ballószög, Helvécia, Hetényegyháza, Lászlófalva, Lakitelek, Nyárlőrinc és Városföld tanyaközségek csak formailag, jogilag önállósultak, de nem váltak ténylegesen is önálló településekké. Mint arra rámutattunk, ilyenek szükségessége és időszerűsége erősen eltér egymástól a külső-tanyazóna a Ny-i és a K-i részén.

Az eddig felvázoltak alapján képet alkottunk Kecskemét tágabb környékének, külső-tanyazónájának települési és gazdálkodási viszonyairól. A tanyai településrendszernek a külső-tanyazónában tapasztalt sajátosságaitól eltérőek a belső-tanyazónában jelentkező településfejlesztési problémák. Ezek igen szorosan összekapcsolódnak a város szerkezeti fejlődésével. A tanyai települések itt jelentkező sajátos problémáit — mint a város szűkebb környékét — a városszerkezet vizsgálata kapcsán mutatjuk be a továbbiakban.

A város és szűkebb környéke

A) Kecskemét fejlődése a századfordulótól a harmincas évekig

Kecskemét kiemelkedése az agrárvárosok sorából

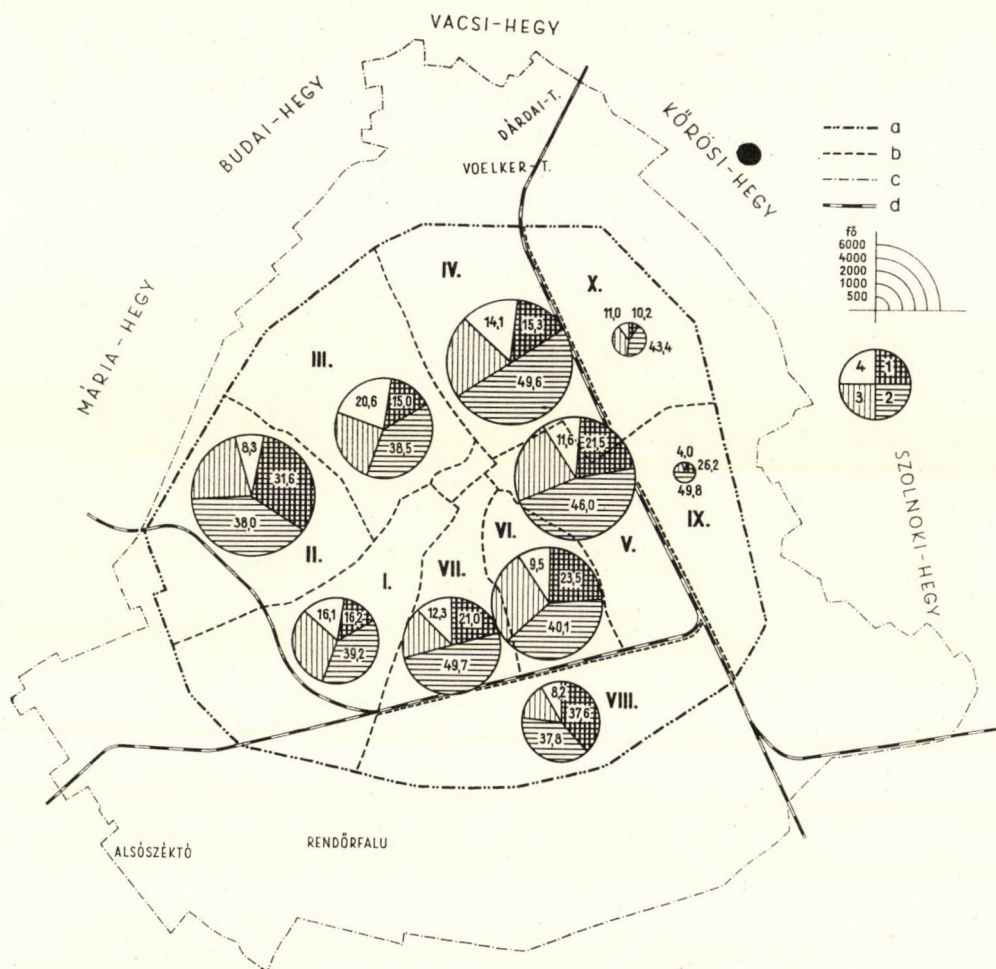
A századfordulót megelőző Kecskemét funkcionális jellegét tekintve még alig több mint a környék *vásárvárosa*, amely arculatilag egy kisváros, óriási falusi őstermelő övezettel. Erről tanúskodik viszonylag egyszerű, kevésbé differenciált szerkezete is. A harmincas évek derekáig Kecskemét kinőtt az egyszerű kisvárosi szerepkörből, funkcionális jellege és alföldi kisvárosi szerkezete egyaránt lényegesen átalakult.

Alföldi városaink sorából a századfordulót megelőzően alig néhány tudta áttörni az agrárvárosi funkciók szűk kereteit. Csak a két legnagyobb város — már a középkorban is jelentős rangra emelkedett Debrecen és Szeged — érte el ezt a fokot. Majd a századfordulót követően indult gyors fejlődésnek Szolnok, Békéscsaba, Nyíregyháza és Kecskemét. Ezek Kecskeméten kívül olyan városok, amelyeknek forgalmi fekvése lényegesen előnyösebbé vált a vasúthálózat kiépülése kapcsán, s mint jelentős forgalmi csomópontok tudtak kiemelkedni az agrárvárosi keretektől. Városiasodásuk előbbrehaladását elsődlegesen a forgalmi hálózatban nyert új funkciójuknak köszönhetjük. Kecskemét a vasúti hálózatba való bekapcsolódással nem vált fontos csomóponttá. Városiasodásának mozgatórugói mások voltak, melyek egyben szerkezeti vonásait is egyénivé formálták. A mezőgazdasági áruterelés, a város környéki fejlett színvonalú szőlő-, gyümölcs- és zöldségtermelésre alapozódó kerti kultúra nyújtott ehhez gazdasági bázist.

Alföldi városaink többségében a mezőgazdasági áruterelés lassú, de határozott továbbfejlődése — főleg az állattenyésztés belterjesedése s a hozzá kapcsolódó takarmánytermelés — ez időben már nem tudott lényegesen hozzájárulni a városi centrumok ipari, kereskedelmi életének fellendítéséhez. Budapest élelmiszeripari hegemoniája béklyóként nehezedett rájuk. Egyedül a nagyméretű, belterjes áruterelésre berendezkedett Duna–Tisza közti kerti kultúra fiatal körzetei tudtak csak bizonyos függetlenséget kivívni. A „Háromváros” — köztük a főszerepet korán magához ragadó Kecskemét — a fővárosi agglomeráció ellátóövezetének része volt. Fő termékeik, a gyümölcs- és zöldségfélék, mint viszonylag gyorsan romló áruk, nagy tömegben még nem voltak nagyobb távolságra is szállíthatók. A feldolgozásukra települt helyi konzervipart is ez a körülmény lokalizálta.

A századfordulót követően jelentek meg a gyáripár első nagyobb létesítményei Kecskeméten. 1901-ben alakult az Alföldi Kecskeméti Konzervgyár, majd 1920-ban a szeszgyár, 1922-ben a Kinizsi Konzervgyár. Ezek a fő termelési idényben már több ezer munkást foglalkoztattak. A gyáripár

egyéb létesítményei — malomipar, cipőgyár, a mezőgazdasági gépgyár, gyufagyár stb. — mind ugyancsak a helyi mezőgazdasági nyersanyagbázisra vagy a mezőgazdasági termelőeszköz-igények kielégítésére alapozódtak. Ebbe a város kisipara is jelentősen bekapcsolódott. A tanyavilág szoros

12. ábra. A keresőnépesség száma és százalékos foglalkozási megoszlása 1930-ban Kécskemét belterületén

I = őstermelő, 2 = „ipari-forgalmi” kereső (ipar + kereskedelem + közlekedés), 3 + 4 = egyéb kereső, 4 = közszolgálat + szabad foglalkozó, a = a belterület 1930. évi határa, b = az 1930. évi népszámlálási kerületek határa, c = a belterület 1960. évi határa, d = vasútvonal; I-X = népszámlálási kerületek

kapcsolatot tartott fenn szükségszerűen a város ipari termelésével, részint mint annak nyersanyagellátója, részint mint termelőeszközök, ipari fogyasztási cikkek vásárlója.

A terménykereskedelem és állatkereskedelem — mint korábbi nagykereskedelmi funkciók — mellé a gyümölcs-nagykereskedelem már korán

felzárkózott, s rövidesen jelentőségben messze túlszárnyalta azokat. Kecskemét a harmincas években az ország legjelentősebb gyümölcs-export piacává nőtt. A virágzó nagykereskedelem szoros kapcsolatot tartott a város ipari termelésével; a gyáripar tekintélyes hányada nagykereskedők alapítása. Az élénk kereskedelmi élet fejlett pénz- és hitelforgalmat hozott létre, a helyi bank- és hitelintézetek működése pedig a korábbinál intenzívebb bekapcsolódást biztosított Kecskemétnek az országos pénz- és hitelforgalomba.

Az árutermelés fejlődését nagymértékben támogatta Kecskemét közlekedéshálózatának viszonylag korán megindult kiépítése. 1853-ban és 1854-ben adták át a közforgalomnak a Kecskemét—Cegléd, majd a Kecskemét—Szeged közötti vasútvonalat. 1895-ben megépült a fülöpszállási, 1896-ban a tiszazugi, 1905-ben a lajosmizsei vonal. Így e vonalak minden irányban biztosították Kecskemétnek az ország különböző területeivel való vasúti forgalmát. Sőt, a lajosmizsei vonal a főváros felé már kettős összeköttetést teremtett, amely a megnövekedett teherforgalomban fokozott jelentőséget nyert, mivel 15 km-rel rövidebb volt a fővonalnál. A város és a környező tanyavilág közötti vasúti összeköttetés megteremtése ugyancsak ebben az időszakban vette kezdetét; fejlődéséről a korábbiakban szövelünk. A vasúti áru- és személyforgalom növekedése mind több közlekedési dolgot foglalkoztatott.

A századfordulót követően kibontakozott jelentős funkcióváltozás Kecskemét népességének foglalkozási struktúráját átalakította (4. táblázat). Az őstermelő népesség tekintélyes hányada kiáramlott a városból a tanyavilágba, s ott végleges jelleggel megtelepedett. Ennek nyomán tetemesen csökkent a belterület őstermelő lakosságának száma. A kiáramlás korszakában a belterület népességszáma alig növekedett, stagnált. A vá-

4. TÁBLÁZAT

A keresőnépesség foglalkozási ágak szerinti megoszlása Kecskemét belterületén 1910—1930 között

Foglalkozási ág	1910	1920		1930		1920—30 közötti fejlődés	
	%	fő	%	fő	%	fő	%
Őstermelés	28,4	5 044	28,5	3 814	22,3	—1 230	—24,4
Ipar-forgalom	40,5	6 629	37,4	7 394	43,2	765	8,4
Egyéb	31,1	6 058	34,1	5 914	34,5	— 144	— 2,4
<i>Összes keresők</i>	100,0	17 731	100,0	17 122	100,0	— 609	— 3,4

ros ipari, kereskedelmi és forgalmi fejlődése viszont új, nem őstermelő jellegű munkaalkalmakat nyújtott a városban lakó nincstelen agrárnépesség egy hányadának, mind nagyobb számú *ipar-forgalmi* keresőnépességet foglalkoztatva. (*Ipar-forgalmi* keresők alatt az iparban, kereskedelemben és közlekedésben foglalkoztatottak együttes számát értjük.)

A foglalkozási átalakulás is jelzi, hogy Kecskemét gazdasági fejlődését a zárt településű terület városiasodásának fokozódása kísérte. A falusi és városi népesség fokozatos térbeli szétválása erősödött. Az egykori összefüggő agrárzóna szétesett, s a belterület peremeire szorultan jelentek meg

5. TÁBLÁZAT

Kecskemét belterületi népességének foglalkozási ágankénti megoszlása 1930-ban, kerületek szerint (kereső és eltartott együtt)

Kerület	Összes népes- ség	Öster- melés	Ipar	Keres- kede- lem és hitel	Közle- kedés	Köz- szolg. és szabad fogl.	Véderő	Nap- számo- sok	Nyug- díjasok, tőke- pénze- sek	Házi- cselé- dek	Egyéb és ismer- etlen fogl.
I. Árpádvaros	2 729	443	679	300	90	439	290	23	211	161	93
II. Máriaváros	5 406	1711	1 518	418	119	448	475	149	370	92	106
III. Széchenyiváros	4 117	617	979	536	68	850	70	36	453	342	166
IV. Bethlenváros	5 507	850	1 725	753	252	776	81	48	430	301	291
V. Rákóczi város	5 558	1193	1 631	686	240	645	53	37	432	244	397
VI. Erzsébetváros	4 626	1076	1 342	417	95	438	42	192	291	128	605
VII. Kossuthváros	3 876	817	1 324	457	145	476	11	80	270	145	151
VIII. Szentlászló város	2 140	810	634	119	56	176	11	16	134	20	164
IX. Szentistvánváros	249	65	83	17	24	10	8	14	14	5	9
X. Hunyadváros	580	59	152	36	64	64	13	10	51	16	115
<i>Belterület együtt</i>	<i>34 788</i>	<i>7641</i>	<i>10 067</i>	<i>3739</i>	<i>1153</i>	<i>4322</i>	<i>1054</i>	<i>605</i>	<i>2656</i>	<i>1454</i>	<i>2097</i>

szigeteket alkotó darabjai, mint azt az 1930. évi állapotot tükröző 12. ábra is mutatja.

Kecskemét belterületén az 1930. évi népszámlálás időpontjában valamennyi kerületben az iparforgalmi népesség volt túlsúlyban (5. táblázat). Még azokban a kerületekben is, ahol a legmagasabb maradt az őstermelők aránya — VIII. kerület 37,6% és II. kerület 31,2% —, az egykori városárkon kívül létesült külvárosokban, a népességnek csak mintegy harmada volt főfoglalkozását tekintve őstermelő. Ezek nagyobbik hányada mezőgazdasági munkásokból és törpebirtokosokból állt, akik gyenge anyagi erőik miatt nem tudtak kiáramlani a határba, ott tanyát építeni, s ezzel gazdasági önállóságot biztosítani. A tényleges gazdálkodó őstermelők számának megcsappanásáról tisztább képet nyújt a belterületi őstermelők birtokviszonyainak bemutatása (6. táblázat).

6. TÁBLÁZAT

A belterületi őstermelők birtokmegoszlása, 1930

Birtokmegoszlás	fő	%	fő	%
1. Önálló birtokos, bérlő	—	—	1418	37,2
Ebből:				
<100 kh	58	4,1	—	—
50—100 kh	144	10,2	—	—
10— 50 kh	497	35,0	—	—
1— 10 kh	637	44,9	—	—
>1 kh	82	5,8	—	—
2. Részes földműves, majoros	—	—	48	0,7
3. Segítő családtagok	—	—	621	16,8
1—3 összesen	—	—	2087	54,7
4. Gazdasági cseléd, napszámos	—	—	1721	45,3
5. Gazdasági tisztviselő	—	—	6	0,0
1—5 összesen	—	—	3814	100,0

Az őstermelők csoportjának mintegy felét földnélküli napszámosok, gazdasági cselédek és 1 kh alatti törpebirtokosok alkották. Az egykori külvárosokban zsúfolódó tömegük mellett mintegy 2000 főnyi keresőt számolt az önálló birtokosok, bérlők, majorosok és segítő családtagjaik együttes tábora. A város határában fekvő földjeiket a kisbirtokosok — ezek voltak túlnyomó többségben — maguk művelték, segítő családtagok állandó igénybevétele nélkül, azokat legfeljebb csak a fő munkaidényben foglalkoztatva. 100 önállóra így a belterületen csak 42,4 segítő családtag jutott, szemben a külterületi 89,6%-kal, ahol a család egyedüli jövedelemforrását az őstermelés szolgáltatta. A belterületi parasztpolgárság az őstermelő népesség szűkebb rétege volt, segítő családtagjaikkal együttes létszámuk a belterületi agrárnépességnek mintegy harmadát alkotta.

Az őstermeléssel intenzív kapcsolatban álló belterületi birtokos parasztság — zömmel kisbirtokosok, bérlők — számának nagyarányú csökkenése csak részben jelentette Kecskeméten a városiasság fokozódását. A mező-

gazdasági nincstelen népesség és a soraikból kivált ipari-forgalmi keresővé alakult munkásság életformája között ez időben még alig volt lényeges különbség. A városi ipari-forgalmi népesség nem szakadt el teljesen a mezőgazdaságtól. A várost keretező kertségekben többségüknek volt apró szőlője, sőt ez időtől kezd tágulni a kertségek övezete, mivel a korábban még kertnélküliek is törekednek anyagi erőikhez mérten itt néhány négyszögöles ingatlant birtokolni. De még a legvárosiasabb réteget — az értelmiséget — is szoros szálak fűzték a szőlőtermeléshez, mint arra ERDEI FERENC a korabeli kecskeméti társadalom árnyalt, sokoldalú ábrázolása kapcsán utal. Ez a szőlőskertövezet azonban többnyire nem terjedt túl az önellátáson, szemben a tanyavilág árutermelő szőlő- és gyümölcskultúrájával.

A foglalkozási szerkezet városiasodása tehát a ténylegesen gazdálkodó ős-termelők városból való kiszorulásában és a kétlakiak ütemes térhódításában jelentkezett. Kecskemét foglalkozási struktúrájában ebben a fejlődési szakaszban ily módon lényeges változás jött létre a korábbiakhoz viszonyítva.

A város igazgatási, kulturális, oktatási, egészségügyi funkciói — a szűkebb értelemben vett városi funkciók — lassabban fejlődtek a századfordulót követő három évtized alatt. Már korábban elérték egy bizonyos kisvárosias szintet (járási székhely, középiskolák, kórház stb.). Hatósugaruk nagyjából a város tágabb környékét — a kecskeméti járás területét — ölelte fel, amelynek a város egyben igazgatási centruma volt. A kisvárosi központi szerepkörű intézményeken kívül ez időben a város területén koncentrálódtak a környező tanyavilág önellátását biztosító ún. alapfokú intézmények is, mint a tanyavilágból forgalmilag legkedvezőbben elérhető területen. Ez a viszonylag frissen benépesült terület intézményellátottságban fokozottabban rászorult a városra. Kecskemét és tanyavilága között — az alföldi tanyás városokhoz hasonlóan — így olyan kapcsolat állott fenn, amely némileg eltért a régóta kiforrott, falvas településhálózati vidékekétől.

Kecskemét agrárvárosi településszerkezetének átalakulása

Mindazok a gazdasági-társadalmi átalakulások, amelyek az 1930-as években egy kibontakozó fejlődési szakasz kezdeti fázisát jelentették, a város-szerkezetben is változási folyamatot hoztak létre. Kecskemét — mint az Alföld egyik legrégebbi városa — ennek kapcsán indult el azon az úton, amely századok alatt formálódott sajátos fiziognómiájának átalakulásához, agrárvárosból modern, differenciált szerkezetű várossá alakulásához vezet.

A mai Kecskemét városszerkezetét meghatározó középkori eredetű főúthálózatról és annak főtéri csomózódásáról származó eddigi ismereteink csak a XVIII. sz.-ig vezethetők vissza. Ezek kialakulását, a történeti településmaggal való kapcsolatainak tisztázását a helytörténeti kutatások hivatottak feltárni. Kecskemétnek a XVIII. sz. második feléből fennmaradt térképei árokkal körülvett sugaras-halmazos alaprajzú középkori várostestet ábrázolnak (13. ábra). A zárt településtest a központosan elhelyezkedő piactérrendszer köré csoportosult; peremvonala csaknem szabályos kör alakú. Ha volt ólaskerti övezete, az korán felbomlott. Nyomai már nem lelhetők fel a XVIII. századi városszerkezetben. Városárkain túl ÉNy —

mag a középkori zárt településnek csak egy kis hányadára terjedt ki. Ezen belül is túltengett a piacok szerepe.

A századfordulót követő évtizedek alatti fontos funkcionális változások nyomán az agrárvárosi jelleget levetkező Kecskemét arculatán és szerkezetében jelentkező új vonásokat, a harmincas években, MENDŐLTIBOR ismerte fel. Az alföldi városok városszerkezetét kutatva megrajzolta annak fő vázát és szerkezeti sajátosságait. Megállapításait véve alapul a következőkben összegezhjük Kecskemét városszerkezetében ez időben jelentkező új vonásokat (14. ábra).

A földrajzi értelemben vett város nagybárra már belenőtt a zárt település egészébe, sőt azt egyes szakaszokon túl is lépte. Ezen a megnagyobbodott területen a funkcionálisan sokrétűbbé vált életjelenségekhez fokozatosan idomulva, megkezdődött a modern városszerkezetre jellemző övezetek kialakulása.

A városszerkezet szerepkörei jelentős új elemekkel gazdagodtak azáltal, hogy Kecskemét az országos árufogalom egyik fontos gócpontjává vált. A terjedelmes főter — a gyümölcskereskedelem felvirágzásával — a nagykereskedelem, a gyümölcsexport színterévé vált. A teret keretező földszintes házak s a bennük helyet foglaló kisvárosias üzletnegyed is fokozatos átalakuláson mentek át.

A városcentrumban a telekárak emelkedése folytán a századfordulótól szaporodtak a többszintes épületek. A főter D-i peremén csoportosuló közintézmények többsége 1–2 emeletes épületben foglalt helyet. Az É-i oldalon pedig a bankok és nagybárra az egyházak tulajdonában levő többszintes bérházak összefüggő sora épült. A főter városias arculatát egészítette ki a bérházak földszinti helyiségeiben helyet foglaló összefüggő üzletsor, amelyben már a kiskereskedelem erősebben specializált üzlet-típusai is megtalálhatók. Ez az üzletnegyed térbelileg nem különült el a piactól. A főter nem díszterré, hanem a nagykereskedelmi funkció színterévé vált. E városias formacsoportok szigetszerű, a főter környékére korlátozódó megjelenése és a főteren fungáló exportpiac — a tágas teret vásári napokon zsúfolásig megtöltő szekerekkel — a kecskeméti városfejlődés sajátos képét nyújtotta.

A városi formacsoport viszonylag csekély kiterjedésű, de zömmel impozáns épületekben testet öltő megjelenése bizonyonnyal összefüggésben állott a tőkeképződés helyi sajátosságaival. A kereskedelmi tőkét kedvezőbb, gyümölcsözőbb befektetések — elsődlegesen az exportkereskedelem és a gyáralapítások — vonzották ez időben. Jellemző, hogy a forgalmilag legkedvezőbb fekvésű, legmagasabb telekárú centrumbeli telkeken az emeletes

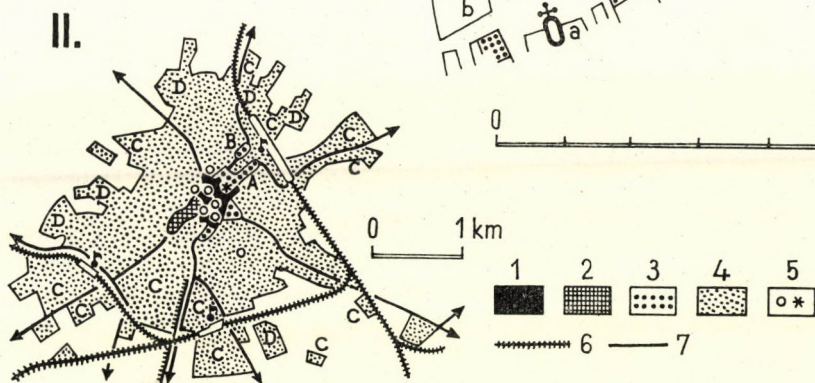
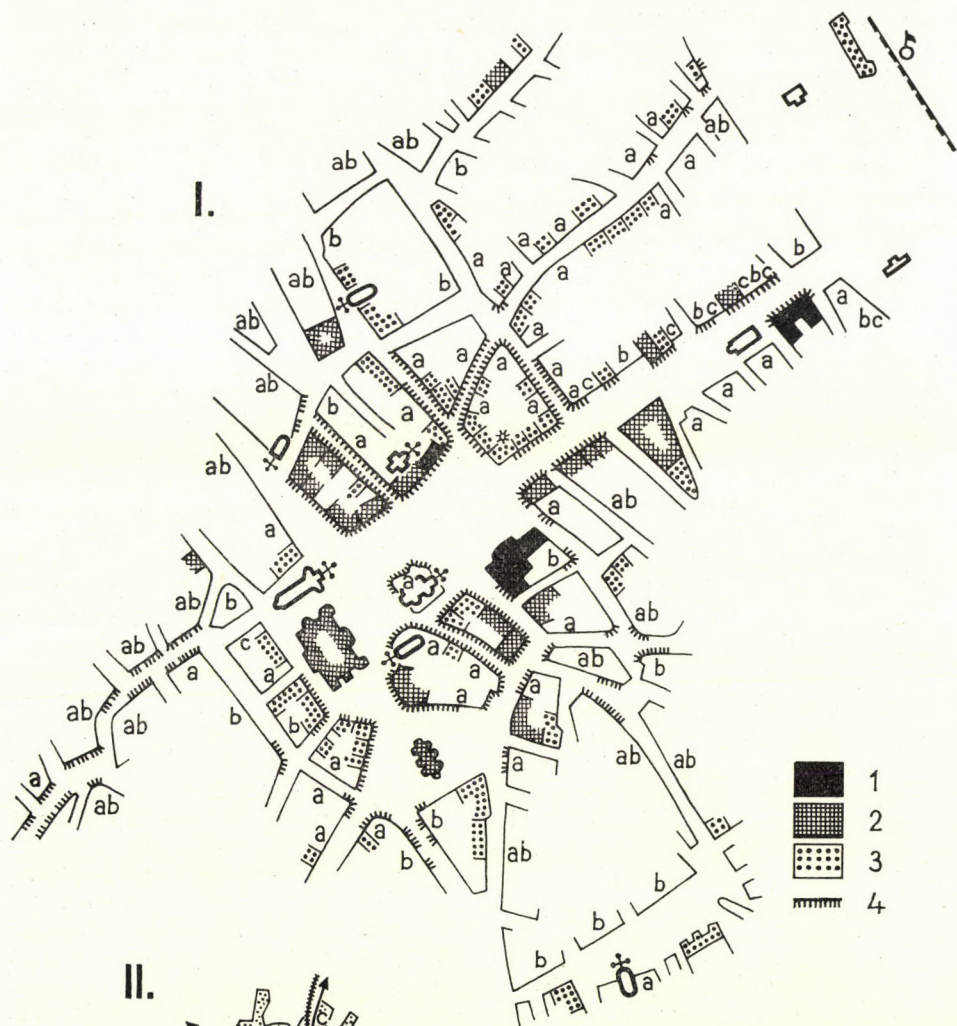
14. ábra. Kecskemét belső magjának helye és szerkezete 1935. év nyarán (MENDŐLTIBOR: Alföldi városaink morfológiája)

I. A város belső magjának formaelemei:

1 = háromemeletes házak, 2 = kétemeletes házak, 3 = egyemeletes házak, 4 = üzletek; a = kispolgári ház, b = hézagos kispolgári ház, c = falusias és hóstáti háztípus

II. A város belső magjának helye az egész agglomeráción belül:

1 = nagyvárosi formacsoport, 2 = kisvárosi üzletnegyed és zártabb üzletszoportok, 3 = üzletnegyed hézagosan és nyomokban, 4 = az agglomeráció egyéb részei, 5 = templom, zsinagóga, 6 = vasút, 7 = városból kivezető főútvonalak, A = Rákóczi út, B = Nagykőrösi út, C = iparforgalmi öv, D = laza beépítésű lak terület a szőlőskertekben

bérházak az egyházak kezén levő tőkéik ingatlanbefektetései nyomán létesültek. A városi telkeken pedig többszintes, impozáns középületeket emeltek. Az 1911-ben Kecskemétet katasztrofálisan sújtó földrengés is közrejátszhatott abban, hogy a tőke idegenkedett a többszintes épületekbe történő nagyobb méretű befektetéstől. A meglevő tőkekészletek jelentős hányadát felemésztették a károk helyreállítási munkálatai.

A városmagban megindult erősebb városiasodás még csekély mértékben terjedt át a *lakóövezetekre*. Csak egy viszonylag szerény méretű városias lakóövezet — a földszintes sorházak koncentrikus öve — ölelte körül a városmagot, meglehetősen szabályos köralakban. Fejlettebb alföldi városainkban a városias lakóövezet ez időben már kitöltötte a történeti település teljes területét. Kecskeméten viszont a középkori árkokkal határolt zárt településtest peremén széles zónát alkotó félig zárt, fésűs beépítésű formacsoport volt az uralkodó még a harmincas években is, amint arra MENDŐL TIBOR rámutatott. A horizontális záródás lassú, vontatott előrehaladása — úgy vélem — Kecskemét társadalmi-gazdasági fejlődésének sajátosságaival függött össze. A 1920–30-as évek a városból a tanyavilágba való kiáramlás befejező periódusa. A kedvezőbb megélhetést ígérő, önálló egzisztenciát biztosító tanyai birtok megszerzése, a tanya felépítése az építőerővel rendelkező népességet a városon kívüli területekhez kapcsolta. A tehetősebb őstermelőket is elsődlegesen gazdaságuk modernizálása, a jól jövedelmező — de kellő tőkebefektetést igénylő — kerti kultúra fejlesztése kötötte le anyagilag. A kétlakiak és a mezőgazdasági munkások, napszámosok is elsődlegesen gazdasági ingatlan megszerzésétől várták felemelkedésüket. Ez a csökkenő számú — a tanyákra fokozatosan kiköltöző, nem a városban építkező — agrárnépesség és a kis jövedelmű, nem őstermelő főfoglalkozású keresők, kétlakiak ez időben már túlsúlyban levő csoportja (12. ábra) lakta Kecskemét zárt településterületének közel felére kiterjedő fésűs beépítésű lakóterületeit, s a hóstát jellegű külvárosokat.

Az *ipar-forgalmi övezet* már az új fejlődés eredménye. A zárt településtől K és D felől félkörívben keretezve alakult ki a nagy helyigényű intézmények — gyárak, pályaudvarok, raktárak — övezete a vasútvonalakhoz kapcsolódva. A magasabb fekvésű K-i területeken a szőlőskertek zónájába is benyomult. D-en a mélyfekvésű részek kedvezőbb, magasabb szintdarabjait igyekezett hasznosítani. A libalegelők, agyaggödrök magas talajvízszintű, időszakosan vízállásos területei csak kellő tereprendezéssel, s a belvízveszély teljes megszüntetése után váltak beépíthetővé. Összefüggő sávjukba már ez időben szigetszerűen benyomult a zárt településtől térbelileg elszakadt új külvárosok, lakótelepek kisebb csoportja (Ürgés, Muszáj). A város gyáripari üzemei itt sorakoztak. E zóna méreteire, térbeli kiterjedtségére jellemző, hogy alföldi városaink sorában csak Debrecen ipar-forgalmi övezete volt nála tekintélyesebb.

A zárt településtől térbelileg elszakadva új lakótelepek tűntek fel már a századforduló második évtizedében. Ezek egy része a szőlőskertek övében — a zárt település É-i pereme körül — helyezkedett el, félig-zárt formacsoportban (Dárdai-telep, Voelker-telep) vagy a szőlők közötti laza beépítésű elrendeződésben (Mária-hegy, Budai-hegy, Szolnoki-hegy, Vacs-hegy). Túlnyomóan kétlaki foglalkozású családok — az ipar-forgalmi övben tevékenykedő és csekély házkörűli szőlőn, konyhakerten részbeni önellátást folytató népek — voltak ezek lakói, mint az kitűnik THIRRING LAJOS

tanulmányából. Ugyanilyen lakótelepek alakultak a zárt településtől D-re, DNy-ra az ipar-forgalmi öv külső peremén. Ezek itt a magasabb fekvésű térszínnek nem összefüggő foltjaira települtek (Alsószéktó, Kiskecskemét, Rendőrfalu stb.). Az egymástól és a zárt településtől is térbelileg elszakadtan álló lakótelepek gyors ütemben népesültek be. Házhelyeik a parcellázások alkalmával viszonylag alacsony áron kerültek kiosztásra. A külvárosok hóstát jellegű övezetének térbelileg részekre bomló külső folytatását alkották, s azokénál is még szegényesebb, sivárabb formát képviseltek. Tőlük térbelileg elkülönülve, a zárt település Ny-i peremén körvonalaiban már kibontakozóban volt ez időben az igényesebb beépítési zóna is, villaszerű családi házakkal.

A *kertségek* csaknem összefüggő kerete ölelte körül mindezeket az eddig bemutatott településöveket. A szántó és legelő területek D-en közbeeső szakasza miatt ez nem volt teljesen összefüggő övezet. A zárt település lakóinak szőlő- és gyümölcsöskertjei, az apró parcellákon emelt présházak szótan elrendeződő csoportjai és közöttük itt-ott felbukkanó tanyák adták ennek a széles övnek sajátos képét. A gondosan megművelt kertcskék a város zöldövezetét alkották, amely egyben intenzíven hasznosított mezőgazdasági területet, hétvégi üdülőövet is jelentett az összefüggő nagyobb zöldterületben nem bővelkedő belsőség lakossága számára. Innen kifelé haladva — észrevehető átmenet nélkül — vezetett át a kertségek egyre lazábbá váló övezete a belső-tanyazonába, ahol már az őstermelés volt a funkciót és arculatot egyaránt kizárólagosan meghatározó tényező.

Ezen a számos övből összetevődő településterületen már a 30-as években mind határozottabb formában *jelentkeztek a bonyolultabb, modern város-szerkezet jellemző vonásai*: a városközpontbeli centrumigényes első munkahelyöv, a hozzá kapcsolódó városias lakóövezettel, majd a második munkahelyöv, azaz a gyáripari üzemek, pályaudvarok stb. — a hozzá kapcsolódó második lakóhelyövvel.

Összetettebbé tette ezt a folyamatot az a körülmény, hogy a vázolt fejlődéssel *párhuzamosan zajlott a város és falu szétválása* is Kecskemét területén. A századforduló idején még Kecskemétre is jellemző volt a MENDÖL T. által felismert alföldi városszerkezet, amelyet „óriásfaluba zárt városmag”-ként jelölt. Ebben a terjeszkedő város mindinkább kiszorítja, bekebelezi a falut. Kecskeméten 1935-ben már előrehaladott volt ez a folyamat, de még nem zárult le teljesen. Ezért nevezi MENDÖL T. ez időben „agglomerációnak”, két egymásba kapcsolódott településnek Kecskemétet.

A fejlődés jelentősebb tervszerű beavatkozást nélkülözve spontán zajlott. A városfejlesztés tervszerű irányításának igénye csak fokozatosan alakult ki a század első felében. Lényeges szerkezeti átalakulásra — mint pl. Szegeden történt — Kecskeméten nem került sor. A pályaudvar és a városközpont között létesített új forgalmi főútvonal, a Rákóczi út megnyitása volt az egyetlen fontosabb tervszerű változtatás, a városias magot néhány száz méterrel a pályaudvar irányában kibővítve. A fejlődést sokkal inkább a telekárak alakulása szabta meg, semmint a városfejlesztési tervek, melyek nagyobbára az utcahálózat kirívóbb egyenetlenségeinek szabályozására korlátozódtak. Az 1911. évi földrendést követő helyreállítási munkák kapcsán sem történt lényeges kísérlet a városszerkezet tervszerű átalakítására. Sőt, a város telek- és adópolitikája egyenesen gátolta a város belső területén a horizontális záródás fokozását. Adómentességet csak

a még be nem épített területeken végrehajtott építkezésekhez nyújtottak, főleg a városi földek parcellázással történő értékesítése céljából. A városrendezés igényeit ezzel a város pillanatnyi pénzügyi viszonyainak rendelték alá, ami egy átfogóbb területi koncepció hiányára is utal.

A kapitalista keretek között fellendült kecskeméti városi fejlődés magán viselte az akkori társadalmi-gazdasági ellentmondások jellemvonásait. A kisbirtokos parasztság áldozatos munkájával kifejlesztett homoki kerti kultúra a korszak végére mindinkább a tőkés vállalkozók befolyása és uralma alá került. A fejlődés tendenciájára jellemző — állapította meg ERDEI FERENC a „*Futóhomok*” előszavában —, hogy a tulajdonviszonyok a fejlődésnek nyomasztó gátjává váltak. A legkülönbözőbb tőkés vállalkozók — bankok, nagykereskedők stb. — mind több telepi szőlőt, gyümölcsöst létesítettek. Mindezekkel szemben állott az agrárproletárok rohamosan növekvő tömege. A szükségletekhez képest elenyésző volt a parcellázások és birtokmegosztások egyébként növekvő aránya; emiatt a földreform iránti igény elemi erővel jelentkezett. Az exportkereskedelemben évről évre óriási volt az ingadozás, egyrészt a nemzetközi piacoktól, másrészt a terméstől függően. A gyorsabb ipari fejlődés szüksége is mind érezhetőbbé vált. Ezekkel a problémákkal azonban a kapitalista rend nem tudott megküzdeni.

B) *A város mai térbeli szerkezetének fő vonásai*

A szerkezeti sajátosságok formálásában ható funkciók

A tőkés társadalmi rend megdöntése után kiformalódó szocialista társadalmi-gazdasági viszonyok az új feladatok gyorsütemű megoldását követelték Kecskeméttől is. Fel kellett tárni azokat a lehetőségeket és megoldási módszereket, amelyek eredményesen járulhattak hozzá a városban, szűkebb és tágabb környezetében a termelőerők fejlődéséhez. Meg kellett találni az utat a termelési és települési viszonyok kellő összehangolásához, hogy azok kölcsönösen segíthessék egymást. Mindezeket olyan sajátos táji adottságok között kellett megvalósítani, mint amilyen a kecskeméti tanyavilág és a város sokoldalú specifikus kapcsolatokkal egybeszerveződött területe. A fejlődés útja nem volt sima. A jobbért való küzdelem nagy erőfeszítéseket igényelt, miközben feltárta a járható és nem járható utakat egyaránt.

A tervszerű fejlesztés területi koncepciójának tisztulása nagymértékben segítette a feladatok megoldását. A társadalmi-gazdasági haladásban a városokra háruló feladatok felismerése és e feladatok megvalósításához nélkülözhetetlen bázisok fokozatos kialakítása lendítette előre Kecskemétet is. Az ötvenes évek derekától felgyorsult városiasodási folyamat hívta életre azt a ma előttünk álló Kecskemétet, amely mind közvetlen környéke szerkezeti átalakulásában, mind a tágabb tanyavilág gazdasági-települési viszonyai átformálásában fontos szerepet játszott.

a) Kecskemét gazdasági funkcióinak fejlődése

Kecskemét gazdasági funkciói sorában az elmúlt két évtizedes fejlődés alatt az ipar jutott vezető szerephez, és a város mai gazdasági szerkezetében minden más ágazatot messze meghaladó jelentőségre emelkedett. Míg korábban — a harmincas években — a nagykereskedelem, az exportkereskedelem az iparral egyenrangú ágazatot képviselt, ma ez utóbbinak gyors felfutása és az exportkereskedelem jelentőségének csökkenése megváltoztatta a közöttük egykor fennálló arányokat.

Kecskemét *iparosodása* az ötvenes évek elején még lassú ütemben haladt, majd az elmúlt öt esztendőben ugrásszerűen felgyorsult. Élelmiszeripárnak két fontos üzeme — a konzervgyár és a baromfifeldolgozó — jelentős beruházásokkal történt korszerűsítése, bővítése mellett új iparágak honosodtak meg a városban. Ezek zömmel nehézipari ágazatok körébe tartozó vállalatok, amelyek a fővárosi ipar decentralizációs tervei megvalósításával összefüggően találtak telephelyre Kecskeméten. Jól szemlélteti a fejlődést a

kereső népesség foglalkozási megoszlásában 1930—1960 között bekövetkezett átalakulás (7. táblázat).

7. TÁBLÁZAT

A keresők foglalkozási ágak szerinti megoszlása Kecskemét belterületén 1930—1960 között

Foglalkozási ág	1930		1960		1930—1960 közötti változás	
	fő	%	fő	%	fő	1930=100
Östermelés	3 814	22,3	2 854	11,0	—960	75
Ipar	5 090	29,7	9 302	35,8	4212	183
Egyéb	8 218	48,0	13 861	53,2	5643	190
Összes kereső	17 122	100,0	26 017	100,0	8895	152

Az ipari keresők számának növekedése az 1930—1960 közötti időszakban a belterületi lakosok körében volt ugyan a legerősebb, a tényleges növekedés azonban ennél nagyobb. A népszámlálási összeírásokban külterületként nyilvántartott kerteségek övezetében is jelentős számú ipari dolgozó lakott 1960-ban; őket is a város ipari üzemei foglalkoztatták. Sőt, Kecskemét közigazgatási határain kívül lakó, beingázó ipari dolgozókkal is bővült a városban tevékenykedő ipari alkalmazottak köre. Ezek figyelembevételével, valamint az ingázók leszámításával nyerhetünk a tényleges fejlődésről reális képet (8. táblázat).

8. TÁBLÁZAT

Kecskemét ipari üzemeiben foglalkoztatottak száma 1960-ban (ipar és építőipar együtt)

Foglalkozás szerinti megoszlás	Kecskemét				Belterület az össz- terület %-ában
	teljes közigazgatási területén		belterületén		
	fő	az összes keresők %-ában	fő	az összes keresők %-ában	
1. Összes keresők száma (mg + ipar + egyéb)	36 590	100,0	26 017	100,0	71,0
2. Kecskeméten lakó ipari keresők	11 389	31,0	9 302	35,8	81,5
3. Kiingázó ipari keresők	—834	—2,3	—424	—1,8	—51,0
4. <i>Helyben lakók (2—3)</i>	10 555	28,7	8 878	34,0	83,4
5. Beingázók	+827	2,3	+827	3,4	100,0
6. <i>Kecskeméten dolgozó ipari keresők (4—5)</i>	11 382	31,0	9 705	37,4	85,0

Kecskemét ipari üzemeiben dolgozók száma az elmúlt 30 év során 124%-kal gyarapodott. A városban dolgozó 11 382 ipari kereső közül a város belterületi lakosa 77,5%, a külterületekről — túlnyomórészt a kerteségekből — ingázók aránya 15,2%, míg a környező városokból és tanyai községekből

ből beingázók képviselik a fennmaradó 7,3 %-ot. Az ipari munkaalkalmak gyors bővülését jelzi az a körülmény, hogy 1960—1963 között további 1400 fővel növekedett a város ipari üzemében foglalkoztatottak száma.

9. TÁBLÁZAT

A kecskeméti ipar szerkezete a foglalkoztatott munkaerő száma szerint 1930-ban és 1963-ban

Iparág	1930		1963		Index 100 = 1930
	fő	%	fő	%	
Élelmiszeripar	900	15,2	4 935	38,5	547
Nehézipar	2 247	38,1	4 598	35,9	202
Könnyűipar	2 667	45,2	2 168	16,9	81
Egyéb ipar	86	1,5	1 102	8,7	97
Összesen	5 900	100,0	12 803	100,0	217

Az iparosodás fokozódása a kecskeméti ipar szerkezetében is változásokat hozott (9. táblázat). 1930-ban a városban a gyáripart csak néhány üzem képviselte: a konzervgyárak, malom-, szeszipar és a mezőgazdasági gépgyár. Az ipari keresők nagyobbik hányada a kisiparosok körébe tartozott. Napjainkig azonban lényeges átalakulás történt. Kecskemét ipari dolgozóinak háromnegyedét ma a város gyáripari üzei foglalkoztatják. A jelentős beruházásokkal korszerűsített élelmiszeriparban, pl. Kecskemét legnagyobb ipari üzemét képviselő, mintegy 4000 dolgozót foglalkoztató konzervgyárában az alkalmazottak száma az 1930. évi ötszörösére nőtt. Az állandó jellegű munkaerő számának ez a fokozódása a mezőgazdasági áruterelés és a kereskedelmi tevékenység fejlődésével, valamint a hozzájuk kapcsolódó raktározó, csomagoló és hűtőházi ipar kapacitásának növekedésével áll szoros összefüggésben. A konzervgyár 1963-ban 2 millió forintos beruházással épült készáruraktára, a már korábban létesített hűtőház, az 1962-ben 5,8 millió költséggel létesített, átlagosan 650 munkást foglalkoztató modern baromfifeldolgozó gyár jelentősen hozzájárultak a helyi élelmiszeripari kapacitás növekedéséhez. Az élelmiszeripar ily módon lépést tud már tartani a helyi gyümölcs-, zöldségkultúra és a baromfitenyésztés fejlődésével.

A nehézipari üzemek sorában a zománcipari művek, a reszelőgyár, a rádiótechnikai gyár mind új, alig néhány éves létesítmények. A lakatosipari vállalattal együtt közel annyi munkáskezet foglalkoztatnak ma, mint amennyi az élelmiszeripar állandó jellegű dolgozója. Idetelepítésüket éppen az állandó jellegű ipari munkalehetőségek bővítésének igénye, a mezőgazdasági munkaerő-felesleg felszívása tette szükségessé. Zömmel férfi munkaerőt foglalkoztatnak, szemben az élelmiszeriparban túlsúlyban levő női munkaerővel. Ezáltal a bővülő ipari munkalehetőségek nemek szerinti arányában is kiegyensúlyozottabb helyzetet teremtenek. A könnyűiparban a gyáripart a faipari vállalat, a parkettagyár és a cipőgyár képviseli. A kisipari szövetkezetek mellett az erősen megfogyatkozott számú magánkisiparosság — 528 fő — tevékenykedik a lakosság közvetlen ellátásában. A szövetkezeti és a magánkisipar főleg az építőiparban nem tud lépést tartani a felgyűlt feladatokkal. A város egyetlen építőipari ktsz-e 272 dolgo-

zóval a magánépítkezések igényeinek csak egy kis hányadát tudja kielégíteni. A magánkisipar pedig még ennél is szerényebb jelentőségű.

A táji adottságok elsősorban az élelmiszeriparban érvényesülhetnek Kecskeméten. Az eddigi fejlesztés nagyjából a fellendült mezőgazdasági árutermeléshez való ipari felzárkózást tette lehetővé. Az exportlehetőségek alakulása, a belkereskedelmi áruelosztás technikai fejlődése — csomagolás, tárolás, szállítás korszerűsítése —, továbbá a mezőgazdasági árutermelés színvonalának emelkedése, elsősorban a termésközlégek erős ingadozásának kiküszöbölése, állandó minőségű termékek biztosítása teremthetnek újabb, szélesebb alapokat a helyi élelmiszeripar számára. Mivel ezek csak további fokozatos fejlődéssel érhetők el, a munkaerő-felesleg ipari alkalmazásának megoldására a nehéz- és könnyűipari ágazatok helyi fejlesztése indokolt volt, s hozzájárult a város népességmegtartó erejének fokozásához.

Kecskemét gyáripara révén sajátos területi kapcsolatokkal illeszkedik bele az országos munkamegosztásba. A környező tanyavilággal, élelmiszeripari nyersanyagellátó területével szoros gazdasági szálak fűzik össze a várost. Nyersanyagfelvevő területe a szomszédos Nagykőrössel érintkezik. Mint az ország egyik jelentős konzerv- és baromfifeldolgozóipari bázisa, mind a belső áruellátásban, mind a nemzetközi áruforgalomban — exporttermelése révén — részt vesz. Termékei az országon belüli és az országhatáron túli területek ellátásában egyaránt szerepet játszanak. Termelvényeinek egyik fő fogyasztója a főváros kiterjedt agglomerációja. Területi specializálódás révén Kecskemét a gyümölcsfeldolgozás súlypontja lett, bár nem ez konzerviparának kizárólagos profilja. A minőségi árutermelést kedvezőbbé teszi itt a nyersanyagellátó területekkel való közvetlen kapcsolat, ezek közelsége, ami az exporttermelésben a budapesti konzerviparral szemben előnyöket biztosít.

A város bontakozó nehézipara ma még kevésbé kapcsolódik az itt meglevő, korábban kialakult iparágakhoz. Az újonnan települt gépipari üzemek a budapesti anyavállalatokkal állanak szoros kooperációban, amit megkönnyít a Budapest — Kecskemét közötti igen jó forgalmi kapcsolat és a viszonylag csekély távolság is.

Kecskemétnek a fővároshoz való közeli fekvése a város *nagykereskedelmi tevékenységében* is domináns tényező. Bács-Kiskun megye nagykereskedelmi hálózatának központjaként szervezi, irányítja az árubegyűjtést és -elosztást a megye területén. A maga közvetlen felvásárló körzetéből adódó árukészlet egyrészt a helyi ellátást, nagyjából pedig a fővárosi agglomeráció ellátását végzi (10. táblázat). Elsősorban a budapesti gyümölcsezellátásban játszik szerepet. Ezen kívül részt vesz a főváros tojás-, zöldség- és húsellátásában is, a helyi szükségleteken felüli árukészleteivel. Tevékenységét erősen össze kell hangolnia az ország gyümölcskivitelét lebonyolító külkereskedelmi vállalatokéval is, mivel a város felvásárló körzetéből származó nyersgyümölcsexport az utóbbi években jelentősen fokozódott.

A város nagykereskedelme 1960-ban 1611 kecskeméti lakost foglalkoztatott. Kecskemét kereskedelmi tevékenységét a korszerűtlen felszereltség, a technikai színvonal fejletlensége, a raktározási és szállítási kapacitás hiánya egyaránt nehezíti. Ezekből a mezőgazdasági termelést és a kereskedelmet egyaránt érintő hiányosságokból eredő károk, áruvesztések csaknem parancsolóan írják elő a nagykereskedelem technikai színvonalának gyorsabb ütemű fejlesztését.

10. T Á B L Á Z A T

A fontosabb termények felvásárlása 1963-ban

Termények	Felvásárlás	Ebből szerződéses felvásárlás
	millió q	
Kenyérgabona	58,2	—
Takarmánygabona	6,8	—
Kukorica	1,0	—
Burgonya	2,4	2,1
	ezer q	
Vágómarha	164,5	118,8
Vágósertés	186,9	134,7
Baromfi	69,6	44,1
	ezer hl	
Bor	814,2	687,3
Tej	591,9	423,5
	ezer db	
Tojás	40,6	36,7

A város 203 kiskereskedelmi boltja, 1245 kereskedelmi dolgozóval, és 46 magánkereskedő bonyolítja le Kecskemét bolti kiskereskedelmi áruforgalmát (11. táblázat). A vendéglátás pedig 241 alkalmazottat foglalkoztat. A kiskereskedelmi szakboltok a belterületen, zömükben a főtéren és a Rákóczi úton csoportosulnak. A környező tanyavilág lakossága is itt vásárolja a szükséges iparcikkeket. Különösen élénk forgalmat bonyolít le a város két áruháza. Vonzóhatásuk a távolabbi környékre is kiterjed. Kecskemét szakboltjainak döntő többsége a városközpontban található. A városi peremkerületek bolthálózata ma még gyér és szegényes. Csak a Leninváros rendelkezik kellő színvonalú bolthálózattal.

11. T Á B L Á Z A T

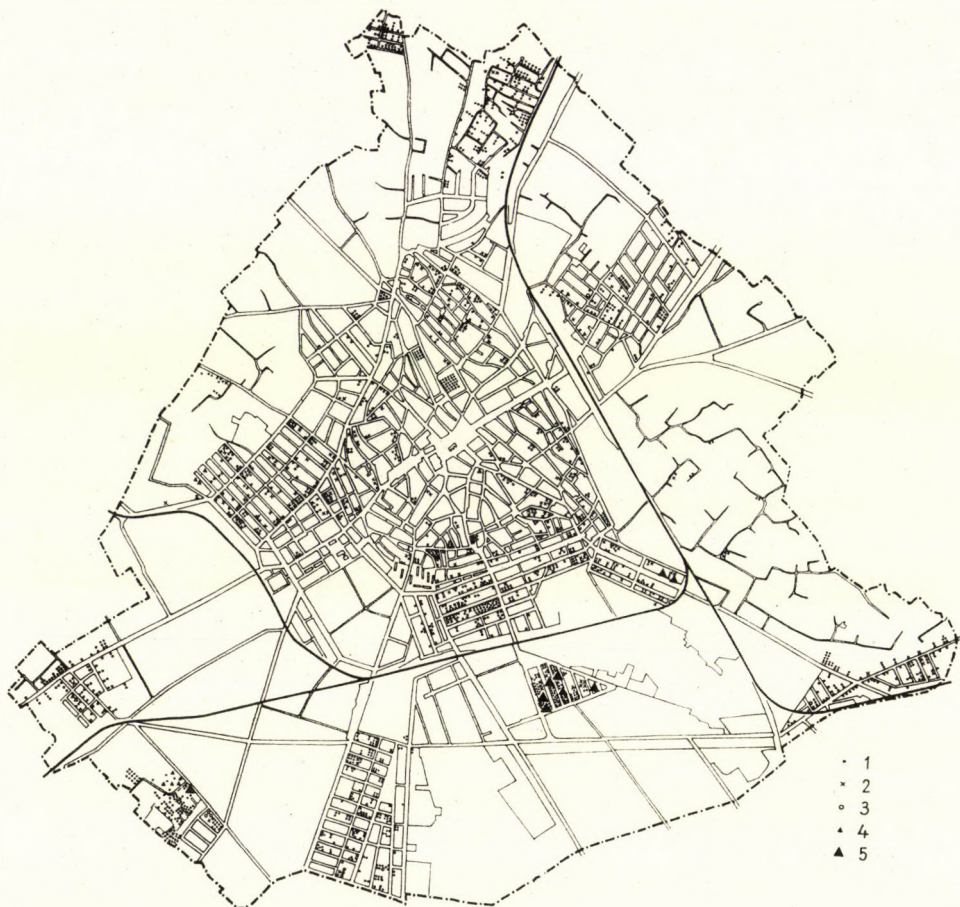
Az egy lakosra jutó bolti kiskereskedelmi forgalom havi átlagértéke 1963-ban, Ft

Szakboltok	Kecskemét város		Kecskeméti járás		Bács-Kiskun megye	
	1962	1963	1962	1963	1962	1963
Élelmiszer szakboltok ...	198	209	61	69	94	105
Ruházati szakboltok	203	112	44	31	95	83
Egyéb iparcikk szakboltok	164	159	45	51	79	87

Az önellátás főként húsféleségekben és gyümölcsben játszik szerepet. Kecskemét városiasodása nem jutott el ma sem arra a fokra, hogy a központi árukészletekből — környéke mezőgazdasági terményfeleslegeiből — élelmiszerellátását teljes mértékben biztosíthatná és a város népessége jövedelemforrásaiban is nélkülözni tudná a mezőgazdasági jellegű kiegészítő forrásokat. A KSH 1963. évi márciusi állatszámhlálási adatai szerint Kecskemét

belterületén 1567 sertést, 438 juhot, 174 lovat és 14 szarvasmarhát tartottak! Az állattartók kétharmada 0–1 kh-as *kétlaki* (15. ábra).

Kecskemét ipari és kereskedelmi fejlődéséhez kedvező *forgalmi fekvése* is hozzájárult. A fővárossal két vonalon is kiépült vasúti kapcsolata biztosítja a kiterjedt áruszállítás lebonyolítását (Cegléd–Szeged fővonal és a lajos-

15. ábra. Állattartás Kecskemét belterületén

1 = sertés, 2 = ló, 3 = szarvasmarha, 4 = juh (1 jel = 1 állat), 5 = 50 db juh

mizsei szárnyvonal). A Budapest–Szeged közti fővonalhoz Kecskemétnél sugarasan csatlakozó mellékvonalak centrális közlekedési helyzetet teremtenek a város számára a Duna–Tisza közén. E terület valamennyi jelentősebb településével közvetlen vasúti összeköttetése van. Hasonlóan fejlettek Kecskemét közúti kapcsolatai is, jelentős előnyöket biztosítva a megyeszékhellyé lett Kecskemét ugrásszerűen növekvő közúti áru- és személyforgalmának zökkenőmentes lebonyolításában.

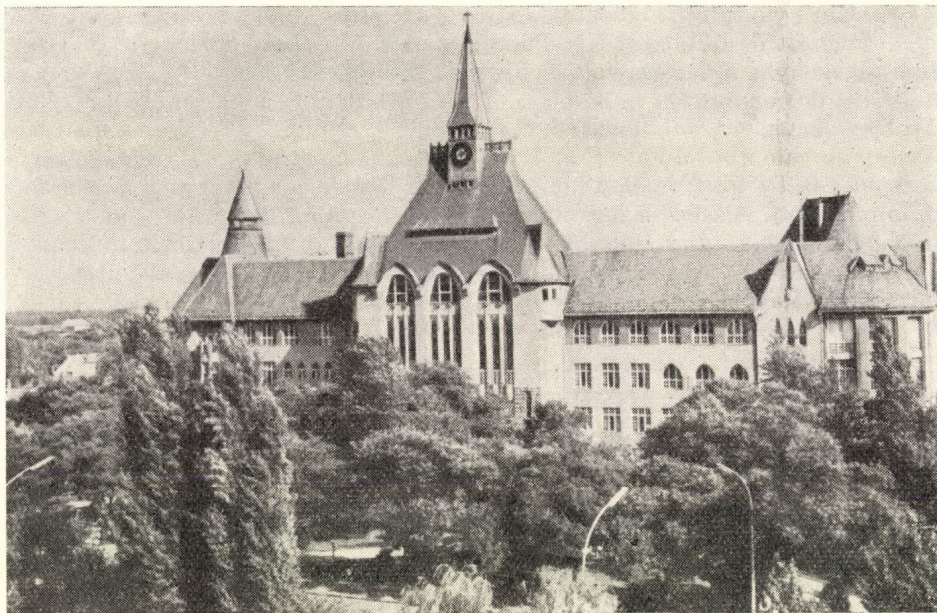
A vasúti, valamint a közúti személy- és áruforgalom nagyszámú közlekedési dolgozót foglalkoztat Kecskeméten. 1960-ban 1886 közlekedési ágazatban tevékenykedő lakosa volt a városnak. Ebből csaknem 50% az AKÖV és a TEFU dolgozójaként működött. A sűrű úthálózatú kecskeméti járás közúti forgalma jelentősen növekedett az utóbbi években. Ez részben a fokozódó átmenőforgalomból adódott, mely főként az 5. sz. Budapest—Kecskemét—Szeged közötti főútvonalon bonyolódik le. Ebben a fő szerepet a teherforgalom játssza. A kisebb hatósugarú közúti forgalomban, valamint a város környéki forgalomban inkább a személyforgalom nagyméretű duzzadása tapasztalható. Kecskemétet 144 távolsági MÁVAUT-járat érinti. 1964-ben elkészült új autóbusz pályaudvarára ennyi járat érkezik naponta és indul ki onnan, forgalmilag összekapcsolva a várost az ország távolabbi és közeli településeivel.

b) Kecskemét központi funkciói, a szűkebb értelemben vett városi szerepkörök (oktatás, egészségügy, igazgatás stb.)

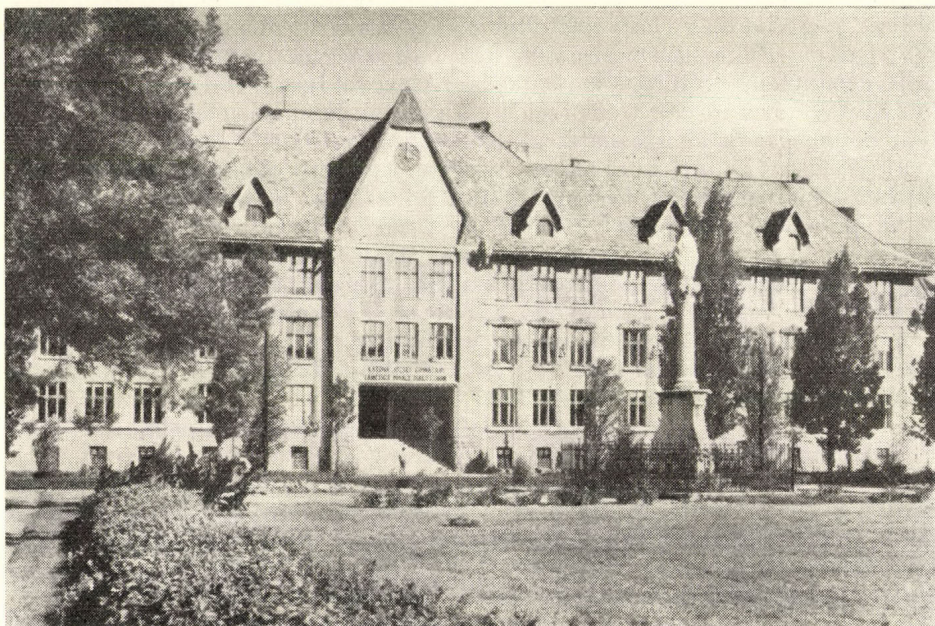
A Kecskemét ipari, kereskedelmi tevékenységéből kirajzolódó fő vonások olyan város képét vetítik elénk, amely a magyar városhálózatnak viszonylag fiatal képződménye. Még inkább ezt tükrözik a szűkebb értelemben vett városi funkciók, az oktatási-kulturális, egészségügyi és igazgatási téren betöltött központi szerepkörei. Kecskemét 1950-ben vált Bács-Kiskun megye igazgatási központjává. Korábban a kecskeméti járás székhelye volt. Ma még csak ezzel — a megye É-i felére kiterjedő területtel — áll sokirányú szoros vonzási kapcsolatban, amelynek életében a történelmi fejlődés során oly fontos szerepet játszott. A várost kedvező forgalmi fekvése nagyban segíti abban, hogy intenzív kapcsolatokat teremthessen a megye egész területére kiterjedően. Ehhez természetesen központi intézményeinek további gyorsabb ütemű fejlesztésére volna szüksége. A megyei igazgatási centrum szerepkör elnyerésével ugyan tetemesen gyarapodtak közintézményei, ezek azonban zömmel csak az igazgatással szorosan összefüggő intézmények. Ezt a gyarapodást viszont korántsem követte a város oktatási, egészségügyi funkciói színvonalának hasonló ütemű fejlesztése. Kétségtelen, hogy már korábban elért szerepköre alapján is a megye legfejlettebb városa volt Kecskemét, de még ma is messze van attól, hogy Bács-Kiskun megye nagy kiterjedésű, több centrumra széteső vidékén ténylegesen betöltsse a legfejlettebb városhoz kapcsolódó valamennyi központi szerepkört.

Kecskemétnek két felsőfokú oktatási intézménye — óvónőképző és felsőfokú mezőgazdasági technikum — és hat középiskolája van (12. táblázat). Ezek nappali tagozatán mintegy 3000 diák tanul. Az esti és levelező tagozaton további 800 hallgató részesül felső- és középfokú oktatásban.

Kecskemét szerepe a homoki kerti kultúra fejlesztésében hagyományos. Felsőfokú mezőgazdasági technikumban folyó szakkádereképzés révén, valamint a város területén működő — eredményei alapján már országos hírnévű vált — Duna-Tisza közti Mezőgazdasági Kísérleti Intézet közreműködésével tölti be ezt a szerepet. A középiskolai tanulók túlnyomó többsége (77%) a város három gimnáziumát látogatja. A mezőgazdasági termeléshez közvetlenül kapcsolódó szakmunkásképzést egyrészt a közgazdasági technikum mezőgazdasági tagozata, másrészt az alig 100 főnyi tanulógardá-

6. kép. A Bányai Júlia leánygimnázium épülete Kecskemét főterén (lev. lap)

7. kép. A Katona József gimnázium (lev. lap)

12. T Á B L Á Z A T

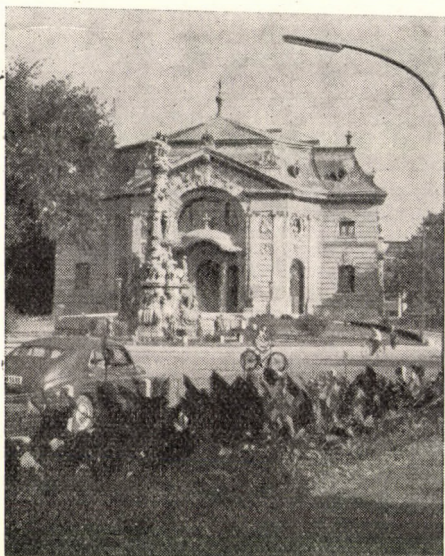
A felső- és középfokú oktatási intézmények tanulóinak és hallgatóinak létszáma az 1963–64 tanévben

Felső- és középfokú intézmények	Nappali tagozat		Levelező tagozat	
	fő	%	fő	%
<i>Felsőfokú oktatási intézmények</i>				
Óvónőképző	197	61,9	198	53,2
Gyümölcs- és szőlészeti technikum	121	38,1	174	46,8
Összes hallgató	318	100,0	372	100,0
<i>Középiskolák</i>				
Bányai J. gimnázium	937	77,0		
Katona J. gimnázium	795			
Piarista gimnázium	270			
Közgazdasági technikum	202	7,8		
Közgazdasági technikum mezőgazdasági tagozat	286	11,1		
Mezőgazdasági technikum	105	4,1		
Összes tanuló	2595	100,0		

val működő mezőgazdasági technikum végzi. Az utóbbi jelentős bővítésre szorul ahhoz, hogy a mezőgazdaságban ma mind erősebben érezhető szakemberhiányt enyhíthesse. A diákotthonok és kollégiumok fontos szerepet játszanak a város közép- és felsőoktatási intézményei vonzókörének bővítésében.

8. kép. A kecskeméti Katona József múzeum Mathias János szobrával (lev. lap)

9. kép. A kecskeméti Katona József színház (MTI foto)

sében. A közeli tanyavilág fiatalságának a közép- és felsőoktatásba való erősebb bekapcsolásához nélkülözhetetlen ezek férőhelyeinek növelése.

A város *egészségügyi vonzásköre* elsődlegesen a megyei kórházhoz és az új, modern felszerelésű megyei SZTKrendelőintézetéhez kapcsolódik. A mindössze 640 ágyas kórház az igények kielégítésére kevésnek bizonyul. Bővítésére a közeljövőben kerül majd sor. Annál is indokoltabb ez, mivel a közelebbi városok — Kiskunfélegyháza, Kiskunhalas — a kórházi ellátásterén nem tudtak az igények növekedésével lépést tartani így Kecskemétre fokozott teendők hárultak.

Az oktatási, igazgatási intézmények többsége a városcentrum területén tömörült. Ugyancsak itt működik Kecskemét, egyben Bács-Kis-

10. kép. Az „Arany Homok” szálló épülete (MTI foto)

kun megye egyetlen állandó színháza. A városi múzeum, a megyei és városi levéltárak a helytörténeti ismeretek bővítésében, terjesztésében tevékenykednek.

Kecskemét *idegenforgalma* az elmúlt években jelentősen megnövekedett. Lebonyolítását a városközpontban épült modern szálloda nagyban segíti. A tudományos kongresszusok és a nagyszámú kulturális rendezvény folytán mind a hazai, mind a külföldi látogatók száma évről évre növekszik. A rendezvények száma jelzi, hogy Kecskemét széleskörű kulturális tevékenység központjává vált.

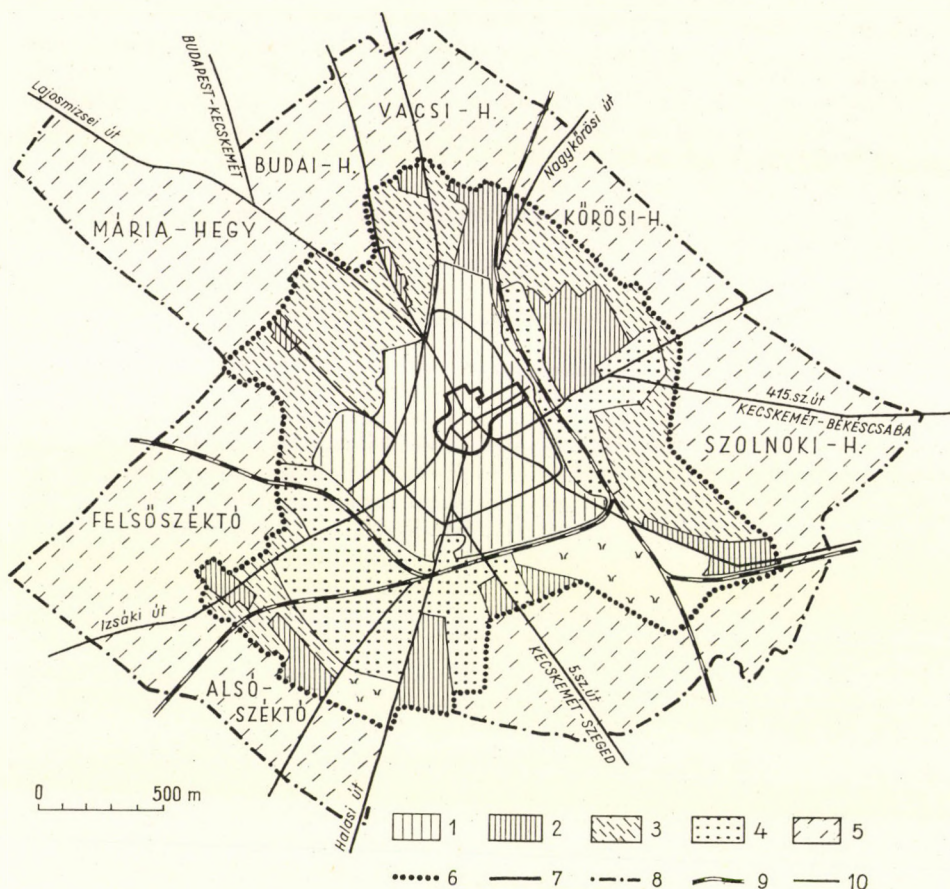
A népesség térbeli elrendeződése és foglalkozási viszonyai

A harmincas években még jelentékeny néptömegeket ragadott ki a zárt beépítésű városterületről a tanyákra való kiáramlás. Az utolsó kirajzási hullámmal — az 1945. évi földreform során — befejeződött a városból való kiáramlás, s egy ellenkező irányú népességáramlási folyamat vette kezdetét. Az ötvenes évek elején még csak alig észlelhető, majd egyre inkább felgyorsuló városba özönlés színhelyévé vált Kecskemét, hasonlóan az ebben az időben iparilag csak valamelyest is előrehaladó más városainkhoz.

A környező tanyavilág munkaerő-feleslege 1949–1950-től fokozatosan növekedett. A helytelen parasztpolitika — amely a szőlővidékek paraszti népességét különösen sújtotta — jelentősebb földtől való menekülést váltott ki. A város munkaerő felszívása ugyanekkor fokozatosan nőtt, iparfejlődése és egyéb nem agrár funkciói sokasodása révén. A felszívott munkaerőnek azonban nem tudott nyomban lakóhelyet is biztosítani a város belterületén. Ez a városszerkezet sajátos fejlődését hozta létre (16. ábra).

A belterületen helyet foglaló *belső lakóöv* — nagyjából az 1930. évi 2093 kh kiterjedésű lakóöv, az iparforgalmi zóna hozzácsatlakozó keskenyebb sávjával — hosszabb ideig csak a beáramló népesség kisebbik hányadát tudta magába fogadni. Az itt fennállott különösen nagyfokú lakáshiányon csak részben segítettek a foghíj beépítésekkel, emelet ráépítésekkel (Rákóczi út, Arany János utca, Trombita utca stb.) A városcentrumban elhelyezett nagyszámú új közintézmény is elvont több épületet a lakóház állományból. 1960-ig a városba áramlók többségét az egykori külvárosrészek, valamint az 1960-ban a belterületbe kebelezett külterületi lakótelepek fogadták be, ami népsűrűségüket tetemesen megnövelte (13. táblázat).

Az 1930. évi belterület nagyjából azonos a belső munka- és lakóhelyövezettel, melyet K-en és D-en széles iparforgalmi zóna ölel körül (16. ábra). Ennek peremét már a harmincas évektől ütemesen benépesülő lakótelepek szigetszerűen elhelyezkedő csoportjai szegélyezték (Rendőrfalu, Alsószéktó, Kiskeckemét, Dárdai-telep, Voelker-telep, Miklovics-telep, Székely-telep). A városi munkahelyek vonzásának hatására e zárt beépítésű lakótelepek között fekvő szőlőskertek is mind sűrűbben beépültek. Szórt elrendezésű lakóházaikkal töltötték ki a szigetszerű magokat alkotó kisebb-nagyobb lakótelepek közötti területeket (Mária-hegy, Budai-hegy, Kőrösi-hegy belső peremi övezetei). Az 1950. évi belterületi közigazgatási határ rendezésekor ezek zömét — a Miklovics-telep, Székely-telep, Alsószéktó, Kiskeckemét és a Voelker-telep É-i részének kivételével — bekebeleztek a belterületbe. A

16. ábra. Kécskémét belső és külső lakóövezetei, 1960

1 = belső lakóöv, 2 = külső lakóöv részét alkotó zárt lakótelep, 3 = külső lakóöv, szőlők között, szórطان elrendeződő lakóházakkal (Kertségek I.), 4 = ipar-forgalmi öv, 5 = kertségekbeli szórvány (Kertségek II.), 6 = a földrajzi értelemben vett város határa, 7 = városcentrum, 8 = kertségek külső határa, 9 = vasút, 10 = főútvonalak

belterület ily módon 1094 kh-dal bővült, azaz 2093 kh-ról 3187 kh-ra gyarapodott.

Kécskémét munkaerő-vonzásának 1950-től fokozatos erősödése felgyorsította a *külső lakóöv* terjeszkedését, amely a kertségekből mind szélesebb területeket csatolt funkcionálisan a városhoz. Ez a folyamat egyrészt a kertségekbeli lakosság foglalkozás-változtatásával — a mezőgazdaságból az iparba való átáramlásával — zajlott és folyik tovább napjainkban, másrészt az ide újonnan betelepülő, többnyire nem agrár foglalkozásúak emelték tovább a terület népsűrűségét. A városkörüli kertségek (Kertségek I.) ezáltal mindinkább kiváltak magas népsűrűségükkel, lakosságuk városias foglalkozási jellegével a várostól távolabb fekvő övezetből (Kertségek II.). A külső lakóöv szerves folytatását jelentették, amely közigazgatásilag nem tartozott ugyan a belterülethez, de funkcionálisan oda kapcsolódott (14. táblázat).

13. T Á B L Á Z A T

Kecskemét népességszámának alakulása 1930 és 1960 között

Területi tagozódás	1930	1949	1960	1930—60	1949—60
	népesség száma			közötti változás	
1. 1930. évi belterület	34 788	33 330	37 994	3 206	4 664
2. Belterületbe 1960-ig bekebelezett terület*	2 356	2 606	8 357	6 001	5 751
3. 1960. évi belterület (1 + 2)	37 144	35 936	46 351	9 207	10 415
4. Kertségek**	3 602	7 852	8 364	4 762	512
Ebből:					
Kertségek I.	—	—	3 652	—	—
Kertségek II.	—	—	4 712	—	—
5. Belső-tanyazóna	13 910	13 539	12 127	—1 783	—1 412
6. Kecskemét 1960. évi közigazgatási területe összesen (3 + 4 + 5) ...	54 656	57 327	66 842	12 186	9 515

* Dárdai-telep, Voelker-telep egy része, Rendőrfalu és a Vacsi-hegyből, valamint a Szolnoki-hegyből bekebelezett területek népessége.

** Kertségek I.: Alsószéktó, Kőrösi-hegy, Miklovics-telep, Székely-telep és Voelker-telep É-i része; Kertségek II.: Mária-hegy, Budai-hegy, Vacsi-hegy, Szolnoki-hegy, Felsőszéktó.

Némileg hasonló ez a folyamat ahhoz, amely a főváros körül alakított ki nagy ütemben fejlődő népességgkoncentrálódást, noha méreteiben lényegesen különbözik is attól.

14. T Á B L Á Z A T

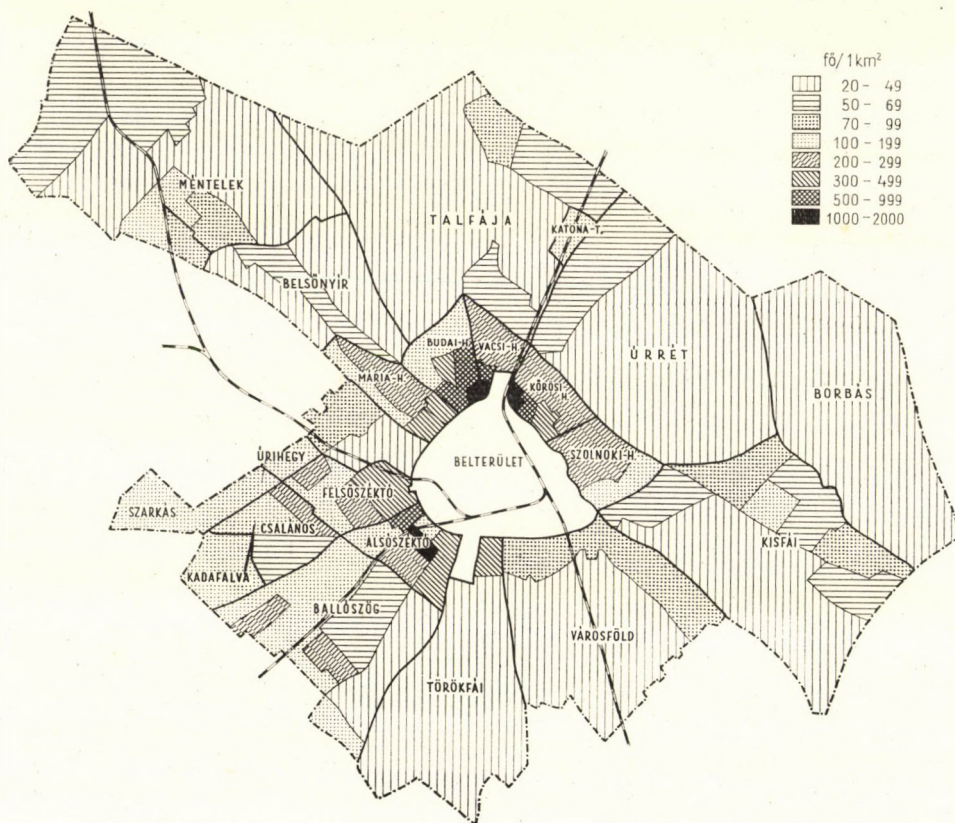
1960. évi népsűrűség a belterületen és a kertségekben

Területi tagozódás	Népesség, fő	Népsűrűség, fő/km ²
1. Belterület	46 351	3991
2. Kertségek I.		
Alsószéktó	1 745	440
Kőrösi-hegy	1 242	400
Miklovics-telep	242	807
Székely-telep és Voelker-telep É-i része	423	711
Összesen	3 652	621
3. Kecskemét város földrajzi értelemben (1 + 2)	50 003	1978
4. Kertségek II.		
Mária-hegy	1 183	327
Budai-hegy	958	293
Vacsi-hegy	769	285
Szolnoki-hegy	478	131
Felsőszéktó	1 324	280
Összesen	4 712	286
5. Belső-tanyazóna	12 127	68
6. Kecskemét közigazgatási területén összesen (3 + 4 + 5)	66 842	253

A belterület és a Kertségek I. élesen elütnek a zömmel mezőgazdasági jellegű belső-tanyazonától és a közöttük mintegy átmenetet jelentő Kertségek II. övezetétől. Ez utóbbi fokozottabb benépesülésének már gátat vetett az ÉM 60/1950. évi rendelete, építési tilalom alá vonva az egész övezetet mint külterületet. A tanyavilágból a városba történő népesség-beáramlás területi irányítását, a betelepülőknek a belterületre tömörítését célozta ez az építési szabályrendelet.

1949 és 1960 között mintegy 25 %-kal növekedett a belterület és a kertségek népességszáma. Ebből a 11 000 főnyi népesség-gyarapodásból 38 % jutott a belső lakóövezetre, 5 % az építési tilalom alatt álló kertskégekre és 57 % az újonnan — 1950-ben — bekebelezett területekre, ahol gyors ütemű családi ház építkezés zajlott ez időben (13. táblázat).

Új fordulatot hozott a népesség területi eloszlásában a Kecskemét belterületén 1960-tól megindult nagyméretű állami és szövetkezeti lakásépítkezés. A városcentrumtól félreeső, de még a belső lakóöv területén fekvő új városnegyed — a Leninváros — építése sokszáz lakással bővítette a lakásállományt, így jelentősen hozzájárult a belső lakóöv továbbfejlesztéséhez.

17. ábra. Kecskemét külterületének népsűrűsége népszámlálási körzetenként, 1960

A Hunyadiváros, Méheslapos, Rendőrfalu, Voelker-telep építkezései pedig a külső lakóöv népesség- és lakásállományának gyarapodását segítették. Kecskemét munthelyeinek fokozódó vonzása mellett ezeknek az építkezéseknek is szerepe van abban, hogy a város népességszáma 1960. január 1-től 1963. december 31-ig további 5000 fővel emelkedett.

A népesség áramlása a kecskeméti tanyavilág felől, valamint a környező tanyaközségekből egyaránt intenzíven zajlik napjainkban. A belső vándorlás méreteire jellemző, hogy annak csak egyik hányada — a más közigazgatási területen fekvő településekkel lebonyolódó népességsere — évente mintegy 500–600 főnyi népességtöbbletet jelent Kecskemétnek. A városnak a saját külterületével lebonyolódó népességforgalma — a kertségekből a belső lakóövezetbe, valamint a belső-tanyazónából való beköltözések — csaknem kizárólag egyirányú népességmozgást mutatnak, a külső területekről befelé való áramlást. Erről a városfejlesztés szempontjából nem csekély szerepű népességmozgásnak a méreteiről sajnos nincsenek statisztikai adatok, mivel a népességvándorlásra vonatkozó statisztikai adatszolgáltatás nem képes lépést tartani az információs igényekkel (17. ábra).

A lakosság területi elrendeződése, a népsűrűségi viszonyok sajátosságai is már jól körvonalazott képet nyújtottak a funkcionális értelemben vett város és a zömmel falusias, tanyai területek elhatárolódásáról. A lakosság foglalkozási szerkezetének vizsgálata nyomán még konkrétabban kirajzolódnak azok az övezetes határok, amelyeken belül elhelyezkednek Kecskemétnek — a funkcionális értelemben vett városnak — belső és külső lakóövezetei (15. táblázat).

Az 1960. évi népszámlálás publikált statisztikai adatai alapján a következő területi bontásban mutathatjuk be a keresőnépesség foglalkozási szerkezetét: belterület, külterület, bontva a Kertségek I., Kertségek II. és a kecskeméti belső-tanyazóna vidékére (a külterület egyes területi egységei azonosak a népesség területi megoszlását feltüntető táblázatban szereplőkkel; lásd 13. táblázat lábjegyzetét, valamint a 16. ábrát).

A keresőnépesség foglalkozási szerkezetét tekintve Kecskemét belterülete a legvárosiasabb. Itt a dolgozók 89 %-ának munkahelye nem mezőgazdasági jellegű. Csak alig marad valamivel mögötte a Kertségek I. öve, ahol a kereső lakosság 74 %-a ipari és egyéb nem agrár foglalkozású. A Kertségek II. zónájában csak az elmúlt évtized alatt gyorsult fel a mezőgazdaságból az iparba való átáramlás, ma még 41 % az őstermelők aránya. Mellestük azonban a nem agrár ágazatok már a keresők többségét képviselik, jelezve, hogy ez a terület, népessége foglalkozási átrétegződése folytán, egyre intenzívebben válik a város külső lakóövezetének részévé. Ezt a funkcionális átalakulási folyamatot az építési tilalom sem tudja megállítani. A kertségeken túl elterülő kiterjedt külső határ az őstermelők övezete. A kereső lakosság foglalkozási szerkezete itt már szélsőségesen agrár jelleget mutat, a dolgozók 79 %-át a mezőgazdaság foglalkoztatja.

Mind a belterület mind a kertségek két öve a fő foglalkozási ágak — mezőgazdaság, ipar, egyéb — rangsorát tekintve sajátos, egyéni profillal rendelkezik. A belterületen az „egyéb” foglalkozási kategóriáké a vezető szerep. A város számos közintézményében és a kiterjedt kereskedelmi hálózatban foglalkoztatott nagyszámú népesség lakóhelyileg zömmel ezen a területen koncentrálódik. Így az nemcsak intézményeit tekintve, hanem a lakosság

15. T Á B L Á Z A T

Kecskemét keresőnépszerűségének foglalkozási megoszlása övezetenként, 1960

Foglalkozási ág	Kecskemét összesen		Belterület		Kertségek I.		Kertségek II.		Belső-tanyazóna		Külterület összesen	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
Mezőgazdaság ...	9 306	25,4	2 854	11,0	459	26	1001	41	4992	79	6 452	61
Ipar + építőipar	11 389	31,0	9 302	35,8	734	42	722	29	631	10	2 087	20
Közlekedés	1 881	5,2	13 861	53,2	574	32	729	30	731	11	2 034	19
Kereskedelem	3 277	8,9										
Nyugdíjas	2 842	7,8										
Egyéb	7 895	21,7										
Összesen	36 590	100,0	26 017	100,0	1767	100	2452	100	6354	100	10573	100

16. T Á B L Á Z A T

A tsz- és szakcsoport-tagok, egyéni gazdák, kétlakiak száma és kormegoszlása 1963-ban (A városi adónyilvántartási könyvek adatai alapján)

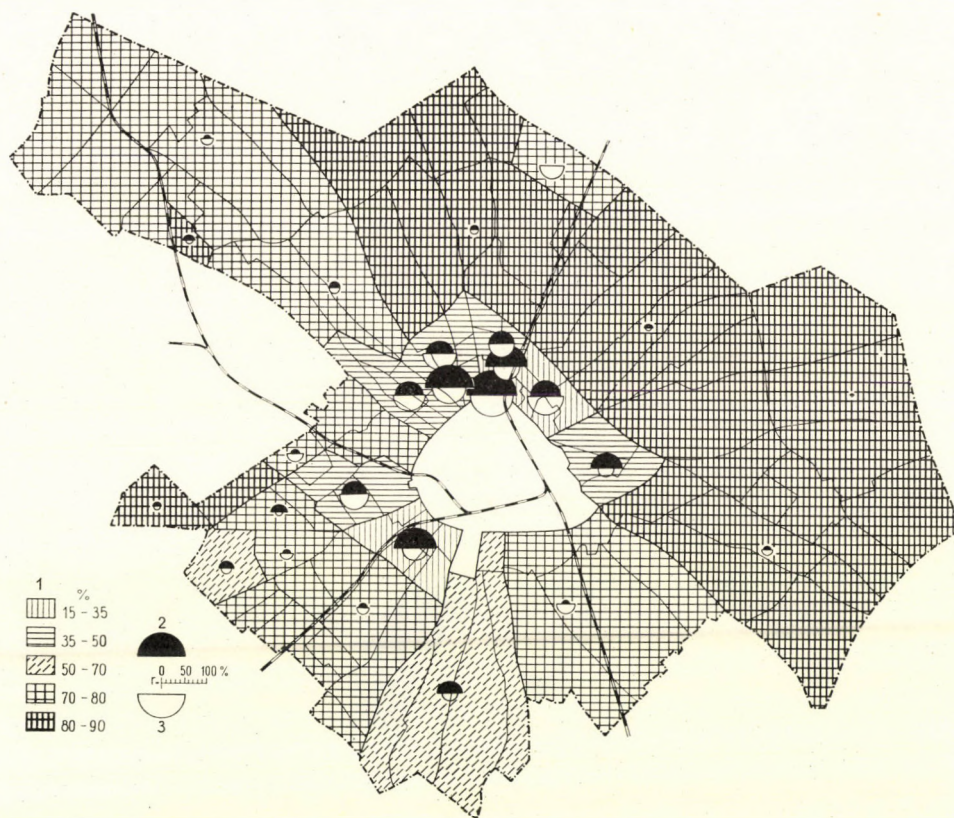
Területi tagozódás	Tsz-tagok			Szakcsoport tagok			Egyéni gazdák			Kétlakiak*		
	összesen	60 év feletti		összesen	60 év feletti		összesen	60 év feletti		összesen	60 év feletti	
	fő	fő	%	fő	fő	%	fő	fő	%	fő	fő	%
Belterületen lakók	806	453	56	688	391	57	197	106	54	1189	335	28
Kertségekben lakók	297	169	57	687	370	56	12	—	—	509	—	—
Belső-tanyazónában lakók	1645	455	28	598	161	27	4	—	—	219	97	13
Összesen	2748	1077	39	1973	922	47	213	106	50	1917	432	23

* Kétlakiak = mezőgazdasági ingatlannal mint kiegészítő jövedelemforrással rendelkező nem agrár főfoglalkozásúak.

foglalkozási szerkezete alapján is a legvárosiasabb jellegű. Az *egyéb* keresők — iparon és mezőgazdaságon kívüliek — az összkeresők mintegy 40—43%-át képviselik. A rangsorban az *egyéb* ágazat mögé közvetlenül felzárkózva az ipar következik, amely a belterületi lakosság 35,8%-át foglalkoztatja. Az összes keresőnépesség egytizede (11%) 1960-ban őstermelő foglalkozású volt a város belterületén, számarányuk azonban jelentősen tovább csökkent.

(Adatok hiányában a nyugdíjas belterületi lakosság arányát nem ismerjük pontosan, becsléssel 10—11%-ra tehető az összkeresőkből való százalékos részesedésük.)

A Kecskemét külső lakóövezetének részét alkotó Kertségek I. zónája elsődlegesen ipari dolgozók lakóhelye (42%-os ipari keresőarány). Az *egyéb* foglalkozásúak zömét a vasúti alkalmazottak képviselik. A mezőgazdaság a foglalkozási főcsoportok rangsorában itt is az utolsó helyen áll. Ezzel szemben a Kertségek II. övezetében 1960-ban még az agrárkeresők aránya volt a legmagasabb (41%). A városi munkahelyek vonzó hatására azon-

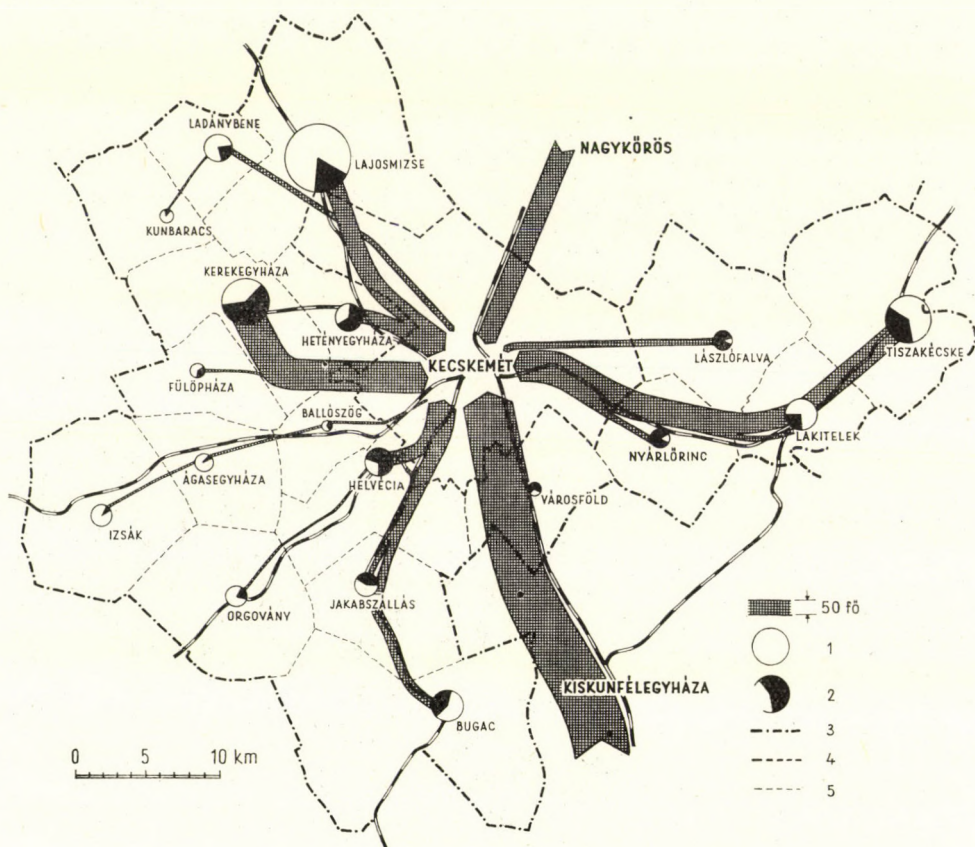
18. ábra. A keresőnépesség százalékos foglalkozási megoszlása Kecskemét külterületén, népszámlálási kerületenként, 1960-ban

1 = mezőgazdasági keresők százalékos aránya, 2 = ipari keresők, 3 = egyéb keresők

ban a nem agrár munkahelyek (ipar és egyéb) együttesen nagyobb arányt képviselnek a lakosság foglalkozási szerkezetében, mint a mezőgazdaság. A Kertségek I. ipari lakóhely jellegével szemben a Kertségek II.-ben átmeneti — *kétféleképp* — profil alakult ki. Ez az övezet népsűrűségét és foglalkozási szerkezetét tekintve egyaránt határozottan elkülönül a külső határbeli belső-tanyazónától (18. ábra).

Kecskemét város — földrajzi értelemben — tehát a közigazgatási határon belüli területnek csupán egy részére terjed ki. A város nem agrár munkahelyzónáit és a funkcionálisan hozzájuk tartozó belső és külső lakóövezetek területi együttesét, azaz a mai belterületet és a vele szomszédos Kertségek I. övét foglalja magában. Határainak megvonásához a népesség előzőekben vázolt térbeli elrendeződése, foglalkozási viszonyainak ismerete nemcsak hasznosnak, de egyben nélkülözhetetlen eszköznek is bizonyult.

Az e területen helyet foglaló munkahelyek és lakóhelyek, a hozzájuk kapcsolódó népességgel együtt jelentik azt a településegységet, amely a funkcionális értelemben vett Kecskemét város.

19. ábra. Kecskemét ingavándorlási vonzásköre, 1960

1 = a község összes ingázói (a jelkörös körnagysága = 100 fő) ebből 2 = Kecskemétre ingázók (a fekete jelzés arányában), 3 = járáshatár, 4 = városhatár, 5 = községhatár

A város iparforgalmi zónájában elhelyezkedő ipari, közlekedési munkahelyekre naponta jelentős népesség áramlik a kertségekből, s a Kecskeméttel szomszédos városokból és községekből egyaránt. A 8878 főnyi belterületi, helyben foglalkoztatott ipari dolgozón kívül a környező településekből 827 ipari beingázót foglalkoztatnak Kecskemét ipari üzei. A város külterületéről pedig mintegy 800 fő naponta, és 600 ritkább időközönként ingázó dolgozó utazik a város ipari zónájában levő munkahelyeire. Ezt a nem csekély méretű napi ingavándorforgalmat a városi autóbushálózat, valamint a vasút bonyolítja le.

Kecskemétnek a közigazgatási határain kívüli településekkel lebonyolódó ingavándorforgalmában Kiskunfélegyháza, Nagykőrös, Lajosmizse, Kerekegyháza, Hetényegyháza, Helvécia, Bugac és Lakitelek játszanak szerepet (19. ábra). Az ezekből naponta beingázó ipari dolgozók száma 567 fő. További 120 ipari kereső a közvetlen szomszédos Lászlófalva, Városhőd, Ballószög stb. tanyaközségekből érkezik. Ha nem is hasonlítható méreteiben ez az ingavándorforgalom a nagyobb ipari városokéhoz, a Duna—Tisza közén — sőt az Alföld városai sorában is — tekintélyesnek mondható. Kecskemét munkaerő-vonzása tehát már kiterjedt a szomszédos településekre is, azok keresőnépessége egy részének is ipari jellegű munkaalkalmat biztosít a maga üzeiben. Zömmel az igen előnyös forgalmi kapcsolatokkal rendelkező közeli városok és községek felől érkeznek ezek a napi ingázók (10. ábrán a kecskeméti járás izokronja). Kecskemétről naponta 138 dolgozó utazik más településben levő munkahelyekre. A ritkább időközönkénti kiingázók száma pedig 286 fő, többségük fővárosi ipari üzemek dolgozója.

Az 1960—1961. években lezajlott termelészövetkezeti szervezések nyomán Kecskemét külső határának kétharmada került a *mezőgazdasági termelőszövetkezetek* kereteibe. A szántóföldi növénytermelésben és az állattartásban a nagyüzemi formák léptek a korábbi túlnyomóan kisparaszti gazdálkodás helyébe (12 mezőgazdasági termelészövetkezet 2784 taggal). A külső határ további harmadán pedig — a várostól Ny—DNy-ra fekvő összefüggő, nagy kiterjedésű szőlőskertek, gyümölcsösök vidékén — mintegy 4500 kh-nyi területen termelészövetkezeti szakcsoportok alakultak (5 szakcsoport 1973 taggal). Kecskemét összes szőlőterületének mintegy háromnegyede az öt szakcsoporthoz tartozik. Ezek fokozatos átmenetet tudnak biztosítani a ma még túlsúlyban levő kisüzemi szőlőtermelésről a nagyüzemekre anélkül, hogy a helyileg is különösen fontos ágazatban ez az átérés akár csak rövid időre is lassítaná a termelés fejlődését. A mezőgazdasági termelésben a nagyüzemi művelés megteremtése felé tett lépések nyomán az egyéni paraszti gazdaságok száma az 1960. évi 2913-ról négy év alatt, 1963 végéig 213-ra zsugorodott (16. táblázat).

Az elmúlt négy év alatt a hagyományos paraszti gazdálkodás a kecskeméti tanyák övezetéből lényegében már kiszorult. Utolsó maradványait 197 belterületi, 12 kertségekbeli és 4 tanyai gazda képviseli, akiknek zöme azonban 60 évnél idősebb (16. táblázat). Túlnyomó többségük 1,5—3,5 kh-nyi területen gazdálkodik, mindössze 10%-nak volt 5 kh-at meghaladó földterülete 1963-ban (17. táblázat).

A termelészövetkezetek nagyüzemi keretei között folyó mezőgazdasági munkában túlsúlyban van a szántóföldi növénytermelés és a hozzá kapcsolódó állattartás, míg a kerti kultúrának itt ma viszonylag csekély a szerepe.

A termelőszövetkezeti tagok kétharmada tanyai lakos (belső-tanyazónabeli). 1963-ban 806 belterületi és 297 kertségekbeli — összesen 1103 főnyi — lakost tartottak termelőszövetkezeti tagként nyilván. Ezek 56–57%-a azonban 60 évnél idősebb volt, így a rendszeres munkában csak korlátozott mértékben vettek részt.

A paraszti és nagyüzemi keretek között folyó szántóföldi gazdálkodással ma már viszonylag csekély a kapcsolata a város belterületi és kertségekbeli lakosságának. Annál intenzívebb szerepet játszanak a szőlő- és gyümölcsstermelésben mint a termelőszövetkezeti szakcsoportok tagjai vagy mint kétlakiak. A termelőszövetkezeti szakcsoportok tagjainak 70%-a belterületi és kertségekbeli lakos.

17. TÁBLÁZAT

Földadó-fizetők birtokmegoszlása 1963-ban Kecskemét közigazgatási összterületén

Birtokosok	0,1—1,5	1,5—3,5	3,5—5,5	5,5—8,5	8,5—10,5	10,5—	Összesen
	kh birtokkal rendelkezők (fő)						
Önálló földműves . . .	101	54	37	15	3	3	213
Szakcsoportok tagja	808	694	265	144	36	26	1973
Kétlaki	1444	399	58	16	—	—	1917
Összesen	2353	1147	360	175	39	29	4103

A szőlő — és gyümölcsstermelés kisüzemi keretek között a homokhátságnak ezen a belső-tanyazónabeli részén csaknem minden talpalatnyi földcskét bevont. Az erősen munkaintenzív termelés zömmel apró parcellákon folyik. Az üzemi felaprózottság méreteire jellemző, hogy 1,5 kh-nál kisebb területen gazdálkodik a szakcsoportok tagjainak 41%-a, további 35%-ot az 1,5—3,5 kh birtokosok képviselnek és mindössze 24%-nak van 3,5 holdnál nagyobb szőlője. Az apró birtokok még szőlőműveléssel is csak kiegészítő jövedelem megszerzését teszik lehetővé. A belterületi és kertségekbeli lakosok feltehetően csekély hányada élhet kizárólag csak szőlő-, gyümölcsstermelésből, mivel az 5,5 kh-nál nagyobb birtokkal rendelkezők zöme a belső-tanyaövbéli lakosok sorába tartozik. Ezek családjukkal vagy időszakosan igénybevett fizetett napszámosokkal művelik kertjüket, szőlőjüket. A magas napszámbérek mellett csak a gyümölcsösök — ott is főleg az őszibarackosok — hoznak ma annyit, hogy a családi munkaerő igénybevételét meghaladó területen folytathassanak intenzív termelést. A kecskeméti határnak ezen a részén — a belső-tanyaövben — azonban ma a borszőlő van még túlsúlyban, bár tetemesen növekedett az új telepítésű gyümölcsök aránya is, de zömmel szőlők közötti formában.

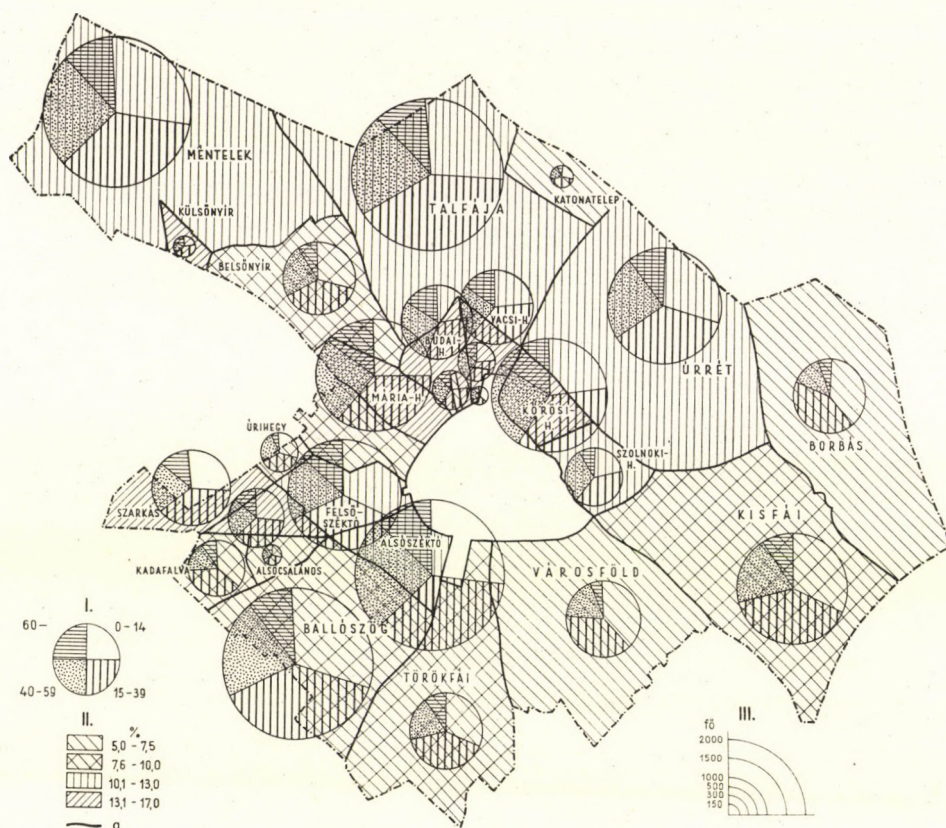
Az 1960 és 1962 közötti években a belterületi lakosok közül sokan megváltak a külső határban fekvő földcskéiktől, azokat a termelőszövetkezeteknek ajánlották fel. Ennek ellenére 1963-ban is még jelentős számú belterületi lakos tartozott a kétlakiak csoportjába, akik városbeli nem agrár munkájukból származó jövedelem mellett szőlő- és gyümölcsstermelésből — tehát agrártevékenységből — eredő kiegészítő jövedelemmel rendelkeztek (20. ábra). Az egykori őstermelők többsége — foglalkozás-

20. ábra. A mezőgazdasági ingatlannal rendelkező belterületi lakosok, 1963

csere kapcsán — kétlakivá változott. Nagyobbik hányaduk a belterületi telken ma még kisállattartást — sertéstartást — is folytat (15. ábra). A mezőgazdaságnak ez a *kétlakiság* keretei közé való visszaszorulása kétségtelenül a belterület városiasodásának egy fokozatát jelenti, amelyet idővel az állattartás teljes kiszorulása fog követni. Hogy milyen perspektívái vannak a szőlő-gyümölcsstermelésnek a városi lakosság körében, arról a szakcsoport-tagok kormegoszlása alapján tájékozódhatunk.

A szakcsoport-tagok kormegoszlása erős elöregedést tükröz (16. táblázat). A belterületen lakók 57%-a idősebb 60 évnél. A kertészekben ennél csak valamivel kedvezőbb az arány. A fiatalabb korosztály itt is már csak gyér száakkal fűződik a külső határban folyó mezőgazdasági munkákhoz. A jövedelmezőbb ágazatok — mint a szőlő- és gyümölcsstermelés — sem rendelkeznek már elég vonzóerővel ahhoz, hogy ellensúlyozni tudják a városi munkahelyek felfokozott vonzását. A hagyományos kerti kultúra ma elsősorban a kertészekbeli idősebb népesség, valamint a

21. ábra. A népesség kor megoszlása (I–II) és száma (III) a kertészek és a belső-tanyazóna területén, népszámlálási kerületenként, 1960

I. = az egyes korcsoportok az össznépeség százalékában, II. = a 60 évesek és idősebbek az össznépeség százalékában, a = népszámlálási kerület határa

18. TÁBLÁZAT

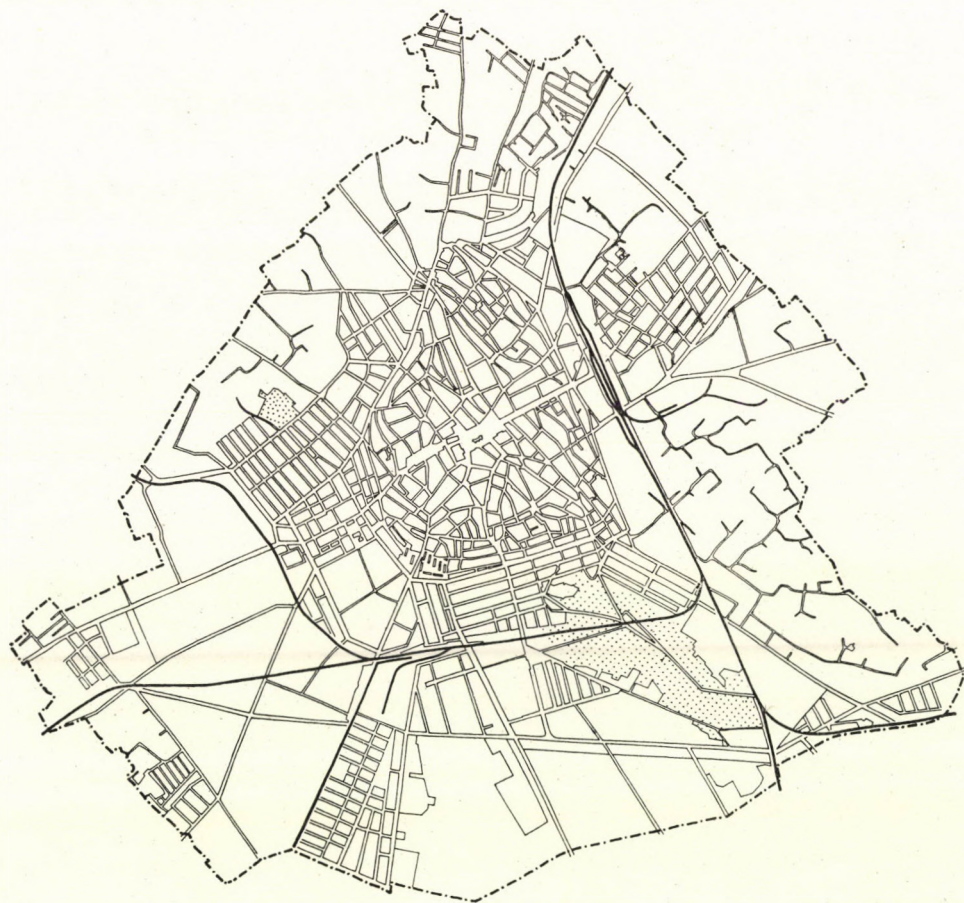
A népesség kor megoszlása 1960-ban

Területi tagozódás	0–14	15–39	40–59	60–	Összes	
	éves az össznépeség %-ában				fő	%
Belterület	23,3	40,4	22,8	13,5	46 351	100,0
Kertészek I.	25,1	36,4	25,1	13,4	3 652	100,0
Kertészek II.	26,9	36,0	23,4	13,7	4 712	100,0
Belső-tanyazóna	30,8	38,3	21,2	9,7	12 127	100,0
Kecskemét átlaga	25,2	39,5	22,7	12,6	66 842	100,0
Megyei átlag	25,6	36,3	24,1	14,0		
Megyei mezőgazdasági népesség átlaga	24,6	32,8	26,8	15,8		

város külső határának az intenzív szőlő-gyümölcstermő területén — a Ny—DNY-i homokvidéken — lakó tanyasiak számára jelent fő kereseti forrást. Részben ennek tudható be, hogy a kertségekben — mind az I., mind a II. övezetben —, valamint a belső-tanyazóna szőlővidékén igen magasra szökött fel az idősebb — 60 év feletti — korosztály aránya. A szántó-földi tanyavidékről ide betelepedni törekvő idősebb külterületiek és innen a város belterületére beköltöző fiatalabb népesség mozgása alakította ki ezt a képet.

Alaprajz. Beépítési övezetek

Az eddigiek során a város életjelenségeinek fő vonásait és azokat az életjelenségekből fakadó térbeli vonásokat ismertük meg, amelyek a várost funkciói kapcsán fűzik közvetlen vagy tágabb környékéhez. Vannak

22. ábra. Kecskemét alaprajza, 1960

azonban a városnak más jellegű térbeli sajátosságai is, melyek szintúgy szoros összefüggésben állanak az életjelenségekkel. Ez a városszerkezet, a település funkcionális morfológiai rendszere. Az életjelenségek ebben már nem egyedüli meghatározói a kialakult térbeli képnek. Rajtuk kívül számos más tényező is közrehat a mai állapot formálásában. Közöttük a város alaprajza — utcahálózat, telekrend stb. —, a beépítés sajátosságai, a népesség területi elrendeződése — népsűrűség, foglalkozási viszonyok, a forgalom szerkezete stb. mind lényeges elemei ennek a szerkezeti egységnek, amelyek összhatásaikban jelentkeznek a város funkcionális morfológiájában. További feladatunk ennek a képnek vázlatos megelevenítése. Különös figyelmet kívánunk szentelni elsősorban az életjelenségekben oly gyors ütemben bekövetkezett változások morfológiai kihatásainak.

Kecskemét kitágult, megnövekedett várostestének *alaprajzi sajátosságait* a következő fő vonások jellemzik. A történeti várostest — a középkori városárkokon belüli terület — utcahálózata, telekrendje lényegileg nem sokat módosult az elmúlt 30 év során. A várostest egészére kiterjedő szabályozás nem történt, így a mai kép alapvonásaiban még a középkori szerkezetet tükrözi (22. ábra).

Kecskemét funkcióinak megnövekedése, népesség-vonzóerejének gyarapodása kapcsán *a földrajzi értelemben vett város térbelileg tetemesen kitágult* az elmúlt 30 éves fejlődési periódusban. A nem östermelő jellegű munka-

11. kép. A főforgalmi utak a városközpontban csomózódnak és ott sajátos térrendszert alkotnak (MTI foto)

helyek és a hozzájuk kapcsolódó lakóhelyek — a városi népesség lakóterülete — jelentős mértékben terjeszkedtek. A város bekebelezte a belterületi agrárövezet foltokban, szigetszerűen fennálló korábbi maradványait, ezzel az östermelő tevékenységet a belső-tanyazóna és a vele szomszédos Kertségek II. területére szorította. Bővülő, szélesedő lakótelepeivel, iparforgalmi övezetével behatolt a kertségek vidékére, s annak zömét (a Kertségek I. területét) funkcionálisan magába olvasztotta.

A megnövekedett várostest alaprajza a város egészét átfogó egységes rendezési, fejlesztési tervek hiányában jobbra *spontán fejlődött* tovább az elmúlt 30 év alatt is. A középkori halmazos-sugaras elrendeződésű — egykori városárkon belüli — várostesthez kapcsolódó újabb lakóterületek és ipari területek útvonalvezetése igazodni igyekezett a korábban kialakult főforgalmi úthálózathoz. A zezugos, szabálytalan mellék- és keresztutcákkal feltárt belső területhez kívülről újabb beépítésű területek kapcsolódtak. Ezek merev, egyenes vonalú utcavezetése szembetűnően elüt a régi belsőségtől, amelynek középkori alaprajza lényegileg nem sokat változott. Az alaprajzi képek ez a belső területeken fennálló megmerevedése mind a régi beépítésű, mind a vele térbeli összekapcsolódást kereső újabb beépítésű övezetekben ma már jelentősen gátolja a városszerkezet fejlődését. Egyben felveti a funkcionálisan összekapcsolódó várostest területének teljes egészére kiterjedő, átfogó rendezési terv kidolgozásának szükségességét.

A *történeti városterület* fő forgalmi tengelye az ÉNy—DK-i irányú Budai út, Szegedi út és az erre merőlegesen ÉK—DNy-i irányban futó Kőrösi út—Izsáki út. Ezek a városcentrumban, a Szabadság tér, Kossuth tér nagy kiterjedésű téregyüttesén, metszik egymást. A külső területek felől minden irányból a centrum felé tartó útvonalak a középkori városárkok feltöltött területén kialakult körutakba torkollanak. E torkolatok legtöbbje kisebb-nagyobb terekre szélesedik (Mátyás tér, Béke tér, Kuruc tér). A terek mögött azonban utcahálózattal csak gyéren feltárt külső lakóövezetek darabjai vagy közvetlenül az iparforgalmi zóna sávja helyezkednek el.

A körúton belüli belsőség É-i és D-i felének alaprajzi vonásai között némi különbség tapasztalható. A város É-i felén, a Rákóczi út főforgalmi útvonalának kialakítása kapcsán lezajlott utcaszabályozások az egykori zezugos mellékutcák egy részének futásirányát kiigazították, az új főútvonalhoz való kedvezőbb kapcsolódását alakították ki. A Szolnoki út és Lugosi utca közötti területen ezáltal valamelyest feloldódott az egykori zezugos utcahálózat, amelynek nyomait érintetlenül már csak a Jókai utca—Bethlen körút—Galamb utca által határolt szögletben találhatjuk meg. A történeti várostest D-i részére a főútvonalak között kitöltő mellék- és keresztutcák kusza rajza jellemző. Itt nem történt még olyan tervszerű beavatkozás, amely egyben szükségessé tehetné volna a halmazos elrendeződéshez kapcsolódó utcahálózat átfarmálódását. Ennek a nem csekély feladatnak a megvalósítása a jövőbeni városrendezésre hárul. Megoldása elől már csak azért sem lehet kitérni, mert a városszerkezet fejlődését ma is nagymértékben gátolják az itt kialakult szabálytalan, apró telektömbök. Ezek a parányi telkek még a horizontális záródás előrehaladását is messzemenően akadályozzák.

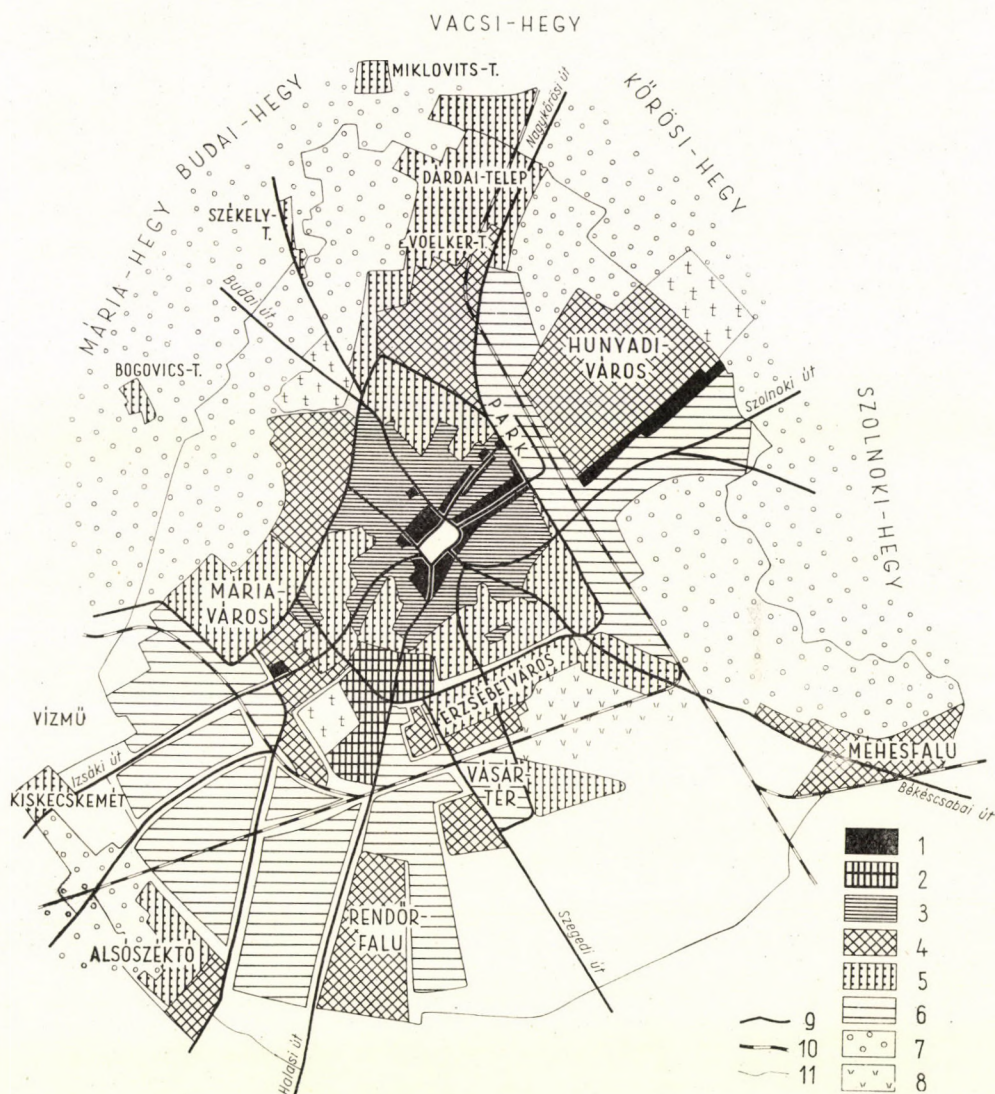
A XIX. sz.-ban kiépült Máriaváros és Erzsébetváros csatlakozik D-en és DNy-on a történeti várostesthez. A hosszú, keskeny telektömbjeiket

12. kép. Halmazos alaprajzú lakóöv öleli körül a városmagot (MTI foto)

tagoló merev, egyenes vonalú úthálózat kevésbé illeszkedik szervesen a régi belsőséghez. Saját, kisebb tércentrummal sem rendelkeznek, amelyek megkönnyítenék funkcionális szerkezetük javítását. Kedvezőbb az utcahálózata a fiatal beépítésű villanegyvednek, amely a Mária-köz és a Nyíri út közötti szakaszon létesült, a Máriaváros közvetlen É-i folytatásában. Utcái a Kodály térre futnak sugarasan, amely mint gyűjtőlencse továbbítja innen a forgalmat a Lugosi utcán, Széchenyi téren át a városközpontba. A Nagykőrösi út és Talfája között É felé hosszan elnyúlt külvárosi zóna csak a legújabb időkben — napjainkban zajló családiházak építkezésekkel — kapcsolódik közvetlenül a történeti várostesthez. A húszas években parcellázott városi telkeken felépült, mesterségesen szabálytalan vezetésű utcahálózattal kialakított Dárdai-telep és Voelker-telep, és ez az új beépítésű családiházak terület ugyan messze fekszik a városközponttól, alaprajza mégsem rendelkezik önálló gyűjtőpontot alkotó térrel. A terület külső peremén húzódó Nagykőrösi út és Talfája-köz biztosít a város belsejéhez forgalmi kapcsolatot.

A nagy térigényű iparforgalmi övezetnek szorosan a vasútvonalakhoz tapadó sávja metszi ketté K-en és D-en a város lakóterületét, amely az új építkezésekkel éppen ebben az irányban terjedt a legerősebben az elmúlt évtizedben. Ezek a külvárosok a város lakóterületének szigetszerűen felbomlott darabjai s a város külső lakóövét alkotják. A városcentrumba futó főutakra fűződtek fel, egymástól s a belső várostesttől térbelileg is külön

23. ábra. Kecskemét beépítési övezetei, 1963

1 = zártosított többszintes telkes beépítés, 2 = többszintes tömbös beépítés, 3 = zártosított földszintes beépítés, 4 = családiházas földszintes beépítés, 5 = fésűs beépítés, 6 = ipari terület, 7 = szőlők közötti szóróvány, 8 = mélyfekvésű, időszakosan vízjárta terület (agyaggyödrök), 9 = főforgalmi utak, 10 = vasút, 11 = belterület határa

állnak. A külső lakóöbéli Rendőrfalu, Alsószéktő, Kiskeckemét, Muszaj, Méhes és Hunyadváros utcahálózatát — mint fiatal beépítésű területekét — az egyenes vonalú utcavezetés jellemzi. A belső városterületekkel való jobb forgalmi összekapcsolódásukat a vasútvonalak erősen gátolják.

13. kép. A városmag többszintes épületei kiemelkednek a környező alacsony beépítésű lakóházak tömegéből (MTI foto)

A zárt beépítésű városttel érintkező szőlők közötti lakóterületek — Kertségek I. — utcahálózata ma még kialakulatlan.

Miként a város alaprajzi viszonyai is egy átfogó városrendezési koncepció kialakítását sürgetik, még inkább fennáll ennek az igénye, ha a kialakult *beépítési övezetek* képét tekintjük. Az életjelenségek és arculat között — úgy tűnik — nagy a szakadék, s ez is gátolja Kecskemét városiasodását.

A város múltbeli és jelenlegi fejlődése nyomán a következő beépítési övezetek találhatók Kecskeméten: 1. többszintes, zárt sorú, telkes beépítés; 2. többszintes, telektömbös beépítés; 3. zárt sorú, földszintes beépítés (kisvárosi sorház); 4. félig zárt, földszintes beépítés (fésűs beépítés és családi házas beépítés); 5. szőlők közötti szórvány a Kertségek I. területén (23. ábra).

A város arculatát meghatározó beépítési mód ma is a félig zárt és a fésűs, valamint a családi házas beépítés. Csak jóval kisebb arányban szerepel a földszintes, zárt sorú, formájában lényegesen városiasabb képet — kisvárosias vonásokat — mutató beépítés. A nagyvárosias többszintes beépítés, annak zárt sorú, telkes és a telektömbös változatai, mint a fejlett városias arculati elemek, zömmel a városcentrumra és az újonnan kiépült Lenin-városra korlátozódnak. A városrészt — a túlsúlyban levő laza beépítési övezetei miatt — a nagyfokú terjengősség, kedvezőtlen területfelhasználás jellemzi.

14. kép. Kecskemét déli peremén épülő többszintes telektömbös beépítésű új lakónegyed: a Leninváros (MTI foto)

A *többszintes beépítés* a fejlődés ellenére is még messze van attól a foktól, amelyet a Kecskemét életjelenségeiben zajló gyors városiasodás igénye írna elő. A városcentrumban az emeletráépítésekkel (Rákóczi úton) és foghíjbeépítésekkel (Arany János utca, Trombita utca, Bajcsy-Zsilinszky utca, Komszomol tér) tett valamelyes előbbrehaladást, a városközpont városi arculatának fejlődése térbelileg azonban alig tárgult a harmincas évekhez képest. A városmagtól meglehetősen távol, D-en épült ki Kecskemét új városnegyede, a többszintes telektömbös beépítésű Leninváros. Közte és a városmag között azonban nincs még kellő összekapcsolódás. A földszintes, zárt beépítésű és félig zárt beépítésű övezetek terjedelmes zónája tagolja el őket egymástól.

Lassan haladt előre a horizontális záródás az alacsony beépítésű területek zónájában. A többszintes beépítésű városi centrumot körülölelő *kisvárosias sorházak* övezete az elmúlt 30 év során némileg terjeszkedett, fejlődése azonban igen vontatottan haladt. A történeti várostest É-i felén ma már elérte az egykori városárkok helyén kialakult körutak vonalát. Csak a Jókai utca — Bethlen körút — Galamb utca közötti szögletben fekvő apró és szabálytalan telektömbök jelentenek ma is bevehetetlen területet számára. Ez a terület a telkek csekély belső mélysége, nagyfokú elaprózottsága s elöregedett házállománya miatt csak szanálással, telekösszevonással válhatna alkalmassá kedvezőbb beépítésre.

Hasonló nehézségek szabtak szűk teret a horizontális záródás folyamatának a történeti várostest D-i felén. Itt csak a főútvonalak mentén tudott csápszerű nyúlványokat fejlesztve némileg előretörni a sorházas beépítés. A terület zömén ma is a *fésűs beépítés* az uralkodó. Ez kölcsönöz erősen falusias jelleget az arculatnak, noha a lakóinak többsége már nem agrár foglalkozású.

A fésűs beépítés nem összefüggő öv Kecskeméten. Kiterjedésének méreteit tekintve csaknem azonos a beépítési módok között legszélesebb területet képviselő családiházas övezettel. Ennek kívülről befelé való lassú előrenyomulása és a sorházas beépítés belülről kifelé terjedése kapcsán a fésűs beépítés övezete fokozatosan számolódik fel. A folyamat meggyorsítása, a belsőség területének nagyobb népsűrűség befogadására alkalmas beépítési módokkal történő átalakítása a közeljövőben megoldandó városrendezési, fejlesztési feladat.

A *családiházas beépítés* térbelileg szintén nem összefüggő zóna. A várostest legfiatalabban beépült területein alakult ki, melyek — mint az utcahá-lózat ismertetések rámutattunk — szigetszerűen eltagolódva jelennek meg É-on és Ny-on, közvetlenül összeépülve a város korábbi lakóterületeivel; D-en és K-en viszont az iparforgalmi sáv iktatódott közéjük. Legfejtettebb formaelemeit a Hunyadváros területén találjuk, ahol nagyobb számban többszintes társas családiházak épültek.

Kecskemét beépítési jellegének ma is egyik fő vonása a lazaság, terjengősség. Ennek fő oka, hogy a horizontális záródás megakadt, nem haladt előre a történeti várostest területén. A vertikális irányú terjeszkedés is csak az utóbbi években vett lendületet, s a városcentrum ilyen jellegű átépülésé-nek üteme ma sem kielégítő. Egy új városnegyed felépítése sem pótolhatja azt a lemaradást, ami Kecskemét beépítési jellegében fennáll és előidézője annak, hogy a történeti városterület csak stagnáló népességbefogadó képes-ségű. A családiházas övezet terjedésének meggátolása sem teszi egymaga megoldottá a terjengősség veszélyének elhárítását. A különböző beépítési övek helyesebb, egészségesebb arányainak kialakítása lehet csak a célra-vezető út. Itt pedig elsősorban a belsőség központi területeinek beépítési jellegét kell a jelenlegi elmaradott szintről felemelni, népességbefogadó képességét a horizontális és vertikális irányú fejlesztéssel fokozni. Csakis így kerülhet ez a terület összhangba a családiházas beépítéssel szükség-szerűen továbbterjedő újabb városi lakóövezetekkel, anélkül, hogy tovább torzulna a városszerkezet, romlana beépítési övezeteinek mai kedvezőtlen aránya.

A beépítési módok fontos szerepet töltenek be a város népességének térbeli elrendeződésében. A nagyobb népsűrűsödést lehetővé tevő beépítési módok és a lazábbak között fennálló arányok segítik vagy éppen gátolják a város népességbefogadó képességét. A *népsűrűség* és a beépítési jelleg kap-csolatainak vizsgálata hozzásegít annak megítéléséhez, hogy mennyiben van összhang a népesség tényleges sűrűsödése és a fennálló beépítési módok között, milyen szintre kellene fejleszteni a beépítési övezetek arányait, hogy a lakosság megfelelő területi elhelyezéshez jusson.

Kecskemét 1627 ha kiterjedésű belterületén 1960-ban 46 351 főnyi népes-ség lakott. A belterület népsűrűsége 28,4 fő/ha (24. ábra). Lakóterületként a belterület mintegy kétharmada szolgál, a többit az iparforgalmi zóna és beépítésre jelen állapotában nem alkalmas mélyfekvésű területek foglalják

24. ábra. Kecskemét belterületének népsűrűsége, 1960 (VÁTERV térképe nyomán)

el. Ennek figyelembevételével a népsűrűség lényegesen magasabb, kb. 30 fő/ha feletti értéket mutat. Ha pedig kellő adatok birtokában a tényleges laksűrűséget — a lakóterületek és a népességszám arányát — módunkban állna ismerni, úgy az bizonyosan megközelítené a fejlettebb dunántúli városokét is. Mivel Kecskeméten igen nagy felületeket foglalnak el a közlekedő utak, terek, a laksűrűség nyújthatna tisztább képet a népesség tényleges területi sűrűsödéséről.

1949–1960 között a város belterületi népessége mintegy 10 000 fővel gyarapodott. Mint azt a 13. táblázat adatai tükrözik, a népességnövekedés 37%-a a belső lakóövezben — az 1930. évi belterületen —, a többi a szigetszerűen szétforgácsolódó külső lakóövezben emelte a népesség számát. Az új betelepülők beáramlása a belső lakóövez nagyfokú zsúfoltságát idézte elő, mivel annak avult beépítési szerkezete gátolta a terület népességbefogadó képes-

ségének tágulását. A korábban lazábban benépesült, félig zárt beépítésű zónák is nagymértékben feltöltődtek ez időben. Népsűrűség tekintetében elmosódtak a különbségek a lazább és tömörebb beépítésű területek között. Csaknem homogén népsűrűségi kép alakult ki a belső lakóövezetben, 100–200 fő/ha értékkel. Csupán a Rákóczi út és az új építkezések szinterei — a foghíjak és a Leninváros lakónegyede — emelkednek ki 200–300 fő/ha népsűrűségi értékkel ebből az átlagból. Csak a várostest Ny-i felén kiépült villanegyedszerű családiházas negyed népességtömörülése lazább.

Az új külvárosokban — a külső lakóövezet szigetszerűen megjelenő darabjain — a városbaözlés, a beköltözők számának gyors emelkedése 50–100 fő/ha népsűrűséget alakított ki. Ez a levegősebb, lazább családiházas beépítésű terület kedvezőbb körülményeket biztosít a lakosság területi elhelyezésére, mint a belső lakóövezet nagy része.

A várost keretező kertségek építési tilalom alá vont területek. Népeségbefogadó képességük fokozódását a lakásépítkezések leállítása meggátolta. 10–30 fő/ha népsűrűségük továbbfejlődése megállt. Lakóik foglalkozáscseréjével azonban tovább zajlik itt a város külső lakóövezetének térbeli terjedése.

A 100 lakóépületre jutó lakások és lakosok száma 1960-ban

Területi tagozódás	100 lakóépületre jutó	
	lakás	lakos (fő)
Belterület	185	657
Kertségek I.	115	364
Kertségek II.	115	417
Tanyazóna	112	410
<i>Kecskemét közigazgatási területén</i>	154	516

A Kecskemét lakóövezetén élő népesség foglalkozásának városiasodási folyamatáról az előző fejezetben ismertetett kép alapján úgy ítélnénk, hogy a jelenlegi foglalkozási szerkezet szükségessé, s egyben lehetővé is teszi a lakóterület olyan övezetes kiképzésének meggyorsítását, amely előmozdítja a városias népesség nagyobb fokú területi tömörülését, s egyben szabad utat enged az újonnan beáramlók területi elhelyezése számára. Ehhez azonban olyan városrendezési és fejlesztési tervek szükségesek, amelyek a funkcionális értelemben vett város teljes egészére terjednek ki.

Funkcionális morfológiai övezetek

Az eddigi vizsgálatokból kirajzolódtak a város életjelenségeinek azok a fő vonásai, amelyek döntően meghatározzák a városszerkezetet. Feltártuk az arculat egyes elemeit, amelyek mint járulékos tényezők befolyásolják a település belső szerkezeti tagolódását. További feladatunk annak a bemutatása, hogy a várostesten az egyes funkciók sajátos térbeli halmo-

zódása és az arcuati jegyek területi differenciálódása nyomán milyen jellegű, méretű és arányú övezetek alakultak ki Kecskeméten, s ezek mint a város szerkezetét összetevő övezetek, hogyan fungálnak együtt.

A város belső szerkezeti tagolódása egyrészt arról nyújt képet, hogy az életjelenségek — funkciók — miként illeszkednek bele, s alakítják át a város korábbi szerkezetét, másrészt, hogy milyen arcuati hatásai és kölcsönhatásai vannak ennek a folyamatnak.

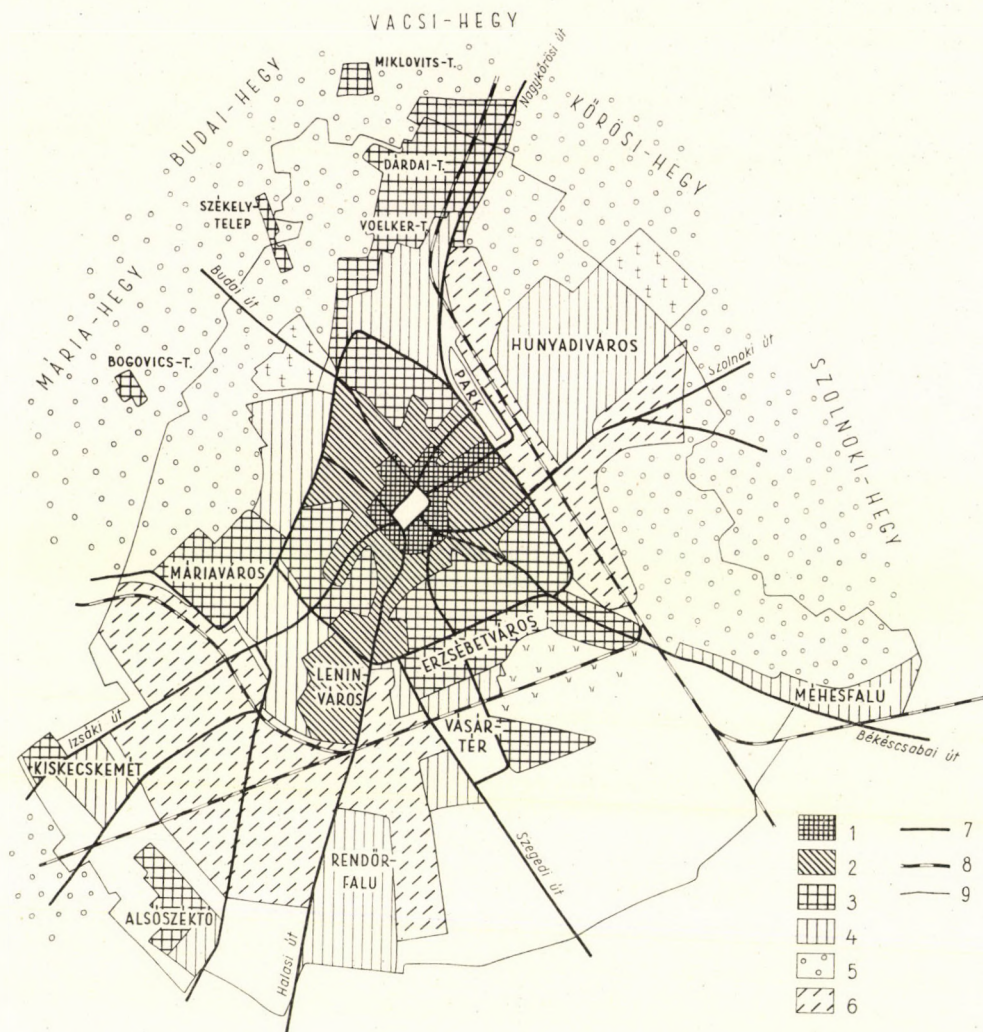
1930-ban a földrajzi értelemben vett város még nem töltötte ki teljesen a zárt település kereteit sem. Ma már nemcsak a zárt település határait nőtte ki — a külső lakóöv szétforgácsolódó, szigetszerűen megjelenő lakótelepeivel, s a terjedelmessé duzzadt iparforgalmi övvel —, hanem behatolt a Kertségek I. övezetének sűrű, szórt elrendeződésű lakóvidékére is. A földrajzi értelemben vett város határait nagyjából a Kertségek I. határai jelölik (16. ábra).

A funkcionális várostest nagyméretű területi terjeszkedése ma főleg ipari városainkra jellemző. Alföldi városaink sorában jóval szerényebb méretű volt a földrajzi várostest növekedése. Az alföldi nagyvárosok — Szeged, Debrecen — kivételével csak Kecskemét, Békéscsaba, Szolnok és Nyíregyháza városiasodása haladt előre ütemesebben. Míg az ipari városok széles lakóövkörét fejlesztettek ki maguk körül, amely lényegében a funkcionális várostest nagyméretű kitágulását jelenti, addig még a jól fejlődő alföldi városokban is ehhez képest csak szerény méretű területi bővülés történt az elmúlt két évtized során.

Ezekben a fejlődő alföldi városokban a városiasodás nem csapott még át a zárt településtest határain, hanem a még fellelhető falusias maradványok felszámolásának útját egyengette. Kecskemét és más hozzá hasonló alföldi város jelen városiasodási fázisa másban is eltér az ipari városokétól. Más-ként vetődnek fel itt azok a feladatok is, amelyek a városra hárulnak, hogy a környéke városiasodásához hatékony segítséget nyújtson. Ez utóbbi problémákkal, mint fontos, bár nem csekély nehézségeket hordozó kérdésekkel a belső-tanyazóna analízisének kapcsán külön, kiemelten kívánunk foglalkozni.

Kecskemét mai belső szerkezeti felépítésében mindazok az övezetek megtalálhatók, amelyek valamennyi fejlett városunk lényeges szerkezeti elemei (25. ábra). 1. A városközpont mint elsődleges munkahelyöv, ahol a központi intézmények, üzletnegyed tömörülnek. Életjelenségeit és arcuatiát tekintve egyaránt a legfejlettebb városi szinten levő terület. 2. A belső lakóöv — a városias népesség lakóterületének legjelentősebb zónája. 3. Az iparforgalmi övezet — mint másodlagos munkahelyöv — a gyárak, nagy tégigényű intézmények vasútvonalakhoz, szállítási főutakhoz szorosan kapcsolódó széles sávja. 4. A külső lakóövezet lazább térbeli elrendeződésű, a főútvonalak mentén kisebb-nagyobb lakótelepekre bomló szigetszerűen megjelenő részei, amelyek kiegészülnek a kertségekből szórt elrendeződésű nem agrár népesség lakóházaival.

Ezek az övezetek, amelyek a városszerkezet fő alkotóelemei, arról tanúskodnak, hogy Kecskemét belső szerkezeti felépítését tekintve fejlettebb városaink sorába tartozik. Az egyes övek méretei, az egész várostesthez viszonyított arányai és térbeli elrendeződésük sajátosságai adnak választ arra a kérdésre, hogy Kecskemét, városszerkezetét tekintve, milyen helyet foglal el a fejlettebb városok rangsorában. Az így nyert képen a városszerkezet egyéni vonásai rajzolódnak ki. Ezek szorosan összefüggnek a város

25. ábra. Kécskémét funkcionális morfológiai övezetei, 1963

1 = városközpont, 2 = belső lakóövez városias zónája, 3 = belső lakóövez falusias és hóstát jellegű zónája, 4 = külső lakóövez zárt lakótelepei, 5 = külső lakóövez pereme a szőlők közötti szórvány (Kertészek I.) része, 6 = ipar-forgalmi öv, 7 = főforgalmi út, 8 = vasút, 9 = belterület határa

sajátos történeti fejlődésével — múltbeli funkcionális szerepköreivel, arcu-
lati sajátosságaival — az életjelenségek és arculat jelenben zajló fejlődésé-
vel, a felszíni viszonyok helyi sajátosságaival egyaránt.

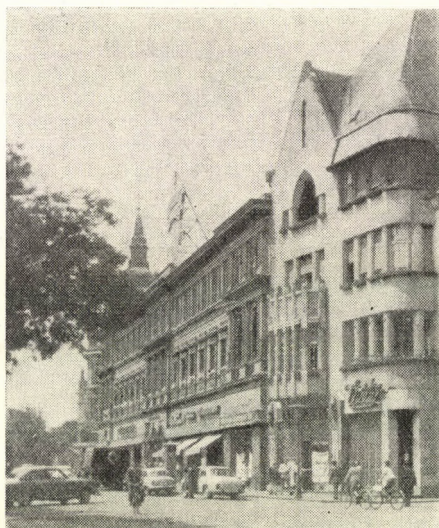
A városközpont nemcsak funkcionális értelemben, hanem térbeli elhelyez-
kedését tekintve is Kécskémét központja. A Szabadság tér és Kossuth tér
egymásba kapcsolódó nagy kiterjedésű téregyüttese és az itt csomózódó
főútvonalak terekre öblösödő torkolatai (Széchenyi tér, Lestár tér, Katona
József tér, Beloiannisztér, Kálvin tér) alkotják a város központját. Kiterje-

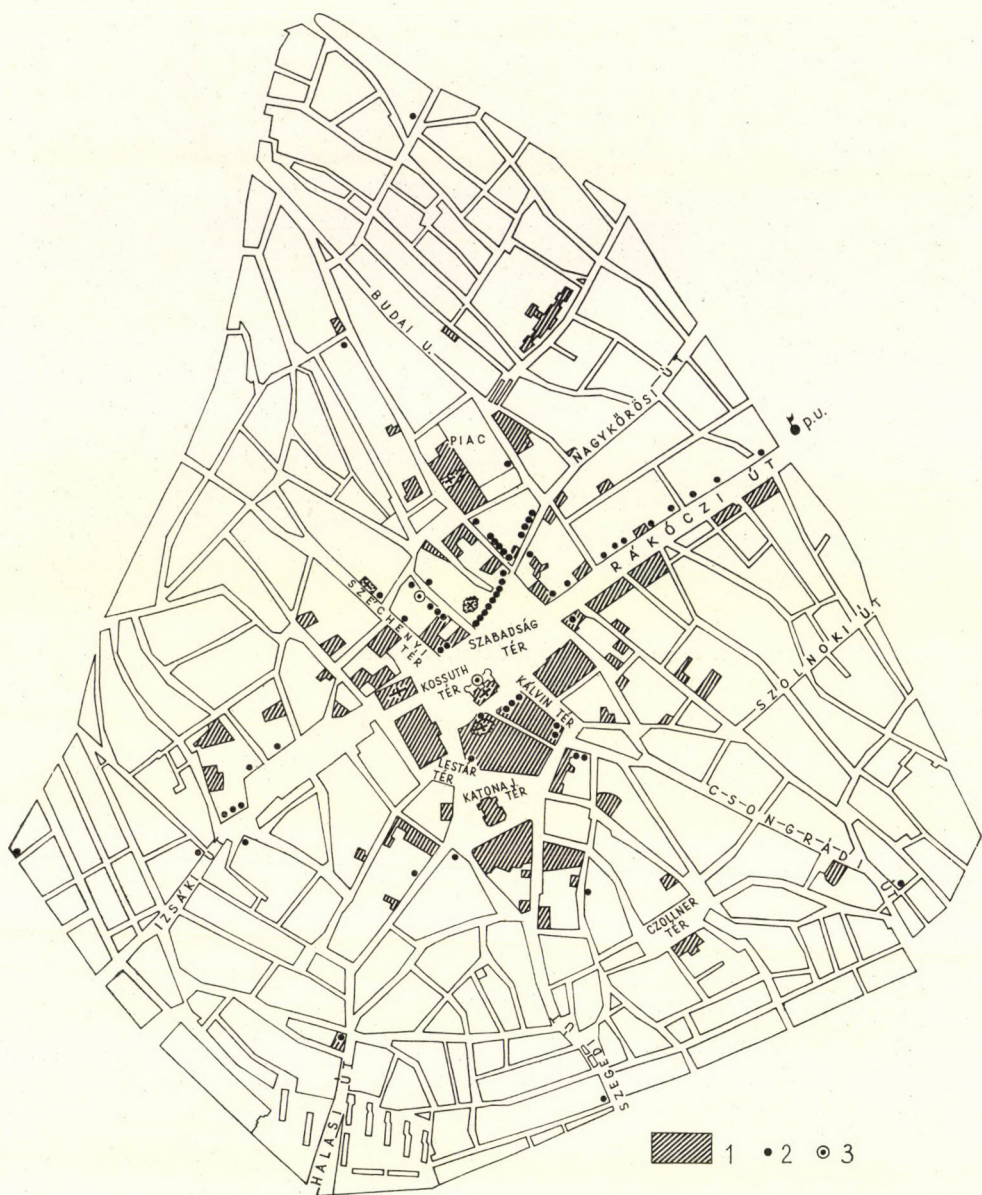
15. kép. Kécskémét városközpontja: a Szabadság és Kossuth tér együttese, a pályaudvartól a térre vezető sugárúttal, a Rákóczi úttal (MTI foto)

17. kép. A Rákóczi út új bérházainak földszintjét összefüggő üzletsor foglalja el (Lettrich Edit felv.)

16. kép. Szakboltok sorakoznak a főtérről többszintes bérházainak földszintjén is (Lettrich Edit felv.)

26. ábra. Városközpont

1 = közintézmény, 2 = szakbolt, 3 = áruház

dése a harmincas években a városter egészéhez képest még viszonylag szűk területre korlátozódott.

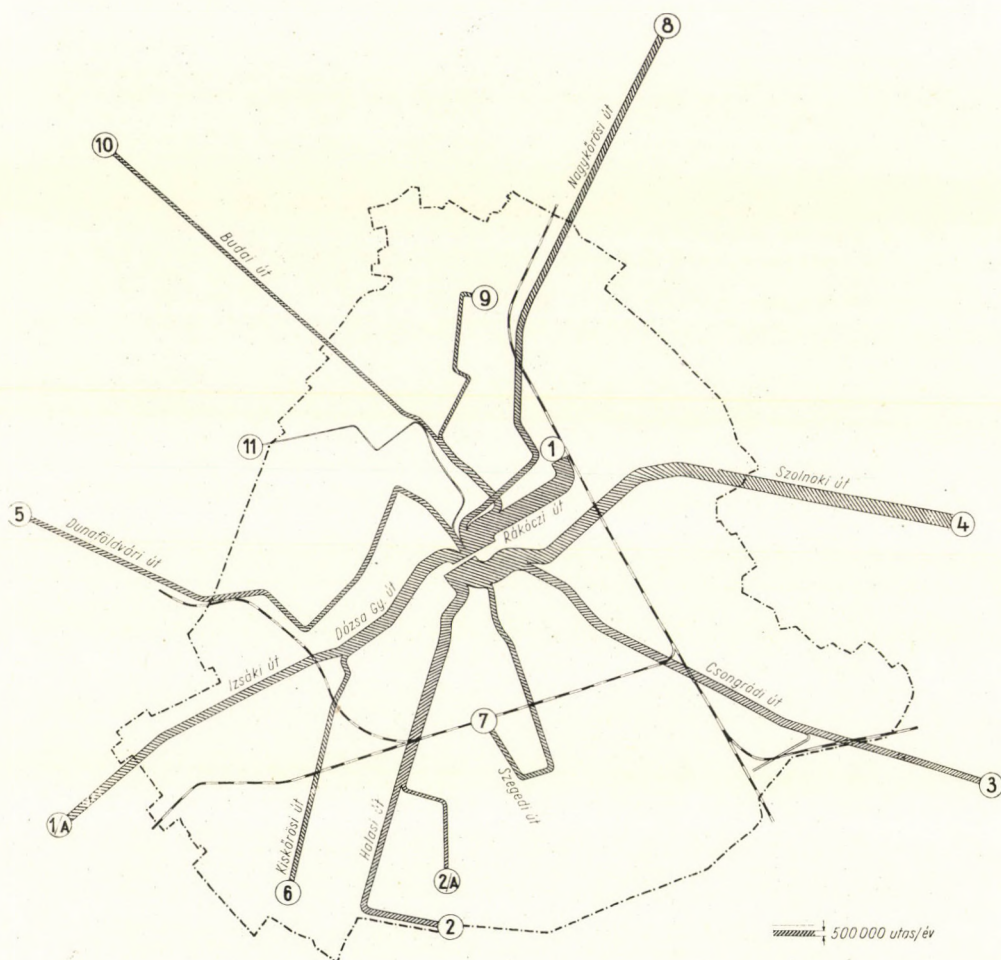
Az 1950-es évektől — a megyeszékhellyé előlépett Kecskeméten — tetemesen megnövekedett az új közintézmények száma. Többségük a térrendszer D-i területén lokalizálódott. A koncentráció mértékére jellemző,

hogy innen csaknem teljesen kiszorult a lakóhelyfunkció. A többszintes házak többségében ma az igazgatási, oktatási, kulturális, egészségügyi, központi szerepkörű intézmények foglalnak helyet. A területi szakosodás ilyen erős fokozódásával egyidőben zajlott a városközpont térbeli tágulása. A főforgalmi útvonallá alakított Rákóczi út É-i oldalán, az útvonal teljes hosszában kiépített többszintes bérházak földszintjén nagyvárosias jellegű üzletek megszakítatlan, összefüggő sora helyezkedik el. A szemközti oldalon pedig — mint a térrendszer D-i peremén koncentrálódó közintézmények övezetének közvetlen folytatásában — tetemesen megszorodott a különféle funkciójú közintézmények száma. Az emeletráépítésekkel mindkét oldalon többszintes beépítésű Rákóczi út Keeskemét legsűrűbben lakott része, mellyel a nagyvárosias jellegű városközpont ma már a pályaudvarig kiterjeszkedett. Hasonló folyamat zajlik napjainkban a Nagykőrösi utca — a korábbi kereskedelmi forgalmi főút — fokozatos átépülésével. A városközpont ÉNy felé — a Budai út irányában — is előrenyomult kissé. A Komszomol tér nagyvárosias jelleggel beépített területén helyet kapott oktatási és egészségügyi központi funkciójú intézmények tágították a városközpontot ebben az irányban (26. ábra).

18. kép. A Komszomol tér körüli oktatási és egészségügyi intézmények emeletes épületei szigetként emelkednek ki a kisvárosias földszintes sorházak tömegéből (MTI foto)

Fejlett városaink többségében általában nagyobb a városközpont mérete és a funkcionális várostest összterületéhez viszonyított aránya, mint Kecskeméten. De ezekben a városokban nem is alakult ki a központi funkciók ilyen erős területi koncentrációja. A nagy kiterjedésű kecskeméti központi térrendszeren helyet foglaló üzletek, nagyszámú hivatal, iskolák, egészségügyi intézetek részint mint munkahelyek, részint mint különböző jellegű szerepköröket ellátó intézmények nagyméretű népességáramlást váltanak ki a nap minden szakában. Tekintélyes népességforgalom bonyolódik le itt a város szívében. A forgalmi zsufolódás feloldását a főtér (Szabadság és Kossuth tér együttese) monumentális méretei teszik csak lehetővé. Dunántúli városainkban a keskeny főforgalmi utak, apró terek szűk forgalmi keretei között szinte elképzelhetetlen lenne ennek a forgalomnak a

27. ábra. A városi autóbuszok utasforgalma 1963-ban Kecskeméten
1-11 = autóbuszok járatszáma

zavartalan lebonyolítása. Igaz, hogy nem is alakult ki bennük az elsődleges munkahelyöv ilyen nagyfokú, szűk területre koncentrálódott formája. Ez helyi sajátosság, amely a város fiziognómiai adottságaival áll közvetlen összefüggésben (27. ábra).

A nagy kiterjedésű várostesten csaknem teljesen hiányzanak a kisebb méretű *alcentrumok*. A Lenin-város, mint új lakónegyed, most alakulóban levő intézmény- és üzlethálózatával a lakónegyed jellegen kívül más funkciót nem tölt be. A Czollner tér is csupán fejlődésében félbenmaradt *alcentrum*. Nagyobb területi kiterjedésű városoknál az *alcentrumoknak* fontos szerepük van a lakosság helyi szerepkörű intézményekkel való hatékonyabb ellátásában. Kellő fejlődés, szakosodás esetében ezek a központi szerepkörökből is részesedhetnek. Kecskeméten az *alcentrumok* tervszerű kialakítása a jövő feladatai közé tartozik.

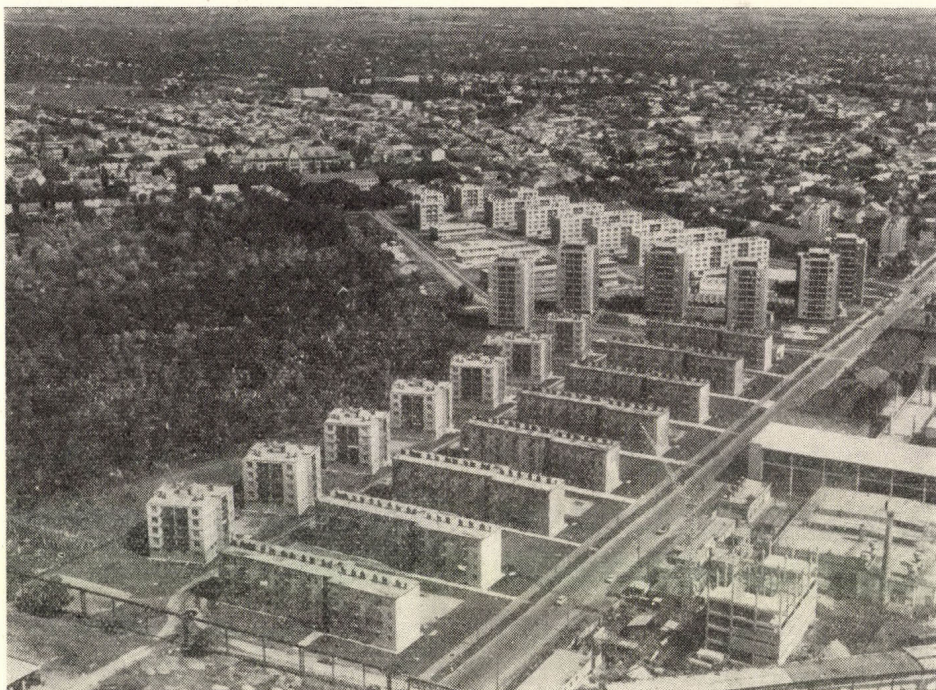
A városközpontot a *belső lakóöv* öleli körül. Határait három oldalról — K, D, DNy — vasútvonalak, ill. az ezekhez kapcsolódó iparforgalmi zóna jelölte ki. A városfejlődés sajátos vonását tükrözi, hogy a vasútvonalak által határolt területen belül a D-i részek alacsony fekvésű, csekélyebb értékű telkei már teljesen beépültek. A Ny—ÉNy-i, magasabb fekvésű, egészségesebb területek irányában csak kisebb méretű volt a terjeszkedés. Ezek nemcsak előnyös fekvésűek, forgalmilag is jó kapcsolatokkal rendelkező területek, hanem még ma is szabadon állnak a lakóterület céljaira.

Kecskemét *belső lakóöve* életjelenségeit és arculati jegyeit tekintve egyaránt messze elmarad a fejlett alföldi nagyvárosokétól (Debrecen, Szeged). De a vele sok szempontból rokon Szolnok *belső lakóöve* ma már kevésbé hátramaradott. Szolnok túlnyomóan zárt sorházakból álló *belső lakóövében* már többszintes házak is jelentős arányban szerepelnek, viszont Kecskemét *belső lakóöve*, magas népsűrűsége ellenére, a horizontális záródás erősebb fokozódásáig sem tudott eljutni. Az alacsony szintű, zárt beépítés és a hóstát-szerű — külvárosi jellegű — lakóterületek között is az utóbbi van csaknem kétharmados többségben.

A *belső lakóöv* zárt beépítésű zónája nagyjából egybeesik a város legjobban közművesített — villannyal, vízvezetékkel és csatornahálózattal egyaránt ellátott — területével. Ezt a területet kívülről keretező külvárosok közművesítettségi szintje már igen alacsony. A villannyal való ellátottságon kívül csak részben megoldott a lakosság vízvezetéki vízzel való ellátása, csatornahálózata pedig csaknem teljesen kiépítetlen (28. ábra). Az utóbbi

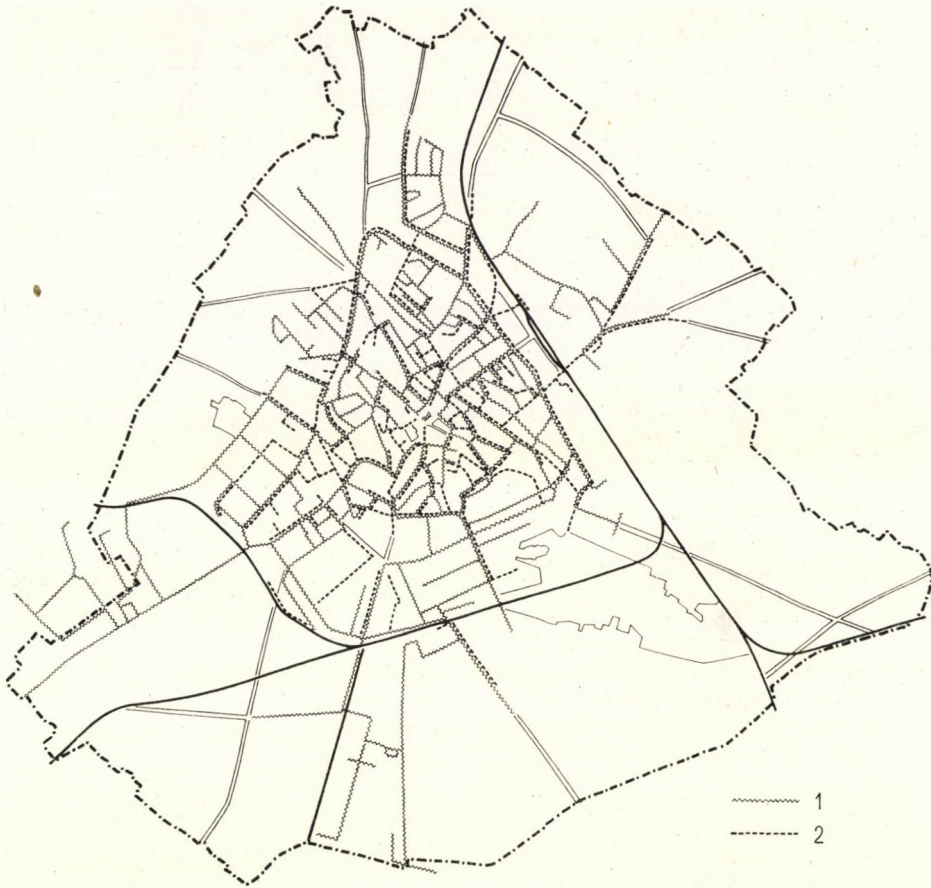
19. kép. A városközpontban zajló élénk forgalomban a kerékpárnak is szerepe van. Kerékpármegőrző a főtér egyik szögletében (MTI foto)

20. kép. A Leninváros (lev. lap)

21. kép. Elkészült az új lakónegyed bevásárló-központja (Lettrich Edit felv.)

28. ábra. A vízvezeték- és csatornahálózat a beépített területen
 1 = vízvezeték-hálózat, 2 = csatornahálózat (VÁTERV térképe nyomán)

öt-hat esztendő alatt végrehajtott beruházások eredménye a terület vízvezeték-hálózatának fejlesztése, a külvárosok lakosságának vízvezetéki vízzel — utcai csapokból — való ellátása. A város kétlaki népességének jelentős hányada ezekben a XIX. sz.-ban kialakult külvárosokban él. A népesség zöme itt kisállattartó, mint azt a 15. ábra szemlélteti. A Kecskemét belterületén 1963-ban összeírt 1567 sertés, 174 szarvasmarha, 14 ló és 438 juh több mint felét tartják ezen a hóstátszerű, gyengén közművesített, igen sűrűn lakott külvárosi területen. Az állattartási tilalom a belterület teljes egészére ez ideig még nem volt kiterjeszthető, mivel az önellátás ilyen formáit sem tudja még nélkülözni népgazdaságunk. Az urbanizálódás előrehaladásának ezen korlátai is csak fokozatosan számolhatók fel. A hóstát kiterjedt területén élő nagyszámú népesség életkörülményeinek javítása a városfejlesztés legaktuálisabb problémái közé tartozik, melynek megoldása nem egyszerű feladat.

22. kép. Kisvárosias lakóházak a Bethlen körúton, szépen gondozott előkertekkel (Lettrich Edit felv.)

23. kép. A toronyházak tövében kialakított új üzletsor (Lettrich Edit felv.)

24. kép. Féligzárt beépítésű lakóövezet, a belső udvaron és az utcán növényzettel (Lettrich Edit felv.)

Kecskemét mai korlátozott mértékű népességbefogadó képessége főként a belső lakóöv elmaradott fiziognómiájával függ össze. Ez az öv az eddigi népességbeáramlás következtében már elérte telítettsége felső határait. A belső lakóöv további besűrűsödésére csak tervszerű, fokozatos átépítés nyújt lehetőséget. Ez utcarendezéseket, telekkisajátításokat, szanálást igényel, így nem ígérkezik gyors lejárátú, rövid idő alatt megvalósítható feladatnak, márcsak azért sem, mert az eddiginél hatékonyabb városi telekpolitika kialakításával is szervesen összefügg. Mindezek szükségszerűvé teszik, hogy az új betelepülők a zárt beépítésű várostest további térbeli tágításával — újabb beépítetlen területek bevonásával — kapjanak kellő elhelyezést. A belső lakóöv fokozatos átépítésével növelhető besűrűsödés érdekében viszont mielőbb fel kellene tárni azokat a lehetőségeket, amelyekkel a magánépítkezések is a jelenleginél hatékonyabban bekapcsolódhatnak a belső lakóöv fejlesztésébe. Erre a részletes városrendezési tervek készítésekor lehetne kialakítani a megfelelő megoldásokat.

Az *iparforgalmi övben* tömörülnek Kecskemét valamennyi jelentősebb ipari üzei, valamint a nagykereskedelem raktárai, a vasúti pályaudvarok, a hozzájuk kapcsolódó forgalmi berendezésekkel, tárolóterületekkel. Csaknem teljesen záródó övet vonnak a belső lakóöv körül K—D—DNy-on. Kiterjedését tekintve ez az öv vetekszik a belső lakóöv nagyságával. Az iparforgalmi munkahelyek nagyfokú területi koncentráltóságával és egyben azok szállítás- és térigényes jellegével függ össze Kecskemét erősen fejlett iparforgalmi zónája.

A város új ipari létesítményei — nehézipari üzei — szintén ebben az övezetben vagy annak közvetlen szomszédságában működnek. A belső lakóövben levő kisüzemek egy része — melyek a jelenlegi telephelyen nem korszerűsíthetők — a tervek szerint a tömbösítés fokozatos kialakításával szintén ebbe a zónába kerül majd át. A város iparfejlesztési terveiben szereplő újabb ipari létesítmények telephelyigényének kielégítése ugyancsak ide koncentrálódik. A nagykereskedelem technikai korszerűsítésével kapcsolatos építkezések is ide kapcsolódnak. De helyet kérnek itt a mezőgazdaság jövőben kiforruló ipari jellegű létesítményei is — pl. takarmánygyár, különböző terményraktárak stb. —, és mindazok a létesítmények, amelyeknek a mezőgazdaság fokozódó teherszállítási feladatainak megoldásában szerepük van. A városnak ez a teherforgalom szempontjából a külső határok felé legjobban feltárt területe szintén telephelyként fog szolgálni. Ezek az iparforgalmi övezet területén torlódó igények egyrészt tetemesen tovább növelik a zóna határait a még beépítetlen D—DK-i irányban, másrészt magasabb követelmények elé állítják a forgalom lebonyolítását, ami a meglevő forgalmi felületek növelését és korszerűsítését teszi szükségessé.

Az iparforgalmi övezet továbbfejlesztése, a belső lakóöv körüli sávjának D-i záródása a városszerkezet alakulására is további fontos következményekkel jár. A város területén koncentrálódó munkahelyek nagymértékben befolyásolják a népesség napi áramlásának irányát, méretét. A belső lakóöv és az iparforgalmi öv közötti napi személyforgalom lebonyolódását a város sugaras-gyűrűs úthálózata jelentősen megkönnyíti Kecskeméten. A városi autóbuszforgalom a tervezett körjáratokkal kiegészülve — a körutak bekapcsolásával — biztosítani tudja a belső lakóöv személyforgalmát. Ezzel szemben az iparforgalmi öv külső, D-i peremén elhelyezkedő lakóöv továbbfejlesztésének már határokat szabnak a fokozódó forgalom lebonyolításával

25. kép. A fésűs beépítésű, sűrűn lakott Erzsébetváros főforgalmi útja, az Erzsébet körút (Lettrich Edit felv.)

26. kép. Hóstát az Erzsébetvárosban (Lettrich Edit felv.)

27. kép. Gondosan karbantartott régi vályogház a városmag déli peremén (Lettrich Edit felv.)

fellépő nehézségek. A közlekedési problémák ismét felvetik a várostest terjeszkedése Ny—ÉNy felé való terelésének szükségességét.

Kecskemét *külső lakóövezete*. É-on, K-en és D-en az ipari munkahelyek közvetlen szomszédságában a főforgalmi sugárutakhoz lakótelepek kapcsolódnak. Mint fekvésük is jelzi, az iparforgalmi munkahelyek vonzása hívta életre ezeket a kisebb, hóstát jellegű maggal rendelkező, s újabban családiházias beépítéssel kibővült lakótelepeket. Forgalmi fekvésük szabta határok miatt nem zárulnak egységesen összefüggő övezetté. Egyedül az utóbbi esztendőkből felépült Hunyadváros nagyobb kiterjedésű, lakótelepszerű. Többszintes beépítésű társas családiházaival a többiekénél nagyobb fokú népességhalmozódást alkot. A külső lakóöv részei a városközponttól mintegy 2,5—3,5 km távolságra fekszenek. A város belső területeivel való forgalmi kapcsolatuk kialakítása szabta meg az egyes részek fekvését, alakját. Valamennyi — a Hunyadváros kivételével — a fő közlekedési utak mentén sáv alakban elnyúló terület. Összterületük csaknem megközelíti a belső lakóöv méretét. Laza beépítésük folytán azonban az itt lakók száma csak töredékét alkotja a belső lakóövben tömörülő népességnek. A külső lakóöv népességének zöme nem agrár főkereseti forrása mellett agrár jellegű kiegészítő jövedelemmel is rendelkezik. Ennek fő formája a kisállattartás, ami ebben az övezetben általános, és gyakran párosul szőlőgyümölcsstermeléssel. Csupán a villanyárammal való ellátásban kapcsolódott be ez ideig a külső lakóöv a város közműhálózatába. Víz- és csatornahálózatának kiépítése csaknem teljes egészében a jövő gondjai sorába tar-

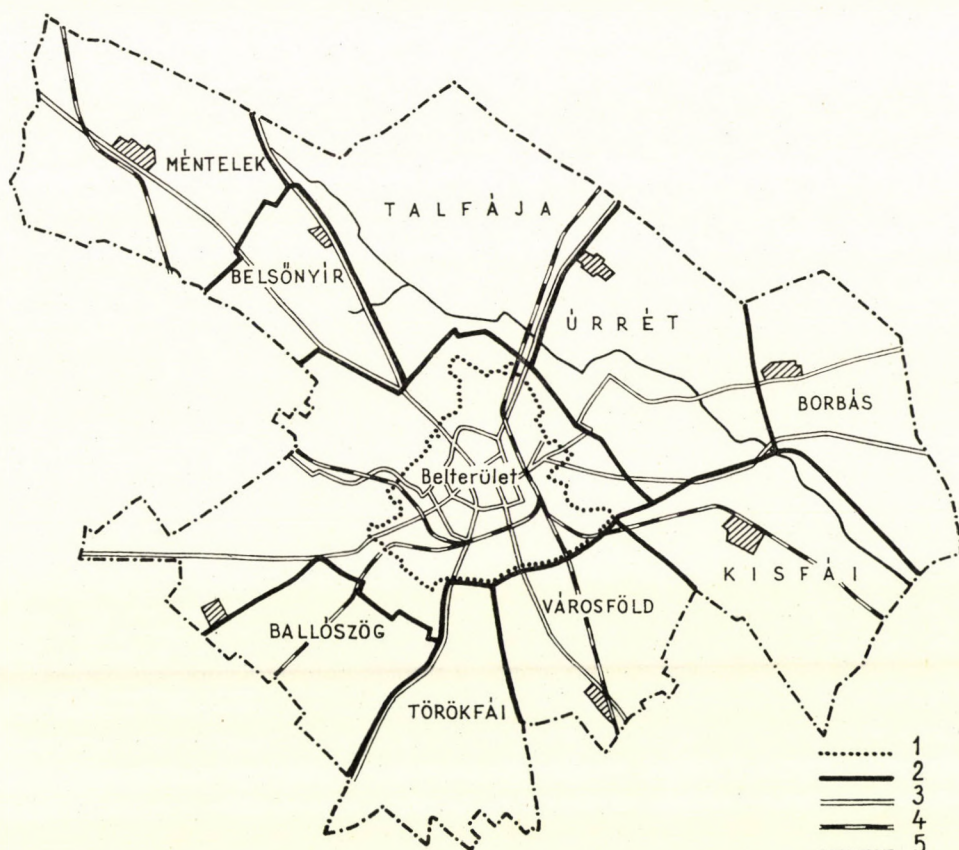
tozik. Mindössze a Hunyadiváros és Rendőrfalu közművesítettége kedvezőbb a többi külső lakóövi területekénél.

A város népességbefogadó képességének fokozása, lakásállományának fejlesztése újabb lakóterületek kialakítását teszi szükségessé. Terjeszkedése révén a várostest fokozatosan benyomul a szőlők közötti szórványok, a *Kertségek I.* övezetébe. Az itt még meglevő mezőgazdasági ingatlanok — kertek — fontos tartalékterületek a város térbeli fejlődése számára. *Földjárdékuk az igénybevétel, hasznosítás útjén alakul át telekjárdékká. Lényegében ez jelöli ki — közgazdasági értelemben is — a funkcionális város-terület határát.*

Az „átmeneti jellegű” *Kertségek II.* öve már nem a szorosan vett város-terület része. Mint a kerti kultúrájú mezőgazdasági termelés színtere, parcellái magas intenzitási járadékkal bírnak. Ez a terület egyben nagyobb számú *kétlaki* népesség lakóhelyéül is szolgál. A városhoz való közvetlen közelsége, ebből adódó forgalmi kapcsolatai és magasabb népsűrűsége folytán különbözik a belső tanya-zónabeli sűrűn lakott szőlővidéktől, amelyhez DNy-on térbelileg közvetlenül is kapcsolódik.

C) Kecskemét szűkebb környéke: a belső-tanyazóna

A szűkebb értelemben vett, mai kecskeméti tanyavilág — a belső-tanyazóna — a város 26 385 ha kiterjedésű közigazgatási területének csaknem 85 %-án, 22 199 ha területen, a Kertségek II. „átmeneti jellegű övezetének” külső folytatásában fekszik. Mivel a Kertségek II. összefüggő gyűrűt von a tulaj-

29. ábra. A kecskeméti külső határ „puszták” szerinti tagolódása

1 = belterület (tervezett) határa, 2 = az egyes „puszták” határa, 3 = út, 4 = vasút, 5 = a város közigazgatási határa

donképpeni város — a belterület és Kertségek I. — körül, így a város és a belső-tanyazóna térbelileg csak közvetve, a Kertségek II. „átmeneti” övén keresztül kapcsolódik egymáshoz. Funkcióját tekintve ez a tanyaöv a mezőgazdasági termelés színtere, amely egyben a 12 127 főnyi lakosság lakóterületét is alkotja. A lakóházak a hozzájuk kapcsolódó gazdasági udvarokkal zömmel szórt elrendezésben ülik meg Kecskemét kiterjedt külső határát. Az állandóan lakott tanyavilág kialakulásának sajátos történeti, gazdasági, társadalmi okait, létrejöttének folyamatát már a korábbiakban kifejtettük. Egyben arra is rámutattunk, hogy mai társadalmi-gazdasági viszonyaink között a tanya mint települési-gazdálkodási forma olyan múltbeli örökség, amelynek hosszabb-rövidebb ideig való fennmaradásával még számolnunk kell. Lakossága életviszonyainak javítása így számos problémát vet fel, melyeket egyeztetni kell a terület nagyüzemi gazdálkodása fejlesztésének kérdéseivel (29. ábra).

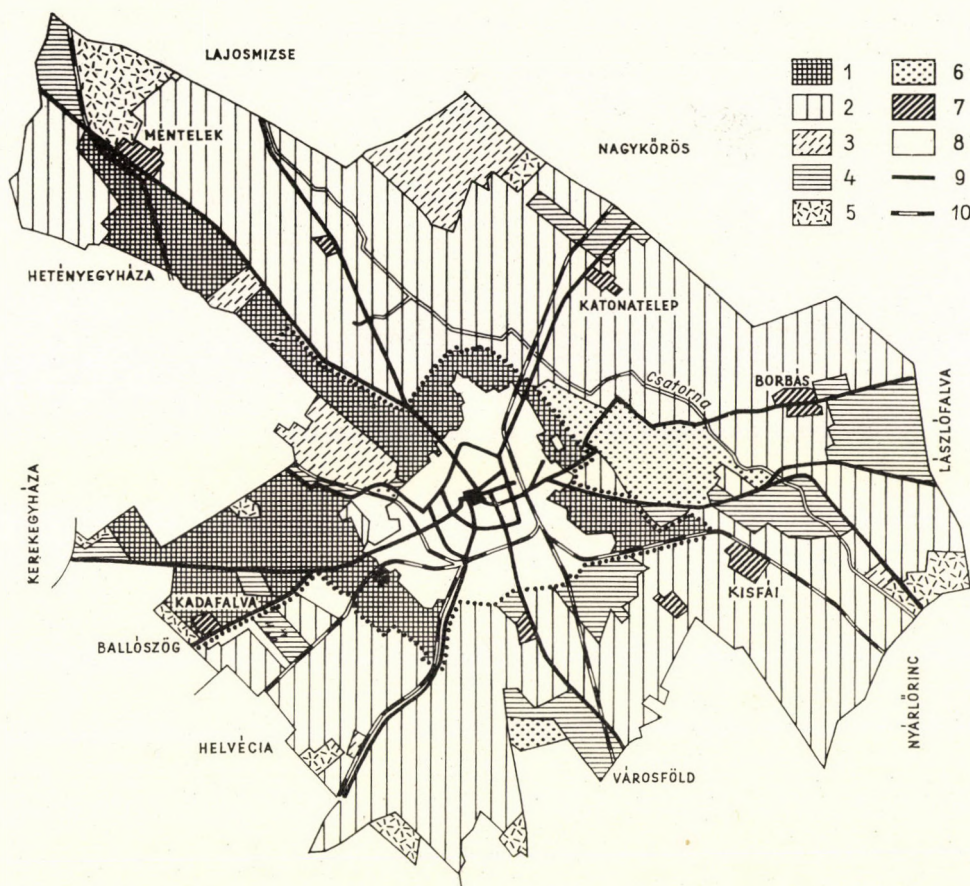
A belső-tanyazóna övezetei a mezőgazdasági termelés jellege szerint

A szűkebb értelemben vett kecskeméti tanyavilágban a *gazdálkodás fő ága a mezőgazdaság*. Rajta kívül itt más termelési tevékenység szerepe jelentéktelen. A kisüzemi egyéni parasztgazdaságok az 1959/60. évben nagyobb méretűvé szélesedett termelőszövetkezeti mozgalom hatására gyors ütemben felszámolódtak. A mezőgazdasági termelés fő faktorait ma a város 12 termelőszövetkezete és 4 termelőszövetkezeti szakcsoportja alkotja (30. ábra).

A nagyüzemi átszervezés kapcsán 1963 végén a termőhatár 95%-a, 41 675 kat. hold a tanácsai szektor kereteibe tartozott. Ebből a létrejött 12 termelőszövetkezet közös művelésű földterülete mind jobban gyarapodott. 1960-ban a termőhatár 43%-án folyt közös művelés, ami 1963-ig 55%-ra nőtt. A termelőszövetkezeti háttáji gazdaságokon és egyéb tanácsai szektorhoz tartozó területeken kívül az erdőgazdaság és a szomszédos Helvéciai Állami Gazdaság és Városföldi Állami Gazdaság Kecskemétre átnyúló területei részesednek még kisebb arányban a város külső határából.

A műveléságak aránya már valamelyest tájékoztat a termelés fő vonásairól. A termőhatár közel egyötödén belterjes, fejlett szintű kerti kultúra alakult ki. Ezen belül a szőlőtermelésnek van ma a legnagyobb jelentősége (31. ábra és 19. táblázat).

A szőlő nem egyenletesen oszlik el a külső határban, hanem a központi homokhátságnak Kecskemét Ny-i felére kiterjedő vidékeire koncentrálódott. Az összes szőlőterület mintegy háromnegyede itt foglal helyet. Ez a vidék — amely a belső-tanyazónának egyben forgalmilag legjobban feltárt szakasza — kiterjedt szőlő-gyümölcskertjeivel 4 termelőszövetkezeti szakcsoport kereteibe tartozik. Ez a sűrűn lakott terület, amely forgalmi fekvését tekintve már csak fenntartással nevezhető tanyai jellegűnek, gazdálkodását tekintve is elűt a külső határ többi részétől. A kisüzemi keretek között — családi művelési formában — folyó szőlő- és gyümölcstermelés a termelés fő ága. Más ágazat jelentősége, még az állattartásé is, messze elmarad mögötte. A csaknem monokultúrás jelleg szükségserűvé teszi a környező területekkel

30. ábra. A külső határ szektorális megoszlása, 1963 (Készítette BORSOS P., Duna—Tisza közti Mezőgazdasági Kísérleti Intézet)

1 = szakszövetkezetek, 2 = termelőszövetkezetek, 3 = egyéni gazdák területe, 4 = állami terület, 5 = kibírások, 6 = Legeltetési Bizottság, 7 = tanyaközpont beépített vagy beépítésre kijelölt területe, 8 = belterület, 9 = út, 10 = vasút

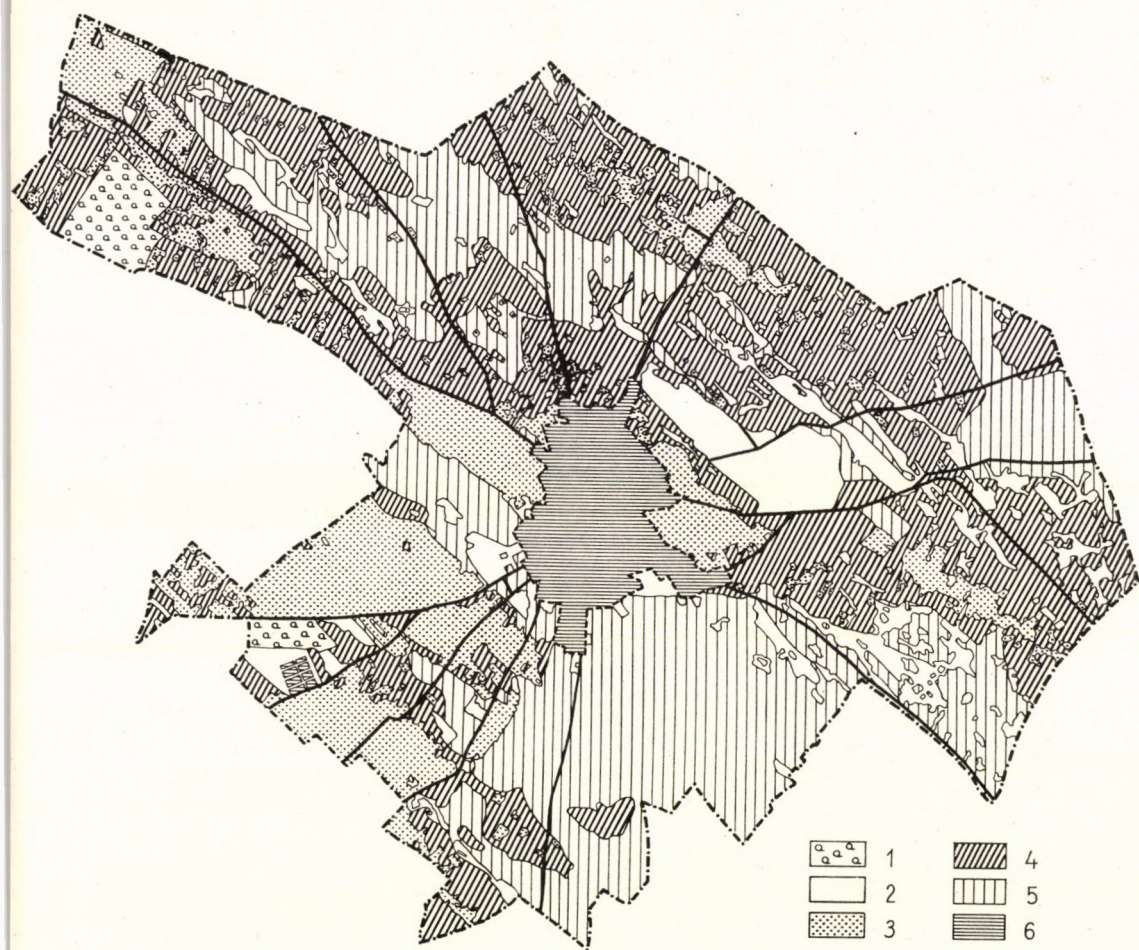
— főleg azok állattartásával — a kapcsolatok kiépítését, az erősen trágyaigényes kerti kultúra fejlesztése érdekében.

A termőhatár további kétharmadán — Méntelek, Belsőnyír, Talfája, Úrrét, Borbás, Kisfái, Városföld, Törökfái pusztákon — a *szántóföldi növénytermelés* és a hozzá kapcsolódó állattenyésztés domináns. Az itt működő 12 termelőszövetkezet nagyüzemi kereteiben folyó gazdálkodás D-en löszön, homokos löszön keletkezett talajon, É-on és K-en pedig löszfoltokkal tarkított homokon kialakult talajon zajlik. A termelés szerkezetéről ad közelebbi felvilágosítást a bruttó termelési érték fő termények, ágazatok szerinti megoszlása (20. táblázat). Erre vonatkozó adatokat a Duna—Tisza közti Kísérleti Intézet bocsátotta rendelkezésünkre, a távlati fejlesztéssel kapcsolatos adatokkal együtt, melyekért ezúton is köszönetet mondunk.

19. T Á B L Á Z A T

Művelésági megoszlás, 1960

Művelési ágak	Tanácsai szektor		Tsz közös		Tanácsai szektorból		Összes közigazgatási terület	
	kh	%	kh	%	tsz közös	tsz háztáji és egyéb	kh	%
Szántó	22 920	60,4	12 409	77,9	54,3	45,7	26 986	59,7
Gyümölcsös	959	2,5	128	0,8	13,5	86,5	1 096	2,2
Szőlő	5 388	14,2	729	4,6	14,5	85,5	5 603	12,3
Zöldeges kert	1 000	2,6	79	0,5	7,9	92,1	1 000	2,1
Vegyes házikert	766	2,1	26	0,2	4,4	85,6	—	—
Rét	2 949	7,8	853	5,4	29,0	71,0	3 186	6,2
Legelő	1 462	3,9	1 076	6,7	73,5	26,5	1 617	3,5
<i>Mezőgazdasági termő-</i>								
<i>terület összesen</i>	35 444	93,5	15 300	96,1	43,0	57,0	39 488	86,0
Erdő	298	0,8	135	0,8	45,4	54,6	1 120	2,5
Nádas	95	0,3	11	0,1	11,6	88,4	95	0,2
Fanet	2 062	5,4	474	3,0	23,0	77,0	5 154	11,3
Összterület	37 899	100,0	15 920	100,0	43,4	57,6	45 857	100,0

31. ábra. Művelésági megoszlás

1 = erdő, 2 = legelő, rét, 3 = szőlő, gyümölcsös, 4 = szántó, gyengébb minőségű – homokos – talajon, 5 = szántó, jó minőségű – löszön képződött – talajon, 6 = beépített terület

A baromfi- és sertéstenyésztés, a hozzá kapcsolódó takarmánytermelés a legjelentősebb ágazatok a közös és háztáji gazdaságokban. A szőlőtermelés túlnyomó többsége – mint az összes tanácsi szektoron belül is kimagasló ágazat – viszont a termelőszövetkezeti szakcsoportokban koncentrálódik. A kecskeméti termelőszövetkezetekben a termelés egyik jellemző vonása a háztáji gazdaságok kimagasló szerepe. Ez egyrészt az alig néhány éves nagyüzemi múlttal, a nagyüzemi termelés kiforratlanságával függ össze. Másrészt a sajátos tanyai települési formával kapcsolatos. A tanyai lakóépületekkel összefüggő gazdasági udvarok szerepét és a háztáji termelést jelenleg nem tudják nélkülözni, hiszen a belső-tanyavidék mezőgazdasági termelésének mintegy kétharmada hozzájuk kötődik. A hosszabb lejáratú távlati fejlesztési tervek is számolnak – bár a mainál jóval mérsékeltabb arányban – a háztáji gazdaságokban folyó termelő tevékenységgel.

20. TÁBLÁZAT

Bruttó termelési érték alakulása 1960-ban a tanácsi szektorban

Termelési ágazatok	Tanácsi szektor		Tsz közös	
	millió, Ft	%	millió, Ft	%-os részesedése a tanácsiból
Kenyérgabona	11 749	6,3	5 816	50,7
Szemestakarmány	22 040	12,1	6 646	30,2
Ipari és ker. növény	6 097	3,3	1 985	32,6
Szántóföldi zöldség	11 455	6,3	5 613	49,0
Kert (zöldség és vegyeskert) ...	14 128	7,7	5 500	38,9
Gyümölcs	9 262	5,2	1 976	21,3
Szőlő	34 250	18,7	5 693	16,6
Tömegtakarmány	6 595	3,6	3 686	55,9
Egyéb növény	6 962	3,8	5 520	79,3
Növénytermelés összesen	122 268	67,0	42 435	34,7
Szarvasmarha	13 681	7,4	3 946	28,8
Sertés	21 012	11,3	4 157	19,8
Juh	1 662	0,9	389	23,4
Baromfi	23 582	12,8	1 133	4,8
Ló	597	0,3	45	7,5
Egyéb állattenyésztés	660	0,3	—	—
Állattenyésztés összesen	61 194	33,0	9 670	15,8
Bruttó termelési érték összesen ...	183 462	100,0	52 105	28,4

A közös gazdaságok nagyüzemi jellegének kialakítása nagy lendülettel halad előre. Az 1960. évi termelési szinthez viszonyított tetemes fejlődés mellett most van kiformalódóban a közös állatállomány. Nagyarányú új telepítések folytak területükön, melyek a művelési ágak eddigi arányait is módosították. A tervezett 2500 kh nagyüzemi gyümölcsös telepítéséből már 939 kh megvalósult. A kiöregedett szőlők rekonstrukciója mellett pedig újabb 1000 hold telepítésével 6200 kh-ra emelkedik a tervek szerint a termelészövetkezetek, termelészövetkezeti szakcsoportok szőlő-

21. TÁBLÁZAT

A termelésfejlesztés szintje, irányai (1960—1980)

Termelési főágak	A bruttó termelési érték tervezett alakulása 1960—1980 között					
	1960-ban		1980-ban			
	Tanácsi szektorban	Tsz közösben	Tanácsi szektorban*	Termelési érték megoszlása		
				tsz közös	háztáji	egyéb
Bruttó termelési érték	100	28,4	207,6	73,5	21,8	4,7
ebből:						
Növénytermelés	100	34,7	202,8	85,8	11,1	3,1
Állattenyésztés	100	15,8	217,1	50,0	41,7	7,8

*Index 100 = 1960

22. T Á B L Á Z A T

A kecskeméti termelőszövetkezetek 1963. évi fő jellemző adatai

Termelőszövetkezetek megnevezése	1963. évi közös földterület, kh		Caládok száma	Tagok száma	Dolgozó tagok	Nyug- díjasok	1 dolgozó tagra jutó szántó, kh	100 kh szántóra jutó szá- mosállat	1 traktor- egységre jutó szántó, kh	1 kh mezőgaz- dasági területre jutó bruttó jövedelem, Ft	1 dolgozó tagra jutó jövedelem, Ft
	összes	ebből szántó	fő		az összes tagok %-ában						
Alkotmány	1 490	900	200	219	65,8	15,1	17,5	14,5	150	1287	10 021
Petőfi	1 871	1 336	236	258	73,6	25,2	8,4	17,1	142	1796	12 879
Törekvés	2 555	2 172	218	263	66,2	25,5	9,4	15,9	201	2064	18 822
Béke	3 504	2 577	421	449	69,9	22,9	9,4	8,7	248	2483	19 099
Vörös Csillag	3 745	2 769	279	300	77,0	24,3	13,8	13,5	315	1045	8 719
Rákóczi	2 701	1 791	210	222	65,3	17,6	13,8	11,5	309	1277	10 290
Aranykalász	1 560	1 278	130	143	80,4	18,9	13,5	22,1	97	2245	18 157
Magyar—Szovjet .	2 918	2 599	239	283	59,0	23,3	17,3	15,6	171	730	15 719
Újtavaszi	1 469	824	320	345	69,3	27,0	4,3	10,6	343	2868	10 418
Mathiász	353	199	178	198	79,3	12,1	1,4	1,8	—	3433	5 694
Rizling	273	133	34	35	77,1	28,6	4,6	1,3	—	3655	19 185
Boldogulás	293	219	45	45	95,6	6,7	6,0	8,7	—	3893	18 326
Összes	22 737	16 802	2510	2760	70,5	21,8	9,9	13,4	205	1732	13 397

területe. Az állattenyésztésben a baromfitermelés és a sertéstartás szerepe fokozódik tovább, melyben a háztáji termelés is jelentős arányban részesedik. A közös gazdaságok további, hatalmas arányú fejlődésére van szükség, hogy átvehessék mind az állattenyésztésben, mind a növénytermelésben a vezető szerepet, s fokozatosan háttérbe szorítsák a kisüzemi szinten működő háztáji gazdaságok ma fennálló túlsúlyát. A fejlődésnek ez a folyamata jelentős beruházásokat igényel, melyek a terület településrendezési és regionális fejlesztési terveivel kell, hogy szorosan összehangolódjanak (majorok kijelölése, közös istállók, magtárak, gyümölcstárolók stb. építése, a gazdaságok úthálózatának megteremtése).

A nagyüzemi termelés fejlődésének előrehaladása részben a mezőgazdasági munkaerőhelyzet alakulásával is összefügg. A belső-tanyazóna és a város munkaerő-mérlege szoros kapcsolatban áll egymással. A tanyavidék a mezőgazdasági munka termelékenységeinek emelkedésével jelentkező agrárkereső feleslegeit a városbeli más termelő ágazatok felé adja le. Ugyanakkor mint a városi munkahelyek vonzásának erősen kitett terület versengésre is kényszerül a maga számára szükséges munkaerő megtartásában. Ebben a versengésben a jövedelemszerzés lehetőségei mellett azok az életkörülmények is fontos szerepet nyernek, amelyek a munkakörülményekkel összefüggének (tanyai lakás-élet viszonyok stb.). A város távlati mezőgazdasági fejlesztési tervei az 1960. évi agrárkeresőkhöz viszonyítva mintegy 35–40 %-os munkaerő-csökkenéssel számolnak. Bekövetkezésének valószínűségét a tanyavidék népességi viszonyainak ismeretében állapíthatjuk meg.

A népesség térbeli elrendeződése, foglalkozási szerkezete

A gazdálkodás térbeli képén is kiütkezött a belső-tanyazóna sajátos területi tagolódása. A Ny-i szőlőskertek és a külső határ többi része — zömmel szántóföldi növénytermelés és állattenyésztés színterei — között áll fenn lényeges eltérés a gazdálkodás jellegét és üzemformáit tekintve. A népesedési viszonyok azonban ennél árnyaltabb területi differenciálódást is tükröznek.

A belső-tanyazóna a népsűrűség, a népesség kormegoszlása, foglalkozási szerkezete alapján egymástól elég határozottan elkülönülő *három fő övezetre* oszlik:

a) A külső határ K-i és D-i része — *Úrrét, Borbás, Kiszfai, Városföld, Törökfői puszták* — mint a szántóföldi tanyák világa csaknem töretlenül őrzi ma is a korábbi időszakokra jellemző népesedési vonásokat. A népsűrűség viszonylag alacsony, 50 fő/km² alatti (17. ábra, 23. táblázat).

Annak ellenére, hogy tetemes lehetett a kereső korúak eláramlása — a 40–59 év közötti népesség erősen megcsappant (13–23 %) —, a népesség kormegoszlása rendkívül fiatalos képet mutat (21. ábra). Igen magas a gyermekek aránya — átlagosan 34 % — és itt él a legkevesebb idősebb — 60 év feletti — népesség a terület össznépségéhez viszonyítva (átlagosan csak 9 %). A keresők 82–89 %-a mezőgazdasági dolgozó (18. ábra). Csak a várossal jó forgalmi kapcsolatokkal rendelkező puszták — Városföld, Törökfői — városkörüli részein indult meg erősebben a foglalkozási átrétegződés. A terület összes mezőgazdasági keresőinek száma 1830 fő volt 1960-ban.

A belső-tanyazóna fő népességi mutatói pusztánként (1960)

A puszták	Népsűrűség, fő/km ²	Kormegoszlás %-a				Mezőgazdasági	Ipari	Egyéb	Népesség száma, fő
		0—14	15—39	40—59	60 felett				
		keresők %-os aránya							
I. Úrrét	40,6	36,1	23,5	10,8	29,6	86	8	6	1 101
Borbás	32,5	41,6	13,6	6,2	38,4	89	6	5	760
Kisfái	51,4	38,2	20,9	9,0	31,9	82	8	10	1 387
Városföld	44,5	38,2	19,1	5,9	36,0	73	6	21	883
Törökfái	49,4	40,8	18,3	9,7	31,2	61	25	14	779
II. Méntelek	53,8	35,5	25,3	11,2	28,0	78	8	14	1 604
Külsőnyír	97,4	41,6	17,8	16,8	23,8	81	11	8	105
Belsőnyír	52,8	38,0	23,2	8,4	30,3	76	11	13	768
Talfája	50,4	38,7	21,8	10,8	28,7	85	7	8	1 534
Katonatelep ..	63,7	43,7	21,9	7,1	27,3	71	1	28	128
III. Ballószög	103,2	37,3	22,4	9,9	30,3	77	10	13	1 540
Kadafalva	108,6	36,2	24,3	8,7	30,8	69	18	13	323
Alsócsalános ..	64,3	40,7	24,8	8,0	26,5	76	10	14	130
Felsőcsalános .	180,1	37,2	22,3	13,2	27,3	74	18	8	403
Szarkás	140,3	37,7	20,9	13,6	27,8	82	9	9	507
Ürihegy	175,0	38,3	22,9	8,5	30,3	74	10	16	175
Összesen	68,2	38,3	21,2	9,7	30,8	79	10	11	12 127

A népesség túlnyomó többsége egymástól távol fekvő tanyákon lakik. A külső határ mintegy 40 %-ára terjed ki a belső-tanyazónának ez a szakasza, amely lényegében alig különbözik más alföldi városok szántóföldi tanyavilágától, s a vele szomszédos hasonló jellegű Lászlófalva tanyaközségtől.

b) A külső határ É-i harmada — Méntelek, Külső- és Belsőnyír, Talfája puszták és Katonatelep — mintegy folytatása a DK-i szántóföldi tanyazónának. Jellege azonban már némileg elüt attól. Népsűrűsége 50—60 fő/km² közötti (17. ábra). Forgalmi fekvése lényegesen kedvezőbb, mint a K-i, D-i pusztáké. Így a város vonzóhatása itt szabadabban érvényesülhet, ami a népesség kormegoszlását és a foglalkozási szerkezetet is erősebben érintette. Az elvándorlás, városba költözés üteme felgyorsult. Az idősebbek — 60 év felettiek — aránya itt a legmagasabb az egész belső-tanyazónában. Az elköltöző, valamint a foglalkozást változtató, kiingázók számának növekedése összefügg a gyermekek viszonylag csekély arányával. A 14 évnél fiatalabb népesség számaránya itt a legkevesebb az egész külső határban. A népesség foglalkozási szerkezete is jóval kevésbé agrár jellegű, mint a szántóföldi tanyazóna előző övezetében (18. ábra). Csak a forgalmi árnyékban levő területeken éri el a 80 %-ot, másutt 70—80 % közötti. Az elingázó nem agrár keresők többsége vasúti dolgozó. Vontatottan ugyan, de megindult a kisebb zárt településmagok kialakulása is. Méntelek, Katonatelep — mint korábban kijelölt tanyai kirendeltségek — a településhálózat fejlesztésében már fokozatosan benépesült mezőgazdasági lakótelepekként vehetők figyelembe. Talfája és Belsőnyír lakosságának többsége azonban szórt elrendeződésű, egymástól távol fekvő tanyákon lakik.

28. kép. A magányosan álló tanyát gondosan ápolt szőlők övezik (MTI foto)

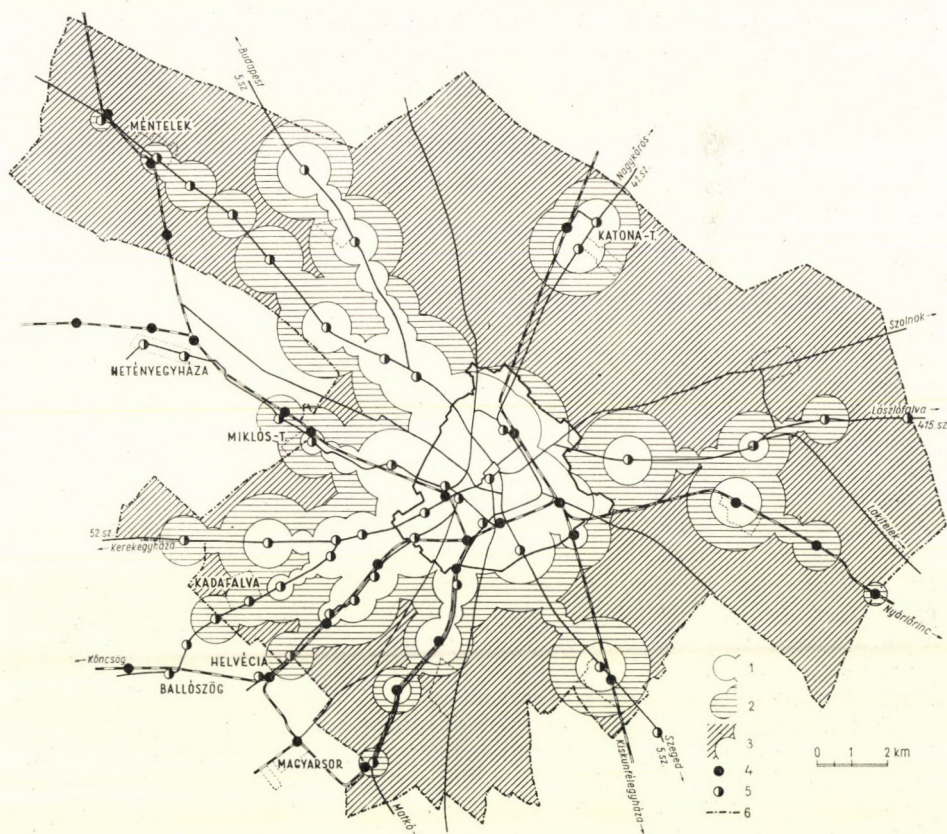
c) Egészen más vonások jellemzik a termőhatár DNy-i harmadán elterülő szőlős-gyümölcsös vidéket. Csaknem a kertségekhez hasonló jellegű *laza kertes település* alakult itt ki, amely csak fenntartással tekinthető tanyás jellegű területnek. *Ballószög, Kadafalva, Alsó- és Felsőcsalános, Szarkás és Úrihegy* területére terjed ki ez az összefüggő, sűrűn benépesült vidék. A népsűrűség 100–180 fő/km² közötti értéke megközelíti a Kertségek II. átlagos népsűrűségét (17. ábra). A népesség mintegy 60%-a a 15–19 éves korosztályhoz tartozik. Csaknem 10%-kal magasabb ezek aránya, mint a szántóföldi tanyák övezetében. A gyermekek száma is magas, 30% körüli. Csak a Szarkás és Felsőcsalános területén szorul némileg vissza, a 60 év felettiek nagyobb méretű területi koncentrálódása következtében. A kétlakiság széles körben elterjedt, mint azt a foglalkozási szerkezet is mutatja. A mezőgazdasági keresők aránya Kadafalván 70% alatt van, másutt 70–77% közötti. Egyedül Szarkás — a legtávolabb fekvő terület — foglalkozási szerkezete erősen agrár jellegű (mezőgazdasági arány 82%).

Bár ez a vidék is népességleadó a város felé, de maga is rendelkezik némi népességvonzással, ami elsődlegesen a külső határ szántó-tanyás vidékei irányában jelentkezik. Főleg az idősebb tanyasi népesség körében nyilvánul

meg beköltözési hajlam erre a területre. A kisüzemi formák között itt folyó szőlőtermelés, mint ma is viszonylag kedvezőbb jövedelemforrás, a legjelentősebb mozgató rugója ennek a folyamatnak. Szélesebb méretű megnyilvánulását az építkezési korlátozások fékezik, de így is fejlődik a beépítésre kijelölt lakótelep: Kadafalva. Ez a sűrű forgalmi hálózattal rendelkező, forgalmilag igen kedvező helyzetű terület ma nemcsak népességmegtartó, hanem felszívó hatása következtében is sajátos szerepet nyerhet a belső-tanyazóna tanyavilágában.

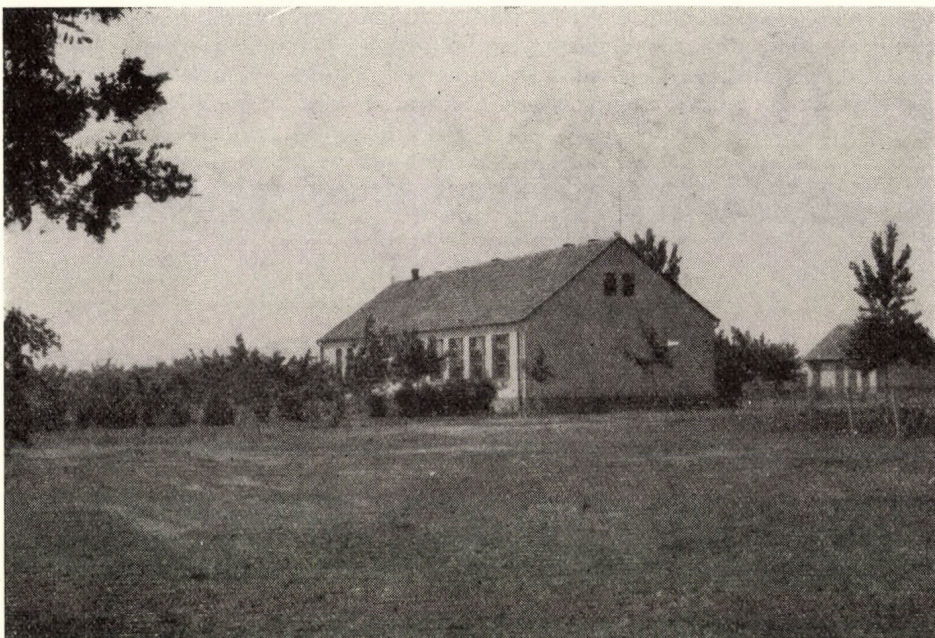
A belső-tanyazóna intézményhálózata, forgalmi feltártsága, közműellátottsága

A népesség térbeli eloszlása a korábbi megtelepülési állapot tükrözője, mely ma már nincs összhangban a terület lakó- és munkahelyfunkciójával. A tanyai lakóházak többsége a hullámos térszín kedvező darabjaira húzódva

32. ábra. Kécskémét belső-tanyazónájának forgalmi feltártsága

1 = városközpontból autóbuszszal, vonattal 20 percnél, 2 = 30 percnél, 3 = 30 percnél több idő alatt elérhető területek (a gyalogutat is számítva, 1 km = 15 perc), 4 = vasúti megálló, 5 = autóbuszmegálló, 6 = a város közigazgatási határa

29. kép. Tanyai iskola Kecskemét határában (Lettrich Edit felv.)

helyezkedett el, függetlenül az úthálózattól. A tanyák közötti utak később alakultak ki, idomultak a településekhez. Az elmúlt két évtizedben sokat fejlődött a közúti személyforgalom, a tanyavilág és város forgalmi kapcsolata (32. ábra). Az újabb beépülésre a forgalmi útvonalak egyre erősebb vonzóhatással vannak. A lakótelepekké fejleszthető Kadafalva, Méntelek, Katonatelep mindegyike közvetlenül a forgalmi utak mellett fekszik, s a városból 20–30 percen belül elérhető.

Mint az izokron térkép szemléletesen mutatja (32. ábra), forgalmi feltártság tekintetében jelentős különbségek vannak a belső-tanyazóna egyes vidékei között. A DNy-i laza, kertés jellegű települések területéről 30 percen belül elérhető Kecskemét városközpontja. A 20 percen belüli izokron is csaknem a terület felét felöleli, ami igen fejlett forgalmi feltártság jele ezen a sűrű úthálózatu vidéken. A vasút mellett az autóbuszjáratoknak van nagyobb jelentősége. A külső határ ÉNy-i szakasza is kedvező forgalmi kapcsolatokkal rendelkezik Kecskeméttel. A Budai és Lajosmizsei út, valamint a vasútvonal biztosítja ezt a forgalmi összeköttetést, amely azonban az utak sűrűségét, a forgalom fejlettségét tekintve lényegesen elmarad a nagy népsűrűségű kertés jellegű település — a határ DNy-i harmada — forgalmának fejlettsége mögött. A belső-tanyazóna többi részén már jóval kedvezőtlenebb a várossal fennálló forgalmi összeköttetés. A Nagykovácsi út mellett fekvő Katonatelep, a Békéscsabai út és a Szegedi út a városból mintegy csápszerűen kinyúló kedvezőbb forgalmi fekvésű területek. Ezek azonban csak a belső-tanyazóna kiterjedt ÉK—K—DK-i határának egy

keskeny sávját képezik, míg a terület túlnyomó részéről 45 perc — 1 óra utazási idő szükséges ahhoz, hogy a lakosság a városközpontot elérje.

A lakosság életkörülményeinek megváltozásában a forgalmi hálózat fejlesztése mellett a *helyi intézményhálózatnak* is igen nagy szerepe van a belső-tanyazónában. Főként az általános iskolák hálózata fejlődött jelentősen. 1963-ban 23 általános iskola működött a város külső határában, 2340 tanulóval (24. táblázat, 33. ábra).

24. TÁBLÁZAT

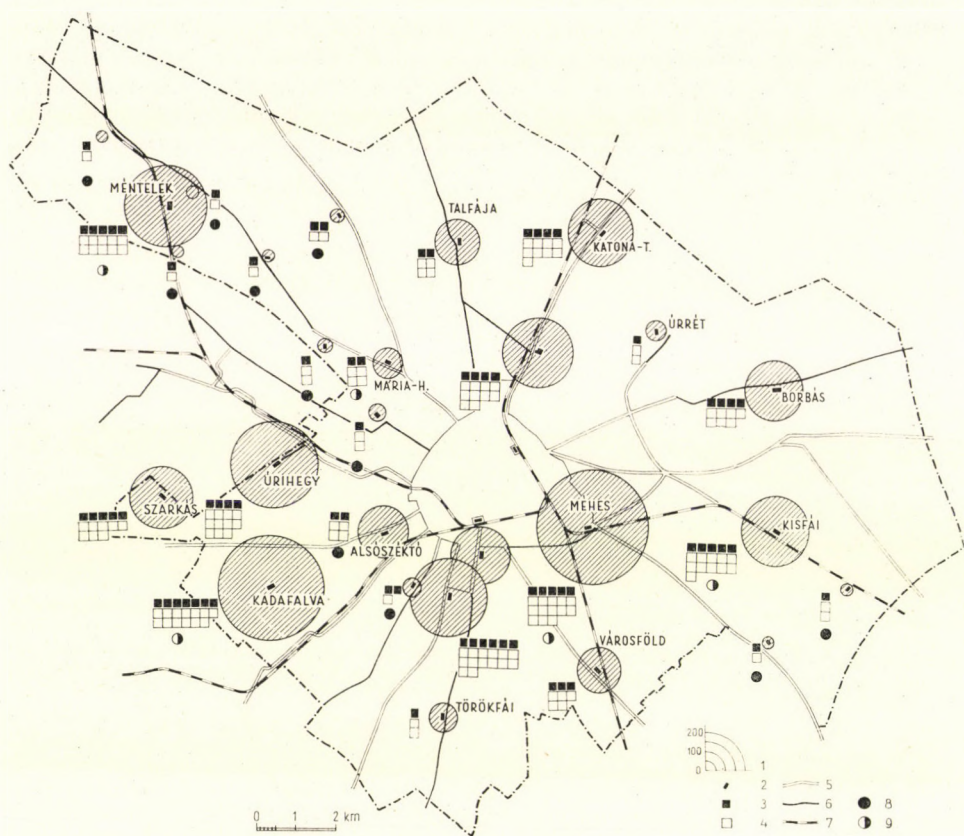
A belső-tanyazóna általános iskola hálózata és üzlethálózata (1963)

A puszták	Általános iskolák száma	Tanulók száma	Üzletek száma	
			összesen	ebből magán
I. Úrrét	2	240	—	—
Borbás	1	152	1	—
Kisfái	3	256	3	—
Városföld	1	106	—	—
Törökfái	1	68	3	1
II. Méntelek	5	311	1	—
Külsőnyír	4	196	1	1
Belsőnyír				
Talfája	1	109	1	—
Katonatelep	1	179	1	—
III. Ballószög	1	57	1	—
Felsőcsalános	—	—	2	1
Alsócsalános	—	—		
Kadafalva	1	276	1	—
Szarkás	1	159	—	—
Úrihegy	1	231	—	—
Összesen	23	2340	15	3

Az általános iskolai hálózat jelentős fejlődése az elmúlt két évtized alatt létesített több új tanyai iskolának köszönhető. Az alsótagozatos tanulók 41,5%-a 1 km-en belüli távolságból elérheti az iskolát, 37% 1—2 km, 15,5% 2—3 km távolságból jár, s mindössze 7% azoknak a tanulóknak az aránya, akik lakásuktól az iskoláig 3—5 km távolságot tesznek meg. Az alsótagozatos oktatás — hálózatát tekintve — kielégíti a mai igényeket, a felsőtagozatos már kevésbé. A városi tanács a tanyai felsőtagozatos tanulók részére kollégiumi elhelyezéssel a városban igyekszik megteremteni a kellő színvonalú oktatást. A tanyai felsőtagozatú kislétszámú csoportokat fokozatosan felszámolják. Csak a körzeti iskolához kapcsoltnak fognak ezek a jövőben működni, ahol szaktanárokkal való ellátásuk is megfelelő.

A külső határ zárt településmagot alkotó, bontakozó lakótelepein — Méntelek és Kadafalva — működik orvosi rendelő.

Az üzlethálózat rendkívül fejletlen és egyenetlen térbeli eloszlású. Mindössze 15 állami és földművesszövetkezeti vegyes bolt van a tanyavidéken. A zárt településmagok területén és a forgalmi utak mentén, többnyire azok kereszteződésénél lokalizálódtak. E helyi üzlethálózat mellett a városi

33. ábra. A tanyai iskolahálózat (általános iskolák), 1963

1 = tanulók száma, 2 = iskolaépület, 3 = 1 db tanterem, 4 = 1 fő tanterő, 5 = főforgalmi út, 6 = út, 7 = vasút, 8 = az iskolának csak alsótagozata van, 9 = körzeti iskola

szakboltok játszanak fontos szerepet a külső határban lakó népesség áruellátásában. Rajtuk kívül magánkereskedők is bekapcsolódnak e feladat megoldásába, zömmel dohány-, cukorka- és gyümölcsárusok.

A tanyai népesség életkereteiről ad némi tájékoztatást a közművesítettség szintje és a lakásviszonyok állapota (25., 26. táblázat, 34. ábra).

Kecskemét külső határában 2994 magányosan álló ill. helyenként apró zárt településmagot alkotó lakóházban él a tanyai népesség. Csak a ritkán lakott ÉK-i, K-i és D-i határrészekben vannak egymástól nagyobb távolságra a lakóházak. A DNy-i zóna sűrűn lakott, itt szinte egymást érik a lakóházak, csak a körülöttük fekvő apró szőlő, gyümölcsös parcellák miatt nem záródnak erősebben. Ezért ölt a település laza, kertés jelleget.

A lakóházak túlnyomó többsége 1 lakásos, 1 szobás. Csak Borbáson és Városföldön fordulnak elő több lakásos lakóházak, a volt majorok területén (34. ábra).

30. kép. Egyszobás, nádtetős tanya, villanyvilágítással (Lettrich Edit felv.)

31. kép. Nagyállattartás nélküli tanya udvara (Lettrich Edit felv.)

25. T Á B L Á Z A T

Lakások száma pusztánként, villannyal való ellátottságuk (1960)

A puszták	Lakások száma	Villannyal		100 lakásra jutó lakos
		ellátott	ellátatlan	
		lakások %-a		
I. Úrrét	304	7,65	92,35	378
Borbás	178	—	100,00	426
Kisfái	368	9,10	90,90	376
Városföld	195	9,35	90,65	454
Törökfái	238	—	100,00	370
II. Méntelek	457	—	100,00	352
Külsőnyír	38	—	100,00	—
Belsőnyír	205	—	100,00	358
Talfája	409	0,85	99,15	401
Katonatelep	51	28,00	72,00	252
III. Ballószög	481	—	100,00	342
Felsőcsalános	118	—	100,00	341
Alsócsalános	30	—	100,00	433
Kadafalva	78	—	—	—
Szarkás	153	2,35	97,75	413
Úrihegy	47	—	100,00	372
Összesen	3350	1,25	98,75	407

26. T Á B L Á Z A T

A külterületi lakások számaránya helyiség, ill. szobaszám szerint (1960)

1 helyiségből álló lakások	6,2%
1 szobás lakások	83,5%
2 szobás lakások	9,8%
3 és több szobás lakások	0,5%
Összesen	100,0%

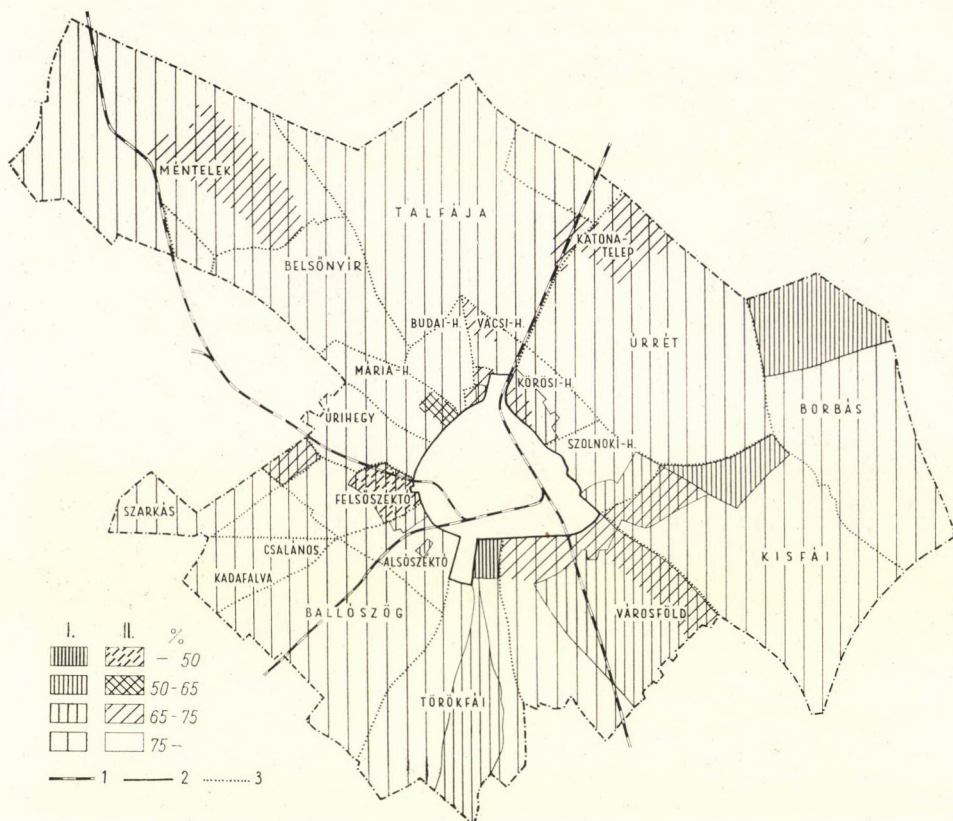
A 100 lakásra jutó lakosok száma különösen Borbás, Városföld, Talfája, Kadafalva területén igen magas, erőteljes zsúfoltságot mutat (400 lakos feletti!). A lakóházak túlnyomó többsége a sűrűn lakott kertes jellegű DNy-i határban sem rendelkezik a legelemibb közművel. A lakások 98,7%-ában nincs villanyvilágítás. A sűrűn lakott szórvány területén sincs megoldva a villannyal való ellátás. A „tanyakérdés” elhúzódása, a döntés hiánya, hogy mely területek lesznek a jövőben lakóterületté fejleszthetők, a közműhálózat — villanyellátás — kialakítására is rendkívül hátrányosan hatott, megfosztva a lakosság zömét a technikai civilizáció legelemibb előnyeitől. A vizet ásott és fúrt kutakból nyerik. Ezek közül coli bacilus tartalma miatt néhány kút nem alkalmas ivóvízellátásra (Kisfái II. sz. iskola, Borbási Állami Gazdaság üzemegysége, Katonatelepi I. sz. iskola, Ménteleki központi iskola, alsóménteleki iskola, Kiskőrösi úti iskola). Mind a lakásállomány fejlődését, a jelenlegi zsúfoltság feloldását, mind a közműhálózat fejlesztését alapvetően befolyásolná, ha a város külső határában ma fennálló tanyai települések sorsának rendezéséről döntés és a jövőt kialakító tervek megszületnének.

32. kép. Roskadozó tanyai istálló; megújítását a nagyállattartás visszaesése sem sürgeti (Lettrich Edit felv.)

33. kép. Ménteleken kiépülő tanyaközpont új lakóházai (Lettrich Edit felv.)

34. ábra. Kecskemét külterületén az egyalakásos és egyszobás lakóházak aránya, népszámlálási körzetenként, 1960

I = az egyalakásos lakóházak százalékos aránya, II = az egyszobás lakóházak százalékos aránya
1 = vasút, 2 = belterület határa, 3 = népszámlálási körzet határa

A belső-tanyazóna gazdálkodási-települési képének várható alakulása

A tanya, mint települési-gazdálkodási forma átalakulóban van. A gazdálkodásban tett előrehaladás már lényegesen fellazította azokat a szálakat, melyek a tanyát közvetlen a termőterülethez kötötték. A fejlődés folyamata azonban nem szematikusan hatott valamennyi tanyás vidékre azonos állapotot kialakítva.

A gazdálkodás távoli perspektíváit, valamint a tanyai lakosság társadalmi, kulturális igényeinek fokozódását egyaránt figyelembe véve kétségtelen, hogy a tanyarendszerű település helyett kedvezőbb lenne a népesség zárt lakóterületekbe való tömörülésének elősegítése az ország egész területén. A megvalósítás ütemét és módozatait azonban csak a helyi körülmények dönthetik el. Más a szőlős vidékek és a szántóvidékek tanyai szóróványainak

34. kép. A legifjabb tanyaközpont lakóházai Kecskemét határában, az 5. sz. főút mellett (Lettrich Edit felv.)

ma betöltött szerepe a termelésben. De különbség mutatkozik a fiatalon nagyüzemmé szerveződött szántóföldi tanyák háztáji termelésének a szerepe és a már régebben kialakult, fejlettebb közös műveléssel rendelkezők között is. Tovább árnyalja a problémákat — a megoldás lehetőségeinek helyi megvalósítását — a termőhatár területi kiterjedése, kialakult forgalmi hálózata, valamint a már meglévő zárt települések rendszere. Ezek szinte esetenként más és más megvalósítást igényelnek, melyekhez a helyi viszonyok alapos mérlegelése alapján készült tervek szükségesek, mint azt a kecskeméti viszonyok is igazolják.

A szűkebb értelemben vett kecskeméti tanyavilág — belső-tanyazóna — 22 199 ha kiterjedésű területén ma mintegy 12 000 főnyi népesség él közel 3000 lakóházban.

A külső határ gazdálkodási jellegét, szerkezetét, formáit, benépesültsége mértékét és forgalmi feltártságát tekintve két egymástól lényegesen eltérő övezetre oszlik: 1. A szántóföldi növénytermelésre és állattartásra alapozódó nagyüzemi termelőszövetkezeti gazdaságok viszonylag ritkán lakott területe, és 2. a sűrűn lakott, kisüzemi gazdálkodási keretek között folyó intenzív szőlő- és gyümölcsöskertek övezetére.

1. A nagyüzemi termelés színterei — *a termelőszövetkezetek övezete* — a külső határ mintegy kétharmadát ölelik fel. Az itt élő népesség száma mintegy 9000 fő (1960-ban 9040 fő). A termelés fejlesztésére irányuló távlati tervek alapján a közös művelésű gazdaságok szántóföldi növénytermelése és állattenyésztése válik dominánssá, a ma még termelési súlypontot képező

háztáji gazdaságok tevékenysége mellett. A fokozatosan nagyüzemekké alakuló termelőszövetkezeti gazdaságokban a zárt telepítésű nagyüzemi gyümölcsösök is idővel fontos szerepet nyernek, ha nem is válnak profil-meghatározókká. A területre vonatkozó távlati termelési tervek itt mintegy 35–40%-os munkaerő-csökkenéssel számolnak.

A termelés üzemi kereteit ma 12 tsz alkotja. Területük átlagos nagysága 1900 kh. Közülük csak öt termelőszövetkezet üzemi területe 2500–3700 kh nagyságú. Mivel a többiek közül négy termelőszövetkezet 1500–1800 kh, három pedig mindössze 270–350 kh kiterjedésű területtel rendelkezik, a racionális üzemenagyságok kialakítása során esetleg újabb területösszevonások várhatók.

A közös termelés fejlesztésében jelentős állomást képvisel az üzemi telephelyek kialakítása. Ezek alkotják majd a nagyüzemi termelés területi hálózatának bázisait, melyek a településhálózat alakulására is döntő hatással lesznek. Az üzemi telephelyeken koncentrálódó létesítmények — közös istállók, magtárak, raktárak, előkészítők stb. — a telep közművesítése, a külső határ úthálózatának hozzájuk kapcsolódó továbbfejlesztése egyben a településhálózat fejlesztésének is alapjául szolgál. Az üzemi telephelyek megválasztását a tanyavilágban fennálló jelenlegi településviszonyok csak kevésbé befolyásolják, mivel kialakult, fejlettebb zárt települések vagy jelentősebb zárt településmagok — Méntelek és Katonatelep kivételével — még nem jöttek létre. Az úthálózat is csak a főforgalmi utakhoz való igazodásban jelent lényeges tényezőt a telephely megválasztásában, mivel a bekötő utak zöme kiépítetlen.

A tanyai településrend és a fejlődő nagyüzemek szimbiózisát ma még „kétarcúság” jellemzi. Egyrészt a meglevő tanyarendszer felszámolódását igényelnék a táblásítás, a munkaerő racionális szervezési, irányítási szükségletei. Másrészt még nem nélkülözhetik a tanyákat az üzemi telephelyek hálózatának nagyfokú kialakulatlansága, a nagyüzem funkcionális kiépülésének igen alacsony foka miatt. Ennek a következménye, hogy *a tanyai gazdaságok mint kiegészítő üzemszervezetek (háztáji gazdaságok, állatállomány elhelyezése egyéni istállóban stb.) fontos szerepet töltenek be ma is a termelésben, mint arra rámutattunk. Az üzemi telephelyekhez kapcsolódó közös létesítmények kellő kiépítése esetében következhet be az az állapot, amelyben a tanyák gazdasági szerepe csökken, s ezzel párhuzamosan lakóhelyfunkciójuk is meggyengül.* A tanyai népesség zárt településekbe való beköltözése tehát ez időtől gyorsulhat fel, amennyiben a szükséges anyagi támogatást a lakosság ehhez megkapja. Az időpont elérése elsődlegesen a mezőgazdasági nagyüzemi termelés fejlődésének ütemétől, a szükséges beruházások megvalósításától függ. (A komplex beruházási tervek megoldását értjük ezen, üzemi, közlekedési, települési stb. beruházások együttesét!)

2. *A belső-tanyazóna DNy-i, szőlős-gyümölcsös kertek közötti sűrűn lakott szóróványtelepülései a külső határnak csaknem harmadára terjednek ki. Népességük száma mintegy 3000 fő (1960-ban 3087 fő volt). A kis parcellákon folyó intenzív kerti kultúra, mint a termelés színtere, a telken álló lakóházzal és gazdasági udvarral, egyben lakóterületként is szolgál. Településgazdálkodási formája ugyan a tanyai hagyományokhoz kapcsolja ma is ezt a vidéket, de városközei fekvése, nagyfokú forgalmi feltártsága, igen sűrű beépülése, s némileg intézményhálózatának fejlődése folytán is elüt attól a képtől, amely az egykori elmaradott tanyavilágot jellemezte.*

Közművesítésének — villany, vízellátás — megoldása kapcsán *a kertes jellegű települések képe*re formálódhatna.

Termelésének súlypontja a családi művelés kereteiben — termelőszövetkezeti szakcsoportok formájában — zajló kerti kultúra, gyümölcs- és szőlőtermelés. A termelésfejlesztés távlati terveiben közös telepítésű szőlők, gyümölcsösök révén fokozódna a ma még kisméretű nagyüzemi gazdálkodás. A közös telepítések vontatottan ugyan, de valamelyest előbbre haladnak. A hozzájuk kapcsolódó járulékos beruházások még távlatban sem tisztázott problémákat vetnek fel, mint ahogy megoldásra vár a nagyüzemmé való átalakulásukkal kapcsolatos kérdések többsége.

A lakó- és munkahely szoros, közvetlen egységére épülő településforma itt *belátható időn belül hosszabb időre marad érvényben*, mint a külső határ többi területén. A felvirágzó új szőlő- és gyümölcsstelepítések — családi keretekben — szintén hozzájárulnak e településforma rögzítéséhez. Ez annyiban tartható szerencsés helyi körülménynek, hogy nem egyszerre teszik szükségessé a kecskeméti tanyavilág egész területén a tanyai népesség új településformáinak megteremtését.

Irodalom

- ASZTALOS ISTVÁN—SÁRFALVI BÉLA: A Duna—Tisza köze mezőgazdasági földrajza. Földrajzi Monográfiák, IV. köt. Akad. Kiadó, Bp. 1960. 394 o.
- BELÉNYESI MÁRTA: Adatok a tanyakialakulás kérdéséhez. Bp. 1948. 79 o.
- BORSOS JÓZSEF—VALLÓ ISTVÁN (szerk.): Vidéki városaink. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1961. 443 o.
- CRAVERO RÓBERT: A magyar élelmiszeripar területi elhelyezkedése, különös tekintettel a növényi konzerviparra. Földr. Ért. 1956. V. évf. 4. füzet. 423—435. o.
- ERDEI FERENC: Futóhomok. Harmadik kiadás. Gondolat Kiadó, Bp. 1957.
- ERDEI FERENC: Magyar tanyák. Athenaeum, 1942. 260 o.
- ERDEI FERENC: Egy régi településprobléma új megoldása. Valóság, 1964. VII. évf. 6. sz. 1—9. o.
- ENTZ—GENTHON—SZAPPANOS: Kecskemét. Városképek—Műemlékek sorozat. Műszaki Könyvkiadó, Bp. 1961. 183 o.
- FRANYÓ FRIGYES: A futóhomok és a lösz települési viszonyai a Duna—Tisza köze középső részén. M. Áll. Földt. Int. Évi Jel. 1961-ről.
- HORNYIK JÁNOS: Kecskemét története. I—II. köt. Kecskemét, 1871.
- KOVÁCS ALAJOS: Kecskemét lakosságának összetétele. Magyar Statisztikai Szemle, 1935. XIII. évf. 1. köt. 345—368. o.
- Központi Statisztikai Hivatal: 1960. évi népszámlálás. Bács-Kiskun megye személyi és családi adatai. Bp. 1961.
- Központi Statisztikai Hivatal Bács-Kiskun megyei Igazgatósága. Bács-Kiskun megye fontosabb statisztikai adatai. 1962—1963.
- Központi Statisztikai Hivatal: Az ipari munkavállalók ingavándorforgalma. Statisztikai Kiadó Vállalat sokszorosító üzeme, Bp. 1961.
- MAJLÁT JOLÁN: Egy alföldi cívis-város kialakulása. Bp. 1943. 218 o.
- MAJOR JENŐ: A magyar városok és városhálózat kialakulásának kezdetei. Településtud. Közl. 1966. május, 18. sz. 48—90. o.
- MAKKAI LÁSZLÓ: A városfejlődés történetének vázlata. Vidéki városaink. Bp. 1961. 25—76. o.
- MÁRKUS ISTVÁN: Kertek és tanyák Nagykőrösön a XVII—XVIII. században. Kecskemét, 1943. 141 o.
- MENDÖL TIBOR: Alföldi városaink morfológiája. Közlemények a Debreceni Tisza István Tudományegyetem Földrajzi Intézetéből. Debrecen, 1936. 1. sz. 44 o.
- MENDÖL TIBOR: Die Stadt im Karpatenbecken. Sonderabdruck aus der Internationalen Zeitschrift der Ungarischen Geogr. Gesellschaft, 1943, LXXI. Jg. 1—2. Nr. 33. o.
- PAPP LÁSZLÓ: Kecskeméti tanyatelepülés kialakulása. Szeged, 1936.
- PÉCSI MÁRTON—SOMOGYI SÁNDOR: A Duna—Tisza közti Hátság földrajzi jellemzése. Kézirat.
- PERÉNYI IMRE: Településtervezés. Bp. 1963. 468 o.
- SZABÓ ISTVÁN: A falurendszer kialakulása Magyarországon a X—XV. században. Bp. 1966. 215 o.
- SZABÓ KÁLMÁN: Kecskeméti tanyák. Kecskemét, 1936. 55 o.
- Szövetkezeti Kutató és Üzemszervezési Iroda: A szatymazi gyümölcs és szőlő termőtáj. Bp. 1964. 129 o.
- V. TAJTI ERZSÉBET: A szórványtelepülések fejlődésében és a külterületi lakosság lélekszámában bekövetkezett változások a Duna—Tisza közén. Földr. Ért. 1956. V. évf. 1. füzet, 71—78. o.

- THIRRING LAJOS: Kecskemét mint tanyaváros. Magyar Statisztikai Szemle, 1935. XIII. évf. 1. köt. 394—419. o.
- VÖRÖSMARTI ANTAL: A Duna—Tisza köze ipara. Földr. Ért. 1958. VII. évf. 3. füzet. 289—339. o.
- KERÉK MIHÁLY: A tanyák felszámolásából származó átmeneti települések. Kézirat. VÁTERV, Bp. 1963.
- VÁTERV: Kecskemét és környéke regionális tervtanulmány (Felelős tervező: KŐSZEGFALVI GYÖRGY.) 1958.
- VÁTERV: Kecskemét és környéke iparfejlesztési regionális tervtanulmány (Felelős tervező: KERÉK MIHÁLY.) 1964.

A kiadásért felelős: az Akadémiai Kiadó igazgatója

Felelős szerkesztő: Szigeti Mihály

Műszaki szerkesztő: Marosi Gyula

A kézirat lezárva 1967. III. 30, nyomdába érkezett 1968. II. 22

Példányszám: 1600

Terjedelem: 11,2 (A/5) ív

AK 500 k 6870

68.65174 Akadémiai Nyomda, Budapest V., Gerlóczy u. 2.

Felelős vezető: Bernát György

A FÖLDRAJZI
TANULMÁNYOK

sorozatban megjelent:

1.

Simon László

**A belterjes mezőgazdaság területi
kérdései Magyarországon**

126 oldal • Füzve 27,— Ft

2.

Ádám László

**A Szekszárdi-dombvidék
kialakulása és morfológiája**

83 oldal • Füzve 18,— Ft

3.

Lettrich Edit

Esztergom, a dorogi iparvidék városa

181 oldal • Füzve 32,— Ft

4.

Enyedi György

**A mezőgazdaság földrajzi típusai
Magyarországon**

71 oldal • Füzve 13,— Ft

5.

Lettrich Edit

Urbanizálódás Magyarországon

83 oldal • Füzve 14,— Ft

6.

Markos György

Ajka, a bauxitváros

172 oldal • Füzve 28,— Ft

7.

Szilárd Jenő

**Külső-Somogy kialakulása és
felszínalaktana**

150 oldal • Füzve 26,— Ft

8.

Simon László

**Az öntözéses mezőgazdaság lehetőségei
alföldi homokhátságainkon**

Kb. 140 oldal • Füzve kb. 25,— Ft

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST

